

FISCAOECONOMIA

2018 - Special Issue 1

e-ISSN 2564-7504

State and Development in the 21st Century

Economic Nationalism and Developmentalism

Luiz Carlos BRESSER-PEREIRA

İktisatta Yeni Nesil (Geç Neoklasik) Kuramlar, Devletin Dönüşümü ve Kalkınma Paradigmasına Yansımaları

The New Generation (Late Neoclassical) Theories in Economics, the Transformation of the State and the Reflection to the Development Paradigm

Uğur ESER

Kalkınmacı Devlet ve Sanayileşmeden, Neoliberal Erken Sanayisizleşmeye

From Developmental and Industrialization to Neoliberal Premature Deindustrialization

B. Ali EŞİYOK

1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politiği: Bir Neo-otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru

The Political Economy of the Transformation of the Russian State from 1990s to 2000s: Towards A Neo-Authoritarian Regulative State Model

Emek YILDIRIM

Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve

The Late Capitalist Development in the Context of Internationalization of Capital: A Theoretical Framework

Koray R. YILMAZ, Demet ÖZMEN YILMAZ

Subtleties in the Standoff

Amelia CORREA, Romar CORREA

Fiscaoeconomia, 2018 Special Issue (1)

FISCAOECONOMIA

FISCAOECONOMIA
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

State and Development in the 21st Century

21. Yüzyılda Devlet ve Kalkınma

Fiscaoeconomia Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt/Volume:2 Yıl/Year:2018 Özel Sayı/Special Issue: 1
e-ISSN: 2564-7504

Fiscaoeconomia, 2018 Special Issue (1)

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Assoc. Prof. Ahmet Arif EREN (PhD)

Editör Kurulu /Editorial Board

Assoc. Prof. Ahmet Arif EREN (PhD)	Niğde Ömer Halisdemir University	ahmetarif74@gmail.com
Prof. Immanuel NESS (PhD)	Brooklyn College of the City University (USA)	iness@brooklyn.cuny.edu
Assoc. Prof. Altuğ KÖKTAŞ (PhD)	Kirsehir Ahi Evran University	altugmkoktas@gmail.com
Prof. Mubariz Hasanov (PhD)	Okan University	mubariz.hasanov@okan.edu.tr
Prof. Enzo MINGIONE (PhD)	Università di Milano-Bicocca (Milano)	enzo.mingione@unimib.it
Asst. Prof. Dr. Orhan ŞİMŞEK (PhD)	Artvin Çoruh University	simsekorhann@gmail.com
Res. Asst. Emre ATSAN	Niğde Ömer Halisdemir University	emreatsan81@gmail.com

Editörler/Editors

Assoc. Prof. Ahmet Arif EREN (PhD) (Niğde Ömer Halisdemir University)

Assoc. Prof. Altuğ KÖKTAŞ (PhD) (Kirsehir Ahi Evran University)

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Asst. Prof. Orhan ŞİMŞEK (PhD)- (Artvin Çoruh University)

Asst. Prof. Selçuk BUYRUKOĞLU (PhD) (Niğde Ömer Halisdemir University)

Res. Asst. Emre ATSAN (Niğde Ömer Halisdemir University)

Sekretarya/Secreteriat

Kerem KERKEZ, Nuran ERTÜRK, Ersel ERTÜRK, Çağatay KARA, Tolga ÇELİK, Barış ÇETİNKAYA, Zafer ADALI, Mert ŞAKI, Ekrem TOPARLAK

Yayın Türü / Publication Type

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın / International Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı / Publication Frequency

Yılda Üç Sayı / Tri-annually

Dergide yer alan yazıların ilmi ve fikri sorumluluğu yazarlarına aittir / The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors

Basım Tarihi / Publication Date

Şubat / February 2018

Yayın Kurulu/Publishing Board

- Prof. Enzo MINGIONE (PhD) , Università di Milano-Bicocca (Milano)
Prof. Mustafa DURMUŞ (PhD), Gazi University
Prof. Mübariz HASANOV (PhD), Okan University
Prof. Immanuel NESS (PhD), Brooklyn College of the City University (USA)
Assoc. Prof. Ahmet Arif EREN (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University
Assoc. Prof. Altuğ KÖKTAŞ (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University
Asst. Prof. Orhan ŞİMŞEK (PhD), Artvin Çoruh University
Asst. Prof. Selçuk BUYRUKOĞLU (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University
Abraham GARCIA (PhD), Maastricht University (Netherlands)

Akademik Danışma Kurulu/Academic Advisory Board

Prof. Ahmet ÖZALP (PhD), Hitit University	Prof. Müslüme NARİN (PhD), Gazi University
Assoc. Prof. Taha Bahadır SARAÇ (PhD), Hitit University	Assoc. Prof. Saadet AYDIN (PhD), Abant İzzet Baysal University
Prof. Aziz KONUKMAN (PhD), Gazi University	Prof. Sinan SÖNMEZ (PhD), Atılım University
Asst. Prof. Ali Eren ALPER (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University	Asst. Prof. Şükrü APAYDIN (PhD), Nevşehir Hacıbektas University
Prof. Erinç YELDAN (PhD), Bilkent University	Prof. Ufuk SERDAROĞLU (PhD), Gazi University
Asst. Prof. Baki DEMİREL (PhD), Gaziosmanpaşa University	Asst. Prof. Taha Emre ÇİFTÇİ (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University
Prof. Bayram KAYA (PhD), Giresun University	Prof. Uğur ESER (PhD), Abant İzzet Baysal University
Asst. Prof.. Bige KÜÇÜKEFE (PhD), Namık Kemal University	Asst. Prof. Veysel DİNLER (PhD), Hitit University
Prof. Enzo MINGIONE (PhD), Università di Milano-Bicocca (Milano)	Prof. Ziad MAJED (PhD), The American University Of Paris
Asst. Prof. Çağatay ŞAHİN (PhD), Ordu University	Asst. Prof. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University
Prof. Ersan BOCUTOĞLU (PhD), Karadeniz Teknik University	Prof. Bahadır AYDIN (PhD), Abant İzzet Baysal University
Asst. Prof. Dilek ÇETİN (PhD), Kırıkkale University	Asst. Prof. Fevzi ENGİN (PhD), Abant İzzet Baysal University
Prof. Fahriye ÖZTÜRK (PhD), Gazi University	Assoc. Prof. R. Koray YILMAZ (PhD), Ondokuz Mayıs University
Asst. Prof. Doğan BAKIRTAŞ (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University	Yavuz YAYLA (PhD), Ondokuz Mayıs University
Prof. Hakan Naim ARDOR (PhD), Gazi University	Assoc. Prof. Özgür BOR (PhD), Atılım University
Asst. Prof. Fındık Özlem ALPER (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University	Abraham GARCIA (PhD), Maastricht University
Prof. Hüseyin ÖZEL (PhD), Hacettepe University	Asst. Prof. Kerem GÖKTEN (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University
Asst. Prof. Hünkar GÜLER (PhD), Niğde Ömer Halisdemir University	Prof. Mustafa DURMUŞ (PhD), Gazi University
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR (PhD), Gazi University	
Asst. Prof. Mete DİBO (PhD), Hitit University	

Fiscaoeconomia, 2018 Special Issue (1)

Tarandığımız ve Dizinlendiğimiz İndeksler / Abstracted and Indexed in:

	<i>RePEc</i>
	<i>Eurasian Scientific Journal Index</i>
	<i>Rootindexing</i>
	<i>CEEOL</i>
	<i>Bielefeld Academic Search Engine (BASE)</i>
	<i>i2or</i>
	<i>Scientific World Index</i>
	<i>ResearchBib</i>
	<i>Scientific Indexing Services</i>
	<i>Socionet</i>
	<i>Arastirmax</i>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Economic Nationalism and Developmentalism

Luiz Carlos BRESSER-PEREIRA 1-27

İktisatta Yeni Nesil (Geç Neoklasik) Kuramlar, Devletin Dönüşümü ve Kalkınma Paradigmasına Yansımaları

The New Generation (Late Neoclassical) Theories in Economics, the Transformation of the State and the Reflection to the Development Paradigm

Uğur ESER 28-70

Kalkınmacı Devlet ve Sanayileşmeden, Neoliberal Erken Sanayisizleşmeye

From Developmental and Industrialization to Neoliberal Premature Deindustrialization

B. Ali EŞİYOK 71-102

1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politiği: Bir Neo-otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru

The Political Economy of the Transformation of the Russian State from 1990s to 2000s: Towards A Neo-Authoritarian Regulative State Model

Emek YILDIRIM 103-140

Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve

The Late Capitalist Development in the Context of Internationalization of Capital: A Theoretical Framework

Koray R. YILMAZ, Demet ÖZMEN YILMAZ 141-166

Subtleties in the Standoff

Amelia CORREA, Romar CORREA 167-175

Editörden

“Verba volant scripta manent”

Merhabalar,

Fiscaeconomia'nın “21. Yüzyılda Devlet ve Kalkınma” başlıklı özel sayısı ile karşınızdayız.

Yaklaşık iki yıldır yayın hayatını sürdüren dergimizin nitelikli sayılarına bir yenisini daha eklemenin mutluluğu içerisindeyiz.

“21. Yüzyılda Devlet ve Kalkınma” başlığından da anlaşılacağı üzere bu sayıda, günümüz dünyasında devletin kalkınma sürecindeki rolüne ilişkin tartışmaları farklı perspektiflerden değerlendiren makalelere yer verildi.

İlk olarak Brezilyalı iktisatçı Prof. Dr. Luiz Carlos Bresser-Pereira, “Economic Nationalism and Developmentalism” başlıklı makalesinde, iktisadi milliyetçiliğin kalkınmacılık ile bağını irdelemiştir. Yazar iktisadi milliyetçilik kavramını tarihsel bir perspektiften ele alarak günümüz kalkınmasındaki yerine ilişkin vurgular yapmaktadır.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Uğur Eser, “İktisatta Yeni Nesil (Geç Neoklasik) Kuramlar, Devletin Dönüşümü ve Kalkınma Paradigmasına Yansımaları” başlıklı makalesinde 2008 küresel krizi sonrasında Washington Uzlaşması odaklı neoliberal paradigmalara ve neoklasik iktisada olan eleştirileri ele almış ve bu çerçevede devletin ekonomide ve kalkınma sürecinde artan rolüne ilişkin bir değerlendirme yapmıştır.

Türkiye Kalkınma Bankası'ndan Dr. B. Ali Eşiyok, “Kalkınmacı Devlet ve Sanayileşmeden, Neoliberal Erken Sanayisizleşmeye” başlıklı çalışmasında, kalkınmacı devlet tartışmalarına güncel bir katkı yapmış ve 21. Yüzyılda çevre olarak nitelenen ülkelerde Güney Kore ve Çin istisnaları dışında çevre ülkelerde yaşanan sorunların çözümü olarak kalkınmacı devlet anlayışını ve uygulanacak politikaları çözüm yolu olarak göstermiştir.

Artvin Çoruh Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden Arş. Gör. Emek Yıldırım ise “1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politiği: Bir Neo-Otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru” başlıklı çalışmasında Rusya'da yükselen devlet anlayışını ve Putin yönetiminde devletin değişimini ele almıştır.

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyeleri Doç. Dr. Koray Yılmaz ve Yrd. Doç. Dr. Demet Özmen Yılmaz “Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve” isimli çalışmalarında, sermayenin uluslararasılaşmasını Marx'ın emek-değer teorisini çerçevesinde tartışarak geç kapitalistleşme sürecini ele almışlardır.

Mumbai Üniversitesi'nden Dr. Amelia Correa ve Prof. Dr. Romar Correa ise “Subtleties in the Standoff” isimli makalelerinde Hindistan Merkez Bankası ile Hindistan Hükümeti arasındaki kısa vadeli faiz oranı konusundaki ilişkinin geliştirilmesi için politika alanının genişletilmesi konusunda bir tartışma yürütmüşlerdir.

Literatüre önemli katkılar sunacağımızı düşündüğümüz bu makaleleri kaleme alan yazarlarımıza teşekkür eder, iyi okumalar dileriz.

Editör Kurulu Adına/21 Yüzyılda Devlet ve Kalkınma Özel Sayı Editörü

Dr. Orhan Şimşek

Economic Nationalism and Developmentalism

Luiz Carlos BRESSER-PEREIRA¹

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 07.09.2017

Date Accepted: 20.09.2017

JEL Classification:

P10,

P40,

F54.

Keywords:

Nation,

Nation-State,

Nationalism,

Capitalism,

Imperialism.

ABSTRACT

This paper offers an overall picture of economic nationalism and its relationship with developmentalism – the form of economic and political organization alternative to economic liberalism that involves a moderate but effective state intervention. Why nationalism is a modern ideology; how it is associated with the nation and the nation-state; why it confronts with the West's imperialism. Why, given the competition among nation-states that characterizes global capitalism, there is an “anti” element to nationalism. Why developing countries must challenge the West's ideological hegemony and define a project of economic development that makes them able to compete internationally and make the catching up.

¹ Luiz Carlos Bresser-Pereira é professor emérito da Fundação Getúlio Vargas.
bresserpereira@gmail.com, www.bresserpereira.ed.br

1. Introduction

Economic nationalism as an ideology emerges with the formation of nation-states and only gains muscle in the 19th century; developmentalism, in its turn, is a form of economic and political organization for capitalism that stands as an alternative to economic liberalism. In addition, the word 'developmentalism' is used to designate the alternative growth theory to the liberal one. Classic developmentalism or development economics, which emerged in the 1940s in response to the Great Depression, and the new developmentalism that began to gain momentum in the 2000s by building a macroeconomics that focuses on the exchange rate and the current account plus the Keynesian economics that emerged in the 1930s in response to the Great Depression share a critique of economic liberalism. Keynesian economics turned to rich countries and the short term; classic developmentalism did so to poor countries that were beginning to industrialize; and new developmentalism focuses on middle-income countries. The three theories assume a truly sovereign nation-state, and share a recognition that neither stability nor growth can be left entirely to the devices of the market: moderate intervention in the economy is required to ensure full employment and stable growth capable of reducing the difference in per-capita income between developing and rich countries. Insofar as Keynesian and developmental thinking became prevalent after the War, they were associated to a second developmentalism in the countries that originally industrialized,¹ and to an initial developmentalism in some peripheral countries like Brazil and South Korea.

Around 1980, after a crisis in the United States and the United Kingdom characterized by falling rates of profit, low growth rates and rising inflation, economic liberalism was reawakened. Its advocates emphasized the Keynesian developmental model's inability to assure growth with price stability, and ignored the good rates of stable growth that these countries had enjoyed in the Golden Years of Capitalism. Economic liberalism – now in the radical form of "neoliberalism" – first took hold of the universities and then of governments and the economic elites, giving rise to the Neoliberal Years of Capitalism (1979-2008). In the framework of this new liberal hegemony nationalism was viewed negatively as "populism", and the term developmentalism was associated to fiscal irresponsibility. This assault on developmentalism and economic nationalism was part of the new financier-rentier hegemony

that affirmed itself beginning in 1980 with support from neoclassical economics or liberal orthodoxy. There were some grounds for the criticism because, since the second oil shock (1979), several Latin-American countries refused to make the required macroeconomic adjustments and embraced a vulgar, misguided Keynesianism. But in spite of the developmental mistakes and the neoliberal assault, the concept and ideas of developmentalism remained alive. And so, in the 2000s, insofar as the neoliberal policies and reforms failed to make good on their promises and implied sluggish growth, high financial instability and a marked increase in inequality, they rose back to the surface and became the subject of increasing interest in developing countries.

Considering only the countries that made their national and industrial revolution (or capitalist revolution) we may categorize them as "central" or "peripheral", depending on whether or not to industrialize they had to face the *modern* imperialism of the countries that first or originally industrialized; central countries, in their turn, can be divided into "first to industrialize" and "late to industrialize" countries; and peripheral ones into "independent", truly autonomous countries, and "national-dependent" ones. First to industrialize central countries include the likes of England and France, and latecomers are central countries that made their industrial revolution later on, such as the United States and Germany. They are all rich countries now. Peripheral countries are those that had or still have to challenge the power of central ones. Independent peripheral countries are ones such as Japan and South Korea, which have been entirely successful and are now rich countries; China, India and Vietnam, too, are in this class: they are middle-income countries, but grow at a fast pace. National-dependent peripheral countries are those like Brazil and Turkey, whose elite are ambiguous, now nationalist, now dependent. This is why I use an oxymoron to designate them. Capitalism was crucial to the development of these four kinds of countries. The fact that the fourth was less successful than the third is largely due to the contradictory, and frequently dependent, nature of their elites.

Economic nationalism and developmentalism are two ideologically loaded political realities, but one can analyze them in a reasonably objective manner. This is what I will

attempt in this article, by analyzing nationalism and developmentalism in central countries first and peripheral ones second.

2. Nation and Nationalism at the Center

Nation and nationalism were core elements in the countries that are now rich. Each people that succeed in realizing its capitalist revolution usually undergoes three phases: a commercial or mercantile revolution, a national revolution or the formation of the nation-state, and an industrial revolution. If, when making its national revolution, a country had to challenge the modern imperialism of the original industrialized countries, we may refer to the national revolution as a *nationalist* revolution. In the historical process of nation-states' construction, nationalism and liberalism have been the two central ideologies. Nationalism was the ideology of the national bourgeoisies, which carried out the national and capitalist revolution in association with the absolute monarch. Developmentalism, in its turn, became the deliberate national development strategy that countries embraced to make their national and industrial revolution and, then, continue to achieve satisfactory growth.

Nationalism implies a basic, but inevitably contradictory, association between the elites and its people, with which it maintains a relationship of permanent conflict and cooperation. A cooperation that stems from the shared interests of all the citizens organized as nation that unites all of them, the state that is their instrument for collective action, the domestic market that is their biggest economic asset, and their national currency that is its assurance of national autonomy. A conflict that reflects the legitimate struggle of workers and the middle-classes in the sharing of the economic surplus that economic growth generates.

Within the framework of each nation-state, modern or capitalist societies organize themselves informally as a nation or as a civil society. Civil society is the people organized into social classes, the nation is the people who share a common history and destiny, control a territory, and form a state endowed with sovereignty. Civil society is contradictory by nature because the class struggle occurs within in and, but it is also the realm in which citizens fight for freedom, equality and, more recently, protection of the environment. The nation, in its turn, is or tends to be united or solidary for the assurance of national autonomy, security and

economic growth. In principle, each nation builds its own state – its legal-constitutional system and the public administration that upholds it – because, like any society, it requires an institution to organize or structure itself. In certain cases, however, as in Brazil, the state predates the nation: national independence was formally achieved in 1822, and a construction of a state began at that point; construction of the nation proper would only take place one hundred years later.

In the historical process of capitalist development in the countries first to industrialize like England and France, the modern state was originally developmental (the mercantilist state); then liberal; following, developmental for the second time since the Great Depression and the Second World War to the 1970s, but now within the framework of a democratic and social state; finally, since the 1908s, the state was liberal again, but this time not at service of business entrepreneurs, but of rentier-financier class coalition, which has been attempting to destroy the Welfare State.. Other countries who developed late compared to original-development ones, from Germany and the United States through to Brazil, Mexico and China, have also made their industrial and capitalist revolution within the framework of developmentalism. The latter three remain middle-income countries, but while China remains developmental and continues to catch up, Brazil and Mexico yielded to economic liberalism in the late 1980s, their previously developmental economic policy regime became liberal, and they therefore ceased to catch up and lagged behind.

Nationalism assumes a nation capable of forming a national and developmental class coalition and defining a national development project. When a society is deeply divided into social classes, the bourgeoisie tends to unite around a liberal economic policy regime. When it senses an external threat, or when it manages to define a national development project, the nation imposes itself to civil society and a developmental class coalition forms. In such times, the two ruling classes – the capitalist and the techno-bureaucratic classes – divide into fractions, and manufacturing businessmen, workers and the public techno-bureaucracy form a developmental coalition in a struggle against a rentier-financier coalition formed by rentier capitalists, financiers and the senior private-sector techno-bureaucracy that manages major corporations. The developmental coalition gives rise to a popular and national economic

policy regime such as those found in rich countries between the 1930s and the 1970s (the Fordist coalition),ⁱⁱ and also in some peripheral countries that, with a lag of about ten to twenty years, then made their national and industrial revolution (in Latin America, this was the national-developmental coalition).ⁱⁱⁱ

The process of social and political construction of the nation and the state thereby occurs by means of a complex system of political struggle that defines the greater national values and objectives, citizens' rights (civil, political, social and republican), the political regime, which is originally authoritarian and then democratic, and the manner of economic and political coordination of society, which will be either predominantly developmental or predominantly liberal. In addition to expressing itself in classes and class coalitions, the relationship between society and state in today's complex and plural societies expresses itself in ideologies, in partisan coalitions, in the lobbies of society's various corporate organizations, in the political advocacy of social accountability organizations, and in public debate.

Nationalism is the nation-state's ideology. Before a nation forms, there is a *people* living in a territory, sharing a common history and sufficient common traits and interests to stand as a nation, dominate a territory and build a state, thereby forming a its nation-state. For a people to become a nation, it does not have to be ethnically homogeneous, as the United States and Brazil show, or even speak the same language, as Switzerland proves, but it must have (or build) a shared history and, as Otto Bauer (1907) puts it, assume a common fate. The nation is essentially a modern political phenomenon that begins to emerge within the framework of mercantilist capitalism and the formation of the first modern nation-states, but only consolidates historically in the nineteenth century. The nation, like civil society, is the living, dynamic and political aspect of society. Whereas the nation is focused on national autonomy, security and economic development, civil society addresses individual liberty, social justice and protection of the environment. In sum, the nation is politically organized society as concerns national autonomy and development; it is a society that shares a history, values and objectives, and possesses (or struggles to possess) a state and a territory to form a nation-state.

Extensive literature now exists on nationalism that has come to a relative consensus on one point: nation and nationalism are modern factors. We see this in the work of Eric J. Hobsbawm (1990), Ernest Gellner (1983, 1993), Miroslav Hroch (1996, 2005), Benedict Anderson (1983) and Anthony D. Smith (1986, 2003). They all find an ethnic character in capitalism, but regard it mainly as a modern, capitalistic, political phenomenon that involves cultural identity. Contrary to conventional wisdom, the German and the French did not establish nations and become nationalistic during the Middle Ages. Only in the 19th century can one speak of a French nation or a German nation proper. As Hobsbawm (1990: 14) pointed out, "the basic characteristic of the modern nation and everything connected with its modernity. This is now well understood, but the opposite assumption, that national identification is somehow as natural, primary and permanent as to precede history, is so widely held that it may be useful to illustrate the modernity of the vocabulary of the subject itself." He then shows that the first definition of the term nation occurs in a Spanish dictionary of 1884.

For Ernest Gellner (1983: 1), nationalism is "primarily a political principle that holds that the political and the national unit should be congruent." In other words, each nation seeks its own state, and nationalism is the ideology by means of which each nation attempts to establish itself as such, build its own state and dominate a territory, thereby forming the sovereign nation-state. Based on the contributions of both Ernest Gellner and Miroslav Hroch, we know that at first it is not the nation that defines nationalism, but the nationalism of a political elite that forms the nation. Put differently, the nation is not a "natural" given, but an artifact that a society uses to affirm its interests and values. # It resulted from the political action of intellectual and bourgeois elites that achieved a sufficiently strong alliance with their respective peoples so that, together, they might defend and expand the national territory and industrialize.

For Miroslav Hroch (1996: 88), "between the starting-point of any national movement and its successful conclusion, three structural phases can be distinguished, according to the character and role of those active in it, and the degree of national consciousness emergent in the ethnic group at large." The linguistic, cultural, social and sometimes historical attributes;"

in the second phase, "a new range of activists emerged, who now sought to win over as many of their ethnic group as possible;" in the third phase, when a majority of the people have already formed their national identity, "a mass movement was formed."

A nation and its nationalism may be weak or strong insofar as its members truly share interests and objectives. It is something that is built and unbuilt daily. For this reason, at a celebrated conference, Ernest Renan (1882) argued that nationalism "is a daily plebiscite". With this he was pointing out that the nation is an *ever-unfinished construction* under constant of submission and conformism. Norberto Elias (1968) clearly saw that development, or the "civilizing process", dialectically combines two contradictory processes: differentiation and integration. Differentiation is the fruit of the division of labor. Integration, in its turn, is achieved by means of the formation of the nation-state. An aristocratic elite aligned with the monarch associates with a bourgeois elite around two equally opposite ideologies – nationalism and liberalism – and, based on this pact the rising bourgeoisie above all attempts a national agreement with the people. For Elias (1968: 210) development implies "the march of integration over several centuries, complemented by a process of increasing differentiation."

We will better understand the classical empire and the nation-state if, following the reasoning of Ernest Gellner (1993), we oppose one to the other.^{iv} The empire is the political-territorial unit that characterizes the most developed societies of the distant past, those that Gellner calls "literate agrarian societies" – a concept that includes slave societies and feudalism, as well as the mercantilist and aristocratic societies of the "ancient régime" –, whereas the nation-state is capitalism's peculiar political-territorial society. While the basic problem in the age of empires was the accumulation of power, it is the accumulation of capital in the day of nation-states. The logic of imperial domination assumes the presence of a superior culture at the center of the empire and of an imperial elite that monopolizes it. Unlike what will later be the case with nation-states, these cultures have no interest whatsoever in transferring their superior culture to the colonies. It was all well and good for them that a colony should keep its language, traditions and religion. What mattered was subordination and tax collection only. Because their domination must enjoy legitimacy, for these two

objectives to come true the imperial elite must become associated with some, if not all of the local elite, and share with it its appropriation of economic surplus.

This is different from the nation-state, whose logic is the logic of capitalism: capital accumulation and the increase of productivity, which requires the integration of the entire society under a single culture and the use of public education to achieve this. It is no accident that now, within the framework of global capitalism, nation-states cover the entire surface of the Earth. The nation-state, as Marcel Mauss (1930) remarked, ### is, on one hand the more advanced type of society that men formed, and, on the other hand, is the manner of political organization of the territory that best realizes the logic of capitalism: economic growth through the realization of profits, and capital accumulation with incorporation of technical progress.

3. Nationalism and Mercantilism

When nationalism has a primarily economic nature and defends moderate state intervention in the economy to achieve economic growth, when it proposes economic policies involving *active* micro and macroeconomic policies, it turns identical to developmentalism. Nationalism and economic liberalism are two bourgeois ideologies that emerge with capitalism; developmentalism and economic liberalism are two different forms of organizing capitalism. In each country, the bourgeoisie was originally nationalist to make the industrial revolution, but in the nineteenth century it turned also liberal as a means to set limits to the power of the absolute state (the political aspect of the mercantilist state), to escape the tutelage that this authoritarian state exercised. In this way, nationalism as well as developmentalism and economic liberalism dialectically express the interests of the new capitalist class.

The national revolution or formation of the nation-state in central countries was not peaceful. In Europe and North America, from the seventeenth century to the early twentieth century, the countries that are now rich waged wars to expand and define their boundaries, because only thus could they constitute the large and safe domestic market that industrialization required.^v They were successful in this historical endeavor and developed

because their elites were originally nationalistic and could therefore build their respective nation-states. Later, in the nineteenth century – now much stronger because they had industrialized – the first countries to industrialize turned nationalism into imperialism and built their colonial empires in Asia and Africa, while they imposed ideological hegemony to the Latin-American countries, which had been the colonies of two merchant powers, Spain and Portugal, and had become independent in the early nineteenth century.

Beginning with national and industrial revolution, the bourgeoisie in each country was originally a manufacturing and entrepreneurial bourgeoisie; it is now, essentially, a rentier bourgeoisie. The opponent of the bourgeoisie in the early phase of industrial capitalism was the aristocracy or traditional oligarchy. But as a country continued to develop and grow distant from its industrial revolution, a new branch of the capitalist class – one made up of heirs – became differentiated from the Schumpeterian entrepreneurs and gradually replaced them. The new rentier capitalists soon associated to the financiers (the private fraction of the techno-bureaucratic class that proved competent in managing the rentiers' wealth); it also associated to the ruling classes of the rich or imperial countries that are interested in occupying the domestic markets of developing countries with their multinational corporations. Therefore, in today's rentier-financier capitalism, two class coalitions tend to struggle over power – one developmental and the other liberal – this one, imperial on the standpoint of the rich countries, dependent or colonial, on the standpoint of the developing countries.

When we speak of developmentalism we usually mean the peripheral countries, but the central countries first to industrialize had embraced developmentalism much earlier as a means to make their national and industrial revolution. Developmentalism and nationalism are, therefore, almost synonymous. A first or early developmentalism (mercantilism) was prevalent in Europe between the 16th and 18th centuries. The mercantilist state was nationalist because the criterion for economic policy was always and clearly the country's interest and because it regarded other countries as competitors whose interests were in conflict with its own; it was developmental because it made use of state intervention to foster the industrial revolution and because it was based on a developmental class coalition made up of the monarch, the nobility and the nascent high bourgeoisie. Mercantilism's greater

development project was the formation of the nation-state, the construction of a large domestic market and the realization of the industrial revolution in England, France and Belgium. To this end, it waged war after war against its neighbors. And, because it was building a capitalist economy, it intervened in the economy to organize monopolies that expressed the association between the absolute monarch and the bourgeoisie. Thus, the notion that development in England and later in the United States took place within the framework of a liberal market economy is not true. The Industrial Revolution occurred in England within the framework of the mercantilist state. In the history of economic thinking, mercantilism is regarded as a misguided school of thought against which the classical and liberal school that Adam Smith founded launched a successful challenge. This is partly true, but doesn't remove from the great mercantilist economists the merit of having founded economics. On the other hand, it was within the framework of the mercantilist state that the first national and industrial revolutions happened. England adopted high tariffs until as late as 1834. Only since then can a liberal state be discerned there. The United States maintained extremely high customs tariffs until 1939. Late central countries, such as Germany and the United States, industrialized later, not under mercantilism, because they had, first, to form their nation-states, but they industrialized under what be called Bismarckian and Hamiltonian developmentalism. For Friedrich List (1846), the founder of economic nationalism, a shared national identity causes a nation to embrace a national development project.

It is therefore difficult to agree with Eric Helleiner (2005: 220), for whom economic nationalism may be liberal and should not be associated with mercantilism, as Robert Gilpin (1987) rightly proposes. Economic liberalism is opposite to economic nationalism because the latter inevitably implies some economic intervention, which economic liberalism rejects. It is normal for a rich country to embrace a liberal economic policy regime combined with nationalist policies, but this is not to say that economic liberalism and economic nationalism have become compatible. The two economic policy regimes are contradictory, but the capitalist class has always dialectically tried to embrace the two ideologies at once.

Yet, a developmental administration that is *not* nationalist is possible, provided that we have a narrow definition of economic nationalism. Analyzing the Juscelino Kubitschek and

Arturo Fondizi administrations, Kathryn Sikkink (1991: 4) identified both as developmental and non-nationalist administrations, because they did not prioritize domestic companies over multinationals. She reserved the term "national" to designate administrations that gave priority the national companies. This combination of economic liberalism with economic nationalism was possible because central countries were originally nationalist and developmental; beginning with England, they realized their industrial and capitalist revolution always in the framework of a developmental state and a developmental capitalism. They became again developmental after World War II, between the 1950s and the 1970s, in so far that they assigned an important role to indicative planning and to government-owned companies. Over those three decades, the World Bank, which would later become the instrument for neoliberal reforms, was the main hub of developmental thinking and policies.^{vi} From 1951 to 1953, the Brazil-United States Mixed Commission proposed economic planning for the non-competitive sector of the Brazilian economy and defined projects intended to "create the conditions for incrementing the flow of public and private domestic and foreign investment."^{vii} The ECLAC, where classical developmentalism flourished in those three decades, defended this view although it is a United Nations agency. All this changed with the rise to political power of a liberal, financier-rentier, class coalition that took place around 1980. From then on liberals lost their commitment to their nations, turned "globalist" (the world would be a world without frontiers), and engaged in denigrating economic nationalism and developmentalism.

4. Nationalism, Ethnicity and Dependence

Nationalism is not the same as cultural identity, although the two have much in common. A country may have a strong cultural identity, but still be economically and politically subordinated. Brazil and Mexico have strong cultural identities, while in Canada such identification is much softer. But Mexico, whose roots lie in the great Aztec and Maya civilizations, became a member of the NAFTA, and its idea of nation was lost; this happened also to Brazil, although in a lesser extent. Meantime, Canada's cultural identity appears to me to be fuzzier, but its people are clearly aware that they make part of a nation to which they are committed; its cultural identity is relatively weak, but its people has a strong national identity,

and no Canadian has doubts that it is their government's duty to defend domestic labor, capital and knowledge.

Nationalism may be economic – oriented to affirm national economic interests in a global economy where nation-states compete with each other –, or it may be ethnic and, consequently, racist and warlike. In the former case, nationalism assumes the presence of a society with a common history and a common fate, whose members share the conviction that the role of the state and its government is to defend the interests of national labor, knowledge and capital. The criterion for being a nationalist is not ethnicity, but the pursuit of growth on its own terms, rather than in subordination to richer and more powerful countries, which are presumed to be more competent in dictating the economic policies that the developing country should embrace. Dependence or colonial subordination is therefore the opposite of nationalism. It is the belief in the inability of a people to organize as a true nation, develop its national bourgeoisie and a likewise national public bureaucracy, define a developmental strategy, and make the national and industrial revolution. This dependence is justified by the "evident superiority" of rich countries or, in other words, by a complex of colonial inferiority that makes people believe that it is impossible to form a national bourgeoisie as did the rich countries when they formed their nation-states and industrialized. In developing countries, except the ones in East Asia, a significant part of the elites (a) rejects the presence of a conflict of interests with rich countries; (b) believes that they "need" rich countries' capital, forgetting that capital must be made at home and that foreign capital inflows appreciate the exchange rate and cause a high substitution of foreign for domestic savings; (c) accepts and embraces liberal economics in its universities; (d) assumes that rich countries' advice and pressures are good because they are "more competent". Often such elites are not just dependent elites, they are anti-national elites.

It was this dependence (in strange association with a Marxist criticism of the bourgeoisies of developing countries), that gave rise to the "dependency theory" – a misguided criticism of the thesis that developing countries should make their national and industrial revolutions by forming a developmental class coalition associating the national bourgeoisie with the workers and the public bureaucracy. Dependency theory, based on the

fact that the industrial bourgeoisie in Latin American countries, scared by the Cuban Revolution (1959), associated with the liberal and dependent elites in the military coups of Brazil (1964), Argentina (1967) and Uruguay (1968) to assert that a national bourgeoisie was an impossibility in Latin America. This interpretation quickly subdivided into two streams whose common belief was the impossibility of the national revolution: André Gunder Frank's (1966) and Ruy Mauro Marini's (1969) imperialist overexploitation; and Fernando Henrique Cardoso's and Enzo Faletto's (1969) associated dependency. Since the formation of a national bourgeoisie was "impossible" for them, the solution offered by the advocates of the former version was the socialist revolution, whereas the latter argued for association with the center or the empire, relying on a growth with foreign savings policy, that is, on current-account deficits financed by direct investments from multinationals.^{viii}

Intellectuals from emigrant countries tend to emphasize the ethnic nature of nationalism, while the intellectuals from immigrant countries, like multi-ethnic nation-states Brazil, are more interested in economic nationalism. And there are countries where very different ethnicities formed the nation-state, such as Switzerland, Belgium, France and the United Kingdom. Some analysts differentiate between "civic" and ethnic nationalism, accepting the former and denying the latter. This is a good distinction, but it is also important to differentiate between ethnic and economic nationalism, which is independent from the former –, because we all know how unfair and inhumane ethnic nationalism can be. Nationalism is always identitarian (it requires each one to identify with one's nation), and must be civic, that is, mindful of human rights and the public interest, but it must not be ethnic, it must not involve discrimination against those who do not share in the dominant group's ethnicity. It should be only economic, oriented to the national development in a global world where nation-states compete among themselves, more than they cooperate.

5. Nationalism and Developmentalism on the Periphery

In peripheral countries, economic nationalism assumed the developmental shape starting in the 1950s. The word "developmentalism" entered usage in the 1960s in Latin America to designate the set of economic policies or strategies intended to promote national industrialization or development.^{ix} In Brazil, it emerges among a group of nationalist

intellectuals that collected around the ISEB.^x For one of them, Hélio Jaguaribe (1962: 208), "the central thesis of developmental nationalism is that the promotion of economic development and the consolidation of nationality are two related aspects of a single emancipation process". Beginning with the nationalist revolution of 1930, which brought the rise of Getúlio Vargas, a positivist and nationalist political leader, Brazil began to successfully have its national and industrial revolution. Its instrument was a state that was undergoing deep reforms at the time to play the role of a developmental state. Other countries in Latin America, Mexico in particular, and East Asian ones like South Korea, Taiwan and Singapore, also grew with the adoption of a developmental strategy.

Developmentalism therefore became the strategy need to coordinate capitalism and catch up. But it does not ensure development. This will depend in each country on the ability of its elites and its people to avoid economic "populism", be it of a fiscal or exchange-rate nature, and to form a developmental class coalition. In 1991, Kathryn Sikkink compared the success of developmentalism in Brazil with its failure in Argentina. Whereas a developmental class coalition formed and became dominant in Brazil for 60 years (1930-1990), in Argentina a developmental class coalition did not defeat for long the liberals associated with "el campo" (the landowners engaged in the production of commodities), and the country experienced alternating liberal and developmental regimes, with crises in-between.

Although the notion of developmentalism already existed, that of a developmental state originated from Chalmer Johnson's (1982) study of the Japanese Ministry of the Economy, Trade and Industry. While attempting to understand Japan's extraordinary economic development, he was the first to use the term "developmental state".^{xi} Japan's nationalist and developmental state was born out of a nationalist revolution – the Meiji Restoration of 1868 – after the country became subordinated to the United States in 1854, when it was forced to open up to international trade. As Barbosa Lima Sobrinho (1981) pointed out, Japan's economic nationalism had to include an "anti" (anti-imperialist) element because, in order to affirm its interests, Japan had to challenge the center of the empire, its pressures and its prescriptions.

But nationalism also includes a positive, developmental element: the consensual formulation of a national development project. When it successfully defines such a project, the nation becomes the great agent for economic development, the state becomes its principal instrument to this end, the market serves as a secondary but essential instrument, and manufacturing businessmen are politically associated with the public technobureaucracy and with workers. This is how the developmental state is defined: a state that intervenes moderately in the economy, that adopts economic development as a priority and that invests in the non-competitive sector of the economy, leaving coordination of the competitive sector to the market's devices, that embraces an industrial policy, that maintains macro-economic prices in balance, particularly the exchange rate, which, thanks to an exchange-rate policy, makes the country's competent manufacturing companies competitive.

In nationalist countries, criticism of modern imperialism, or of the "West", is an essential element. Álvaro Vieira Pinto (1960b: 387, 394), ISEB's main philosopher, offset "naive conscience" and "critical conscience", associated the latter with nationalism and saw nationalism as a condition for *thinking*. For him, "nationalism stands as the only means to overcome and suppress an underdeveloped country's alienation." And: "The ability to think for one's self about one's truth and about the surrounding existence arises from full awareness of one's self and essence, a condition that defines the unalienated state." Although he belonged to a different philosophical tradition, Paulo Arantes (2004: 80) moves in the same direction when he states that "nationalism is fundamentally the consequence of the stress generated by uneven development in a unified world economy". To understand the nationalism found in Brazil and Latin America and its weaknesses, Arantes provides a broad review of Benedict Anderson's (1991) concept of the nation as an "imagined community" born not just from shared interests, but also from the coexistence of "creole" elites that the metropolis marginalizes, from the reading of newspapers by these elites, which allows them to see or identify itself as a national society, and from the reading of novels where the society as a whole is portrayed.

After this analysis, Arantes reports to Hannah Arendt's distinction between thought and knowledge. Whereas knowledge is only committed to the "truth", thought permanently

reports to the opinion of others and, in doing so, in taking this opinion into consideration to form its own judgment, manages to reestablish the unity between, truth, morality and taste that modernity has lost. Based on this, Arantes arrives at an intriguing and provocative conclusion. Referring to Brazil and to the Brazilian nation as an imagined community, he writes that "it was precisely this national imagination that enables us to start thinking – and when it dims, it may well be that the extinction of *thought* will follow right behind " (p.83). (My italics.) In order to think, we must think *about ourselves*, we must use our imagination and consider our society's complexity and diversity, we must find unity, a national society, in it. "We then understand" – Arantes continues – "the suggested affinity between a national imagined community and its very way of thinking... Who can tell if it is not this community of imagined 'others' in the forming of a 'nation' (since we know that it cannot be substantively real) that simply enables this silent self-regulation in everyone's head that we call thought" (p.100-102).

Henryk Szlajfer (2012: 3), in reference to the economic nationalism that emerges in Latin America and Central Europe from the 1930s, states that "peripheral nationalism was not just an economic policy and, in certain instances, an attempt at theorization. It was also, like political nationalism, a kind of *Weltanschauung*". It was a worldview because it was the fruit of a political pact or class coalition that perceived an opportunity to overcome underdevelopment and formulated a coherent discourse to justify it at a time when economic liberalism was in deep crisis. Since 1980, developmentalism was put in the opposition at world level, while a rentier-financier liberalism produces low growth rates, high financial instability and a marked increase in inequality.

A developmental state is necessary in peripheral countries for them to make their national and industrial revolution and then catch up. Within the liberal state's framework, the growth rate of per-capita GDP in the countries first to industrialize in the nineteenth century was around 1 percent per year. In the twentieth century, this rate almost doubled, so that for developing countries to catch up they must grow at least 3 percent annually per capita. Now, to attain such growth rates, they cannot be subject to the recurring financial crises to which countries under a liberal economic policy regime are liable, not only because of the

speculative nature of capitalism, but also due to the tendency to cyclic and chronic overvaluation of the exchange rate that is present in these countries.

On the other hand, on the microeconomic level, one must bear in mind that in a capitalist economy a competitive and a non-competitive sector exist. The latter is small in terms of the number of business firms in it, but large in terms of capital and sales. The market is unsurpassable when it comes to coordinating the competitive sector. In the non-competitive sector, on the other hand, state coordination, planning, the definition of forms of financing, all of these are essential. In the competitive sector, in its turn, the state must strategically embrace an industrial policy.

Developmentalism and economic nationalism are frequently identified with the defense of protectionism and the imports-substitution industrialization model. Developmentalism has in fact argued for protection of the national manufacturing industry using the nascent industry argument – the one that Alexander Hamilton pioneered in 1792, when he was Secretary of the Treasury of the United States, and that Friedrich List later picked up. But both the protection based on this argument and its consequence – imports-substitution industrialization – are necessarily temporary. For middle-income countries, new developmentalism is critical of protectionism. The primary goal is to level the playing field for existing and potential manufacturing companies – which cannot occur when the tendency to cyclic and chronic exchange rate overappreciation is not neutralized and the rate remains overvalued for long periods of time.

6. Imperialism by Hegemony

The modern imperial system, which originally drew support from military might, formally came to an end after the Second World War, pushed back by struggles for national independence. It did not, however, disappear; it became a form of imperialism *by hegemony*, drawing support from international regulatory and financing agencies and the superior capabilities of Academia and the media in central countries. The world today is covered in nation-states, but in many of them the nation is a fiction, a soulless being, because its elites are alienated or dependent and attempt to associate with rich countries' elites rather than their

own people. Among peripheral countries, some laggards were able to finally have their nationalist revolutions and industrialize after the Second World War. These cases include Mexico, Brazil, Turkey, South Korea, China and India among others. There, the state was developmental when they made their national and industrial revolutions. The state promoted economic development more deliberately and with heavier planning than countries first to industrialize. While for rich countries a *national* revolution (the formation of the nation-state) sufficed, peripheral countries required a *nationalist* revolution – an anti-imperialist struggle for national autonomy that splits into two stages: overcoming colonial status and becoming autonomous from the ideological hegemony of imperial countries. Therefore, peripheral countries, faced an obstacle that central ones never knew: besides the huge difficulties associated with the people's low education level, with institutions that provided little assurance for the proper functioning of the market, with the lack of long-term financing for investments, the lack of macroeconomic policies to maintain aggregate demand in balance, and the lack of economic policies to neutralize the tendency to cyclic and chronic overappreciation of the exchange rate, they face the challenge the West's imperialism by hegemony represents, their pressures and policy and reform recommendations.

To develop, peripheral countries needed economic arguments rejecting the neoclassical thesis that industrialization is unnecessary for economic growth. Construction of these arguments was the contribution from economists associated with development economics, or classical developmentalism, such as Arthur Lewis, Gunnar Myrdal, Raúl Prebisch, Hans Singer and Celso Furtado. This argument provided a greater contribution to economic development theory, but, besides it and the statement that rich countries used the liberal ideology to oppose the industrialization of peripheral countries, the nationalists of the 1950s lacked additional strong arguments against the West. They were limited to criticizing the profits transfers that multinational companies made, but this claim, in addition to being weak (after all, a foreign company has invested, it is natural for it to transfer profits to its shareholders) was associated with a bigger contradiction that developmental nationalists fell into. In the 1950s, the nationalist thesis that imperialism opposed industrialization, despite being evident, *appeared* to have been falsified by manufacturing multinationals' investments

in developing countries – which began to occur as these companies attempted to circumvent the relative closing of borders to consumer goods imports.

The contemporary criticism of imperialism can be summarized as two points: the first one, of a historical nature, consists in demonstrating that policies that the West currently hampers, or even forbids peripheral countries from adopting, are the very same policies that they themselves embraced when they made their industrial revolutions. This was the contribution from Erik Reinert (2007) and Ha-Joon Chang (2002). These two authors used indisputable historical data to show the West's *incoherence* demanding neoliberal reforms and the rejection of developmental policies.

The second criticism of the West's imperialism is of a theoretical nature and shows that, to occupy the markets of peripheral countries with their financings and above all with their multinational companies, the West relies on its economic power and ideological hegemony to persuade these countries that they "must grow with foreign savings" – with current-account deficits, therefore. This is something that dependent elites and their economists usually accept without hesitation. But that the new developmentalism criticizes counter-intuitively and radically, showing that a current-account deficit corresponds to an exchange rate that is necessarily more appreciated than the one that would balance the country's current account (the current equilibrium exchange rate) and to an exchange rate even more appreciated than the one needed to make the country's competent business firms competitive when a country faces the Dutch disease. Therefore, notwithstanding the "lacking" capital in developing countries, they should not resort to foreign financing because, by doing so, their currency appreciates and economical viability is removed from existing and potential manufacturing companies. This would not be the case if the capitalist economy were an exchange economy, but it is in fact a monetary economy where the exchange rate plays a central role.^{xii}

Nationalism was essential to the countries that first industrialized to form their nation-states. Economic nationalism is today the necessary reaction of countries on the periphery of capitalism against domination by central countries. In a previous paper, I argued that the elites of rich countries are interested in discrediting economic nationalism or developmentalism,

and, for that, don't distinguish economic from ethnic nationalism, and associate both to populism, authoritarianism and protectionism.^{xiii} Additionally, they adopted the "globalist" ideology (the contention that the increased interdependence between countries in globalization would have made national sovereignty a meaningless concept), which was a way to obscure their own nationalism and discredit the economic nationalism of the peripheral countries. In central countries, this discourse was possible because the word "nationalism" does not distinguish between citizens: they are all nationalist in the sense that they believe that it is their government's duty to defend the interests of national labor, knowledge and capital. Recently I changed this last view. Globalization has caused the economic elites not only of developing countries but also of the rich countries to lose their idea of nation. The historic fact that gave rise to this was their multinational companies' expansion into foreign markets. The shift of big companies into cheap-labor countries – which did not serve the interests of rich countries' working and middle classes – proved attractive to the financial and rentier elites, whose interest earnings and dividends ceased to originate from their own domestic market and started to come from foreign subsidiaries. The classic national solidarity between workers and capitalists, who had a common interest in defending the domestic market, was therefore shaken. The new elites, which differ widely from the old business elites, adopted an individualistic ideology with no trace of solidarity – the neoliberal ideology – that unleashed the top-down class struggle that we have been watching in the rich world since the 1980s and in the developing world since the 1990s. Through neoliberalism the rentier-financier elites have since then been working to reduce wages and increase profits and competitiveness. The consequence was a response from the working and middle classes, which, feeling abandoned, started lending strength to worker-supported right-wing nationalist demonstrations that, not by accident, first appeared in the United Kingdom, with Brexit, and the United States, with the election of Donald Trump – the two countries where the neoliberal wave began.

7. Conclusion

In sum, nationalism is the ideology of the formation of the nation-state; developmentalism is the ideology that makes economic development the primary political goal of modern societies and the form of economic and political organization of capitalism in

which the state and the market are complementary institutions. While nationalism is an ideology that arises with the formation of Europe's early nation-states, developmentalism, even if without the name, is present in the history of capitalism ever since mercantilism; it is a theory, a national development strategy that first appears by this name in the 1960s in the peripheral countries that sought to catch up. This is when many poor and peripheral societies become aware of their underdevelopment and realize that it can be overcome by forming a true nation, building a true state and completing a national development project.

Developmentalism as a strategy and a form of coordination of capitalism is essentially a superior alternative to economic liberalism because it strikes a balanced combination of the state and the market. As a theory, the classical developmentalism of the 1940s and 1950s defined economic development as a process of industrialization or a structural change, and the new developmentalism of the 2000s and 2010s showed that a tendency exists in developing countries to a cyclic and chronic overappreciation of the exchange rate that, unless neutralized by a competent exchange-rate policy, will make industrialization non-viable. In addition, it distinguishes between a competitive and a non-competitive sector in capitalism, and plans the latter, while leaving the former to the devices of the market and of a strategic industrial policy. The two theories drew inspiration from Marx, from the German Historical School and Max Weber, and from Keynesian and Kaleckian Macroeconomics.

Developmental nationalism implies a basic, but always contradictory, association of the elite and its people, with which it experiences a permanent relationship of conflict and cooperation. A cooperation that stems from shared interests around the nation that includes them all, around the state that is its *par-excellence* instrument for collective action, around the domestic market that is its greatest economic asset, around the domestic currency that is the assurance of national autonomy; a conflict that reflects the legitimate struggle of workers and the middle classes in the sharing of the economic surplus that development generates.

Originally, economic nationalism and ethnic nationalism intermingle, but as the nation-state's population grows, it tends to diversify in ethnic terms, and identity nationalism becomes a dangerous ideology for being reactionary and exclusive. The nation-state is intrinsically developmental because, within the framework of globalization, it

competes with other nation-states for greater economic growth and improved living standards. In this competition, developing countries face the economic prowess, military might and ideological power of the West, which has since the 1980s become dominated by a rentier-financier class coalition that regards economic liberalism as the ideal form of capitalism, and attempts to impose this notion on every country.

Developmentalism is always nationalistic, but economically, not ethnically so. The developmentalism that lagging countries embrace to catch up has nothing to do with the xenophobic nationalism that characterizes far-right parties. It assumes a growing level of cooperation between nations, but also a crucial premise: the rationale of capitalism has always been competition, not only between firms, but also between nation-states, and to face this competition, a nation must be nationalistic – it must be able to defend national labor, knowledge and capital. In the age of global, rentier-financier, capitalism, this competition is very fierce, and rich countries embrace nationalistic practices with great abandon, while condemning other countries' nationalism.

Developmentalism always involves the formation of a developmental class coalition. There can be no developmental state in the absence of a political pact involving the main fractions of classes that have an interest in development: businessmen, workers and the public techno-bureaucracy. The alternative is the liberal, rentier-financier class coalition – a narrow one that involves the rentier capitalists, who have since the end of the Second World War been becoming more and more powerful, financiers, financiers that manage the wealth of the former, the senior managers of major corporations, the upper middle-class that is also largely rentier, and foreign interests. While a developmental class coalition only makes sense if it involves a large portion of the population, today's rentier-financier coalition only includes the wealthiest 1 or 2 percent of the population. The alternative liberal coalition would not exist in developing countries if their elites did not show a high level of dependence or colonialism, if a significant part of these elites did not suffer from a colonial inferiority complex relative to the West. But Latin-American elites are not entirely dependent. They are *national-dependent*. The experience this permanent contradiction according to which they now become nationalistic and now accept subordination to the West – particularly when fear of

Communism rises (early 1960s), or when the neoliberal hegemony is complete (1990s). When an elite is colonial or dependent, a country's probability of developing becomes very low. In Brazil, for example, the economic and political elites became reasonably autonomous between the 1930s and the 1950s, and during the 1970s, and enjoyed great growth in those periods. After losing this autonomy with the foreign debt crisis of the 1980s, and opening up the economy and above all the financial account in the early 1990s, the country's growth rates became much smaller.

References

- Anderson, Benedict (1983 [1991]) *Imagined Communities*, London: Verso, second edition, 1991. First edition, 1983.
- Arantes, Paulo Eduardo (2004) *Zero à Esquerda*, São Paulo: Conrad Livros.
- Balakrishnan, Gopal ed. (1996 [2000]) *Um Mapa da Questão Nacional*. Rio de Janeiro: Editora Contraponto. Originally published in English, 1996.
- Barbosa Lima Sobrinho, Alexandre (1981) *Estudos Nacionalistas*, Rio de Janeiro: Editora Civilização Brasileira.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos (1963) "O empresário industrial e a Revolução Brasileira", *Revista de Administração de Empresas* 2(8):11-27.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos (1968) *Desenvolvimento e Crise no Brasil, 1930-1967*, first edition, Rio de Janeiro: Zahar Editores.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos (1995) "Development economics and World Bank's identity crisis", *Review of International Political Economy* 2(2) Spring 1995: 211-247.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2005) "Do ISEB e da CEPAL à teoria da dependência", in Caio Navarro de Toledo, ed. (2005) *Intelectuais e Política no Brasil: A Experiência do ISEB*, Rio de Janeiro: Editora Revan: 201-232.

Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2008) "Nacionalismo no centro e na periferia do capitalismo"
[Nationalism in the center and in periphery of capitalism]. *Revista Estudos Avançados*
22 (62): 171-194.

Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2016) "Why the 'Rest' does not need foreign finance", in
Vladimir Popov and Piotr Dutkiewicz, orgs. *Mapping a New World Order: The Rest
Beyond the West*, London: Edward Elgar.

Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2017a) "Depois do capitalismo financeiro-rentista, mudança
estrutural à vista?" [After rentier-financier capitalism, structural change at sight?"]
Novos Estudos Cebrap 36 (1) March : 37-51.

Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2017b) "The two forms of capitalism: developmentalism and
economic liberalism", *Brazilian Journal of Political Economy* 37 (4), October 2017.

Bresser-Pereira, Luiz Carlos, José Luis Oreiro and Nelson Marconi (2016) *Macroeconomia
Desenvolvimentista*. Rio de Janeiro: Elsevier/Campus.

Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.

Gellner, Ernest (1993 [2000]) "O advento do nacionalismo e sua interpretação: Os mitos da
nação e da classe", in Gopal Balakrishnan, ed. (1996): 107-134.

Guerreiro Ramos, Alberto (1955) "A ideologia da 'jeunesse dorée'", *Cadernos do Nosso
Tempo*, n° 4, April-August 1955: 101-112.

Gilpin, Robert (1987) *The Political Economy of International Relations*, Princeton, NJ:
Princeton University Press.

Helleiner, Eric (2005) "Conclusion: the meaning and contemporary significance of economic
liberalism", in Eric Helleiner and Andreas Pickel, orgs. (2005): 220-234.

Helleiner, Eric and Andreas Pickel, orgs. (2005) *Economic Nationalist in a Globalizing
World*. Ithaca: Cornell University Press.

- Hobsbawm, Eric J. (1990) *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch, Miroslav (1996 [2000]) "Do movimento nacional à nação plenamente formada: o processo de construção nacional na Europa", in Gopal Balakrishnan, ed. (1996 [2000]): 85-106.
- Hroch, Miroslav (2005 [2015]) *European Nations: Explaining their Formation*, London: Verso. Originally published in German, 2005.
- Jaguaribe, Hélio (1962) *Desenvolvimento Econômico e Desenvolvimento Político*, Rio de Janeiro: Fundo de Cultura.
- Johnson, Chalmers (1982) *MITI and the Japanese Miracle*, Stanford: Stanford University Press.
- Bauer, Otto (1907 [1979]) *La Cuestión de la Nacionalidad y la Socialdemocracia*, México: Siglo Veintiuno Editores. Originally published in German, 1907.
- List, Friedrich (1846 [1986]) *O Sistema Nacional de Economia Política*, São Paulo: Editora Nova Cultural, collection *Os Economistas*. Original publication in German, 1846.
- Pinto, Álvaro Vieira (1960b) *Consciência e Realidade Nacional*, 2nd Volume, *A Consciência Crítica*. Rio de Janeiro: Instituto Superior de Estudos Brasileiros.
- Renan, Ernest (1882 [1993]) *Qu'est-ce qu'une Nation?* Paris: Pocket Agora. Original publication, 1882.
- Santos, Wanderley Guilherme dos (1978 [1998]) "A práxis liberal no Brasil", in W.G. Santos *Décadas de Espanto e uma Apologia Democrática*, Rio de Janeiro: Rocco: 9-61. Original publication in W. G. Santos (1978) *Ordem Burguesa e Liberalismo Político*.
- Szlajfer, Henryk (2012) *Economic Nationalism and Globalization: Lessons from Latin America and Central Europe*, Leiden/Boston: Brill.

Smith, Anthony (1986) *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford: Oxford University Press.

Smith, Anthony D. (2003) *Nationalism and Modernism*, London: Routledge.

Tilly, Charles, ed. (1975) *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton:
Princeton University Press.

Woo-Cumings, Meredith, ed. (1999) *The Developmental State*. Ithaca: Cornell University
Press.

ⁱ For the countries that first industrialized, as England and France, the "first developmentalism" was Mercantilism; the second, the Golden Years of Capitalism. In both periods we had a moderate intervention of the state in the economy and a developmental class coalition (Bresser-Pereira 2017b).

ⁱⁱ The term "Fordist mode of regulation" has been defined by French Regulation School economists.

ⁱⁱⁱ More precisely, this period shows two successive class coalitions that Bresser-Pereira (2014) has called the National Popular Pact of 1930 and the Authoritarian-Modernizing Pact of 1964.

^{iv} The last three ancient empires were the Austro-Hungarian Empire, the Ottoman Empire and the Russian Empire.

^v See Tilly's three articles in Charles Tilly, ed. (1975).

^{vi} See Bresser-Pereira (1995) for an analysis of the changes that took place in the World Bank.

^{vii} Excerpt from the Brazil-United States Mixed Commission's Report (1953: 281) published in *O Observador Econômico e Financeiro*, Year XX, No. 230, April 1955. On Jun.18.2017: <http://bit.ly/2sH4Lp4>.

^{viii} Bresser-Pereira (2005).

^{ix} Writing about the construction of the developmentalism concept, Pedro Cezar Dutra Fonseca located usage of the term in the 1960s by Hélio Jaguaribe (1962) and Luiz Carlos Bresser-Pereira (1963 and 1968).

^x The ISEB (Instituto Superior de Estudos Brasileiros, or Higher Institute for Brazilian Studies) was formed by a group of intellectuals that analyzed Brazil's development in the 1950s from a comprehensive historic and political angle from a nationalist and developmental view. The group included historians, economists, sociologists, political scientists and philosophers. While the Latin-American structuralist theory emerged in Chile around the ECLAC, ISEB intellectuals in Brazil formed the developmental political school of thought.

^{xi} Chalmers Johnson (1982). See Meredith Woo-Cumings, ed. (1999) for a collection of studies on Johnson's developmental state.

^{xii} Bresser-Pereira (2017a).

^{xiii} Bresser-Pereira (2008).

İktisatta Yeni Nesil (Geç Neoklasik) Kuramlar, Devletin Dönüşümü ve Kalkınma Paradigmasına Yansımaları

Uğur ESER¹

The New Generation (Late Neoclassical) Theories in Economics, the Transformation of the State and the Reflection to the Development Paradigm

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 05.10.2017

Date Accepted: 20.11.2017

JEL Classification:

O10,

O25,

H10.

Keywords:

Neoliberalism,

Mainstream Neoclassical

Economics,

Late Neoclassical

Economics,

Development Economics,

Market Imperfections,

Government Intervention.

ABSTRACT

The current global economic crisis has led to a growing dissatisfaction with the neo-liberal economic paradigm that became more widely known as the Washington Consensus. Washington Consensus which is as a type of free market capitalism is neoclassical economics greatly influenced by neo-liberalism, particularly in its anti-state attitudes, as with deregulation, privatization and liberalization. While the paradigm itself evolved from the late 1990s, in a more nuanced approach under the guise of a post-Washington Consensus, began to recognize a role for the state in correcting for market (largely informational) failures, neo-liberalism largely superseded by the new mainstream economics or late neoclassical economics – namely the new institutional economics, new growth theory, new economic geography and so on. Unlike the mainstream neoclassical economic paradigm the late neoclassical economics is based on the idea that markets are imperfect. Theoretically the late neoclassical economics, upon which the post-Washington Consensus draws, explain both market and non-market outcomes as the rational response to market imperfections. There is now widespread recognition, in some quarters, at least, that the state should engage in a more active role in guiding industrial development, primarily to negate market failure and to overcome the negative conditions of global economic crisis. This paper is largely focused on the paradigm shift of neo-liberalism, primarily from the market fundamentalism to negate market failure, government transformation in the light of late neoclassical theories in economics, and also seeks to demonstrate that policies based on this new paradigm, governments shifted slightly to a revised neoliberal model that approved different version of (market-friendly) state intervention.

¹ Prof. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, eser_u@ibu.edu.tr

ÖZET

Güncel ekonomik kriz yaygın olarak Washington Uzlaşması olarak bilinen neoliberal paradigmaya duyulan hoşnutsuzluğu giderek artırırken, ana akım neoklasik iktisadın da yaygın şekilde eleştirisine yol açtı. Washington Uzlaşması bir tür serbest piyasa kapitalizmi olarak, özellikle devlet karşıtı tutumuyla- kuralsızlaştırma, özelleştirme ve serbestleştirmeye dayalı - neoliberal paradigmayı büyük ölçüde etkileyen neoklasik iktisattır. Bu paradigma 1990'ların sonlarında Washington Sonrası Uzlaşma adı altında, devletin rolünü ayrıntılı bir yaklaşımla piyasa aksaklıklarını düzeltme doğrultusunda değişime uğrattırken, neoliberalizm yerini büyük ölçüde yeni ana akım ya da geç neoklasik iktisat kuramına (yeni kurumsal iktisat, yeni büyüme teorisi vb.) bıraktı. Ana akım iktisadın paradigmasının aksine geç neoklasik iktisat piyasaların mükemmel işlemediği düşüncesine dayanır. Kuramsal olarak Washington Sonrası Uzlaşmaya temel oluşturan geç neoklasik iktisat piyasa aksaklıklarına verilen tepkilerin piyasa ve piyasa-dışı sonuçlarını açıklar. Bir süredir en azından bazı çevrelerde devletin, piyasa aksaklıklarının üstesinden gelmek ve güncel ekonomik krizle başa çıkmak öncelikli olmak üzere, sanayi politikalarına öncülük etmede aktif rol alması konusunda yaygın bir kabul vardır. Bu çalışma büyük ölçüde piyasa tutuculuğundan piyasa aksaklıklarını düzeltmeye evrilen neoliberalizmdeki bu paradigma kaymasına, devletin geç neoklasik teorilerin ışığında gerçekleşen dönüşümüne odaklanmakta ve bu yeni paradigmaya dayalı politikaların devletin piyasaya dost müdahalesinin değişik biçimlerine onay veren yaklaşımını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Anaakım Neoklasik İktisat, Geç Neoklasik İktisat, Kalkınma İktisadı, Piyasa Başarısızlıkları, Devlet Müdahalesi.

1. Giriş

"Büyük durgunluk" olarak da adlandırılan küresel kriz kapitalizmin iç çelişkilerini açığa çıkarır ve neoliberal politikalara karşı hoşnutsuzluğu giderek artırırken, bu politikalara 1980'lerden bu yana ideolojik destek ve politik meşruiyet sağlayan neoklasik ana akım iktisadı da tartışmalı hale getirmiştir. Neoklasik iktisat kuramı güncel ekonomik sorunları çözememek, kullanışsız ve en çok yarılan bir bilim olmakla itham edilmiş ve daha da ötesi

iktisadi gerçekliği kavrayamadığı, gerçek yaşamla bağlantı kuramadığı için eleştirilmiştir (Dequech, 2007; Colander vd., 2004). İlginç olan, neoklasik iktisadın içerisinden çıkan ve "geç neoklasik kuramlar" olarak adlandırılan iktisat kuramındaki yeni yaklaşımlarla birlikte piyasaların işleyişindeki aksamaların nasıl düzeltilebileceğine ilişkin tartışmaların ve devlete olan ilginin son otuz yıl içerisinde bir kez daha yeniden canlanmasıdır².

Kapitalizmin krizlerinin üstesinden gelmek ve istikrarlı büyüme için devletin yeniden inşa edildiği günümüzde, devletin dönüşümüne yeni ana akım ya da geç neoklasik iktisadın sağladığı yöntembilimsel ve bilgi-kuramsal (epistemolojik) destek büyük olmuştur. Nitekim kalkınma iktisadında 1980'lerde "devleti geri çekme" çabalarının yerini 1990'lı yıllardan itibaren "devletin geri getirilmesi"ne terk etmesinde ve kalkınma paradigmasının özellikle 2008 küresel kriziyle başa çıkma doğrultusundaki reform önerilerinde geç neoklasik kuramların katkısı çok belirgindir. Bir başka deyişle günümüz neoliberal iktisat politikalarını yönlendiren temel iktisat mantığının kapitalizmin sorunlarını çözmek doğrultusunda geç neoklasik iktisatta yattığını söylemek hata olmayacaktır (Gürkan, 2016). Bu tespit günümüz neoliberalizminin düşünsel ya da entelektüel düzeyde ortaya çıkışının tarihsel-kuramsal bir arka planı olduğunu ve meşruiyetini neoklasik iktisattan türeyen kuramlarla kazandığını bilmek bakımından önemlidir. Çalışma iktisatta yakın dönemdeki yöntem bilimsel ve bilgi-kuramsal kaymaya dikkat çekmekte ve iktisattaki yeni yaklaşımların devletin yeniden yapılandırılması ve neoliberal kalkınma paradigmasını dönüştürmesinde oynadığı rolü incelemektedir.

2. Piyasanın Geri Dönüşü ya da Devlete Karşı Piyasa

² Neoklasik iktisat batılı gelişmiş ülkelerde kurumsallaşmış ve saygınlık kazanmış üniversitelerde, bilimsel dergilerde ve yazılı/görsel medyada seçkin iktisatçıların söylemi olmuş, akademik alandaki kuramsal tartışmalara ve günümüz neoliberal politikalara damgasını vurduğu için ana akım (mainstream) olarak adlandırılmıştır. Günümüzde yaygın olarak son dönemde neoklasik iktisat içindeki gelişmeleri bünyesine katan yeni ana akım- geç neoklasik iktisat tarafından temsil edilmektedir. Ana akım iktisat geleneğinin içerisinden çıkan yeni nesil (geç neoklasik) kuramlar ana akım iktisata yöneltilen eleştirilerin odaklandığı bazı gerçeklikten yoksun varsayımları "gözden geçirerek" yumuşatan, ancak bunu geleneğin iktisat mantığından taviz vermeksizin yapan kuramları tanımlamaktadır. Geç neoklasik iktisatçılar kendilerini ortodoks ana akım iktisat kuramından ayırtırmaya çalışsalar da, bu kuramın piyasa mantığından, aksiyomatik sistemin çekirdeğindeki varsayımlardan fazlaca kopmamışlardır (Wolf ve Resnick, 2016; Eser, 2015).

1950 ve 1960'larda kalkınma alanında egemen olan Keynesci refah devletinin başarısızlığına duyulan tepkiyle ortaya çıkan neoklasik iktisadın "etkin piyasa hipotezi"ne dayalı neoliberal karşı devrim Washington Uzlaşması politikalarında önerilen birinci nesil reformlarla "devleti geri çekme" (minimal devlet) projesinde başarılı olmuştur. Keynesci politikaların politik uygulanabilirliğini yitirerek başarısız olduğu kesinleştiğinde ve iktisadi kalkınmada devletin rolü ve fonksiyonlarını kapitalist sömürü ve sınıf mücadeleleri ekseninde tartışan Marksist politik iktisadın hızı kesildiğinde bayrağı devleti uzun vadeli toplumsal kalkınmanın örgütlenmesi ve sanayide dönüşüm süreçlerinden dışlayan, piyasanın işleyişindeki kısa vadeli istikrara odaklanan, ekonomide bireysel girişimciliği, rekabetçiliği ön plana çıkaran neoliberal kalkınmacı tezler devraldı (Jessop, 2009).

Keynesci sosyal politikalara ve kalkınmacı devlete karşı muhalefeti temsil eden neoliberalizm kaynakların piyasaya dayalı tahsisini desteklemekte, kamu ekonomisinin faaliyet alanını daraltmayı ve ekonomiyle ilgili karar alma süreçlerinde siyasetin etkisini ortadan kaldırmayı önermekteydi. Bu öneriler 1980'lerde Washington Uzlaşması kurumlarının geliştirmekte olan ülkelere önerdiği istikrar ve yapısal uyum programının temelini oluşturdu. Geliştirmekte olan ülkelere önerilen istikrar ve yapısal uyum programıyla: kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması ve mali disiplin sağlanması, ticari ve mali serbestleşme yoluyla ekonominin dışa açılması, yurt içi piyasalar üzerindeki devlet müdahalelerinin kaldırılması ve özelleştirme politikaları telkin ve tavsiye ediliyordu (Gore, 2000). 1980'li yıllarda IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı arasında varılan bir anlaşmaya 1990'lı yıllarda Dünya Ticaret Örgütü'nün de (WTO) katılımıyla hayata geçirilen Washington Uzlaşması geliştirmekte olan ülkelerin yüksek borç oranları, ekonomik istikrar, büyüme ve kalkınma sorunlarının çözümü için önerilmişti (Zabcı, 2009).

Devleti yeniden yapılandırmayı hedefleyen neoliberal politikalar 1980'lerde hem Asya'nın "geç sanayileşme" başarısının ispatında hem de Latin Amerika ülkelerinin "yapısal sorunlarının" çözümünde kullanıldı. Williamson (1990, 2004) bu programın nihai hedefinin makroekonomik disiplin, piyasa ekonomisi ve dışa açık bir ekonomi olduğunu, amacın geliştirmekte olan ülkelere bir kalkınma stratejisi sunmak değil, Latin Amerika ülkelerinin

yapısal sorunlarını çözmek olarak açıklamıştı³. İstikrar politikaları ve uyum programlarının ana yönelimi tüm piyasalarda göreceli fiyatları dünya göreceli fiyatlarına yaklaştırmak, kaynak tahsislerini dış ticarete yönelik sektörler lehine yönlendirmek ve dünya ekonomisiyle serbest rekabet koşullarında bütünleşmekti.

1980'lerde devletin verimsiz çalıştığı ve rant yarattığına sıklıkla yapılan vurguyla kalkınma sürecinde devletin yerini sorgulayan temel neoliberal önerme "piyasalar kendi haline bırakılırsa sorunsuz işler" şeklindeydi. Gelişmekte olan ülkelerde sorunun kaynağı piyasaları başarısızlığa uğratan, kaynak tahsislerini bozan, üretken olmayan ve rant yaratan devletti. Çözüm "daha az devlet daha çok piyasa" olmalıydı. Bu ülkeler Dünya Bankası ve İMF'nin "kaynak tahsislerini devletin denetiminden çıkarın", "fiyatlarınızı doğru (rekabetçi) düzeylere getirmek için düzeltin" ve "piyasalarınızı serbestleştirin" önerisine 1980'li yıllarda koşulsuz uydular. Tam serbestleşmeyi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesini, ekonominin kuralsızlaştırmasını ve rekabetçi piyasaların yerleşmesini içeren bir dizi yapısal reform 1980'li yıllarda "başka alternatifi yok" sloganı ile uygulamaya konuldu (Yalman, 2009). Bu slogana uygun biçimde toplumların düzenini oluşturan tüm kurumlar, toplumsal süreç ve ilişkiler neoklasik iktisattaki yöntemsel bireycilik, rasyonel davranışlar ve rekabetçi üstünlükler temelinde yeniden tanımlandı. Peck ve Tickell'in (2002) neoliberalizmin Keynesci devleti "geri püskürtme" (roll-back) evresi olarak nitelendirdiği bu evrede uygulanan birinci nesil reformlar "laissez-faire politikalarının yeniden dirilişi", "liberalizmin-vahşi kapitalizmin geri dönüşü" ya da "neoliberal karşı devrim" ve "neoliberal manifesto" olarak yorumlanmıştır (Duménil ve Lévy, 2008; Stiglitz, 2002; Dardot ve Laval, 2012).

Gerçekte kapitalizm 1970'lerin sonlarından itibaren çok farklı çalışıyor ve yeniden örgütleniyordu (Harvey, 2012). Telkin ya da tavsiye edilen neoliberal politikalarla piyasa mantığının ve rekabetçiliğin her yere yayılmasını Washington Uzlaşması kurumları üstlendi⁴. Ancak David Harvey'in (2015) işaret ettiği gibi kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan

³ Washington Uzlaşması terimi ilk defa 1989 yılında gelişmekte olan borçlu ülkelerin zamanında ödenmemiş ya da ödenebileceği şüpheli borçlarını temizleyecek bir planın (Brady Plan) ABD Kongresinde bir komitede görüşülmesi sırasında J. Williamson (1990) tarafından kullanılmıştır. Başlangıçta yüksek borçlu Latin Amerika ülkeleri için tasarlanırsa da, bazı iktisatçılar ve politika yapımcıları tarafından propagandası yapılarak Sahra Altı Afrika, Geçiş Ülkeleri ve Doğu Asya ülkelerinin sorunlarına çözüm olarak önerilmişti.

⁴ Dünya Bankası ve IMF'in o tarihteki resmi görüşünü en net şekilde A. Kruger, B. Balassa, I. Little, T. Scitovsky, P. Kuczynski ve J. Williamson'un çalışmalarında görürüz.

neoliberalizm, sadece bir ekonomik proje değil, aynı zamanda politik pratikleri olan, kapitalist sermaye birikimi için gerekli koşulları yeniden oluşturmaya yönelik dünya çapında bir projeydi. Bu proje bazı ülkelerde ikna yoluyla (Dünya Bankası, IMF) bazı ülkelerde zor kullanarak (askeri müdahaleler) 1980 sonrasında her yere yayıldı (Saad-Filho ve Johnson, 2007)⁵. Klasik liberalizmin piyasa ütopyasına (laissez-faire kapitalizmine) geri dönüşü bir eylem planına dönüştüren bu proje bireysel yaşam alanlarını ve kamusal alanı rekabetçilik ve esneklik temelinde yeniden düzenleyecekti. Karl Polanyi'nin çok önce, 19. yüzyıl *laissez-faire* düzeniyle ilgili olarak belirttiği gibi bu proje günümüz kapitalizminde "planlı olarak küresel bir piyasa toplumu yaratma" girişimiydi. Yeni bireysel öznellikler, kolektif temsiller ve sosyal ilişkileri düzenleyen kuralları koyan merkezi bir kurum olarak devletin yeniden inşası hedefleniyordu (Wacquant, 2012). Dardot ve Laval'ın (2012) belirttiği gibi bu piyasa mantığı ve rekabetçilik anlayışı az ileride, 2008 küresel krizinden sonra, ana akım iktisadın idealize ettiği piyasa ütopyasıyla yetinmeyecek ve yeni bir evreye evrilecektir.

1970'lerde kapitalizmin yaşadığı krizin ardından 1980'lerde yeniden canlanan ana akım neoklasik iktisadın neoliberal politikaların meşruiyetine sağladığı entelektüel-bilgi kuramsal destek büyük olmuştur (Fine,2002). Washington Uzlaşması tarafından yönetilen neoliberalizmin ilk evresinde temel amaç Keynesci-kalkınmacı refah devleti fikrine son vermektir. Ana akım iktisat kuramından da güçlü destek alan neoliberalizmin ilk evresinde, kapitalizmin yaşadığı krizden ekonomiyi rekabetçi-rasyonel koşullardan uzaklaştırdığı ve piyasa mekanizmasının işleyişini bozduğu iddia edilen Keynesci politikalar sorumlu tutulmaktaydı. Piyasa ekonomilerinin ana akım iktisat kuramında olduğu gibi işlememesinin nedeni onu kısıtlayan "dışsal aksaklıklar"a ve "irrasyonelitelere" bağlanıyordu. Yapılması gereken, gerçek dünyayı ana akım iktisatta idealize edilen rekabetçi-rasyonel koşullara uydurmaya çalışmak, bunun için de piyasa mekanizmasının rekabetçi şekilde işlemesine engel olan bütün piyasa-dışı kurumların (devlet, sendikalar vb.) güçlerini kırmak ve piyasa güçlerinin önünü açacak ortamı yaratmaktır.

⁵ 1980'li yılların hemen başında neo liberal-muhafazakar hükümetlerin işbaşına geldiği, başta ABD (Reagan) ve İngiltere (Thatcher) olmak üzere, Fransa (Mitterand), Almanya (Kohl), İspanya (Gonzales), Japonya (Nakosane), Danimarka (Schluter) ve Türkiye'de (Özal) hükümetler siyasal tercihlerini Keynesçi refah devletine son verecek olan neo liberal politikalarından yana yaptılar.

Monetarist, Yeni-Klasik, Arz-yanlı ve Kamusal Seçim Okulu'ndan oluşan bir sentez piyasa ütopyasına (laissez-faire kapitalizmine) ve neoliberal ultra liberal tezlere dayalı Washington Uzlaşması politikalarına güçlü destek verdiler. Kısa dönemde fiyat istikrarını hedefleyen Milton Friedman'ın monetarist politikasıyla, uzun dönemde dışa açık-ihracat yönlü büyümeyi hedefleyen Arthur Laffer'in arz yönlü iktisadının bir karışımı olan Washington Uzlaşması politikalarının nihai amacı, borç krizi içinde bulunan gelişmekte olan ülkelerde dış borç servislerinin düzenli yapılmasını sağlamak ve sürdürülebilir bir borç yönetimi oluşturmaktır. Yeni Klasik iktisadın idealinde serbest piyasa ve minimal devlet yaratmak vardı. Robert Lucas'ın formüle ettiği "politika etkinsizliği" önermesi, rekabetçi piyasalar temelinde bütün bireylerin rasyonelliğini savunarak, değişen koşullara hızla ve mükemmel uyum gösteren piyasaların beklenmeyen şoklar dışında istikrarlı olduğu sonucuna varıyordu. Devletin kısa sürede dahi, üretimi artırma ve büyüme hızını artırıp, işsizliği düşürme yönündeki müdahalelerinin hiç bir reel etkisi olamazdı.

Ancak 1980'yılını takip eden on yıl boyunca kullanılan bütün bu "piyasa yanlı" ya da "devlet karşıtı" söyleme rağmen devleti (siyasal alanı) piyasanın (ekonominin) yasalarına tabi kılmanın, devleti bir iç düzenlemeye tabi tutarak küçültmenin güçlükleri vardı ve neoliberal iktisatçılar için tehlikeli sayılan devletin büyümesinin önüne geçilemiyordu. Virginia Okulu'nun Kamusal Seçim kuramının ve Anayasal Politik İktisat kuramının öncülerinden James Buchanan ve diğer liberallere göre "devletin tehlikeli büyümesi sürmekte", siyasal iktidarların keyfi müdahaleleri sonucu devletin ekonomik yaşamdaki yeri ve önemi her gün biraz daha artmaktaydı. ABD neoliberalizminin, James Buchanan'ın önderliğinde gelişen Kamusal Seçim Okulu bu sorunu çözmek için neoklasik iktisadın bilinen bir ilkesini, piyasalardaki ekonomik aktörlerin doğasıyla (rasyonellik) ilgili varsayımların uygulama alanını, piyasa-dışı kurumlara da (devlet, sivil toplum) genişletti⁶. Devlet genel çıkarı (kamusal yararı) azamileştiremez, devlet müdahaleleri idealize edilen rekabetçi piyasaları yaratamazdı. Devletin tehlikeli büyümesi artan kamu harcamalarıyla birlikte enflasyona yol

⁶ Liberal iktisatçılar koruyucu refah devletinin giderek tehlikeli bir hal alan büyümesinin önlenmesi için "liberal hükümetleri iş başına getirmenin yetmeyeceğini, her hükümetin iktidara geldiğinde liberal politikalar izlemeye zorlanması gerektiğini" ısrarla dile getirmişler, devlete geniş bir alanda sınırsız müdahale yolunu açan liberal demokrasinin kurumlarını "yönetilemez" bularak demokrasinin sınırlandırılmasını önermişlerdir (Eser,1991, 1997).

açarak istikrarı tehdit etmeye başladılar. O halde bir taraftan politik özne olarak devletin faaliyetlerine sınırlama getirilirken, diğer taraftan kamusal hizmetler piyasanın rekabetine açılmalıydı. Piyasalara müdahaleler kaldırılarak tam bir serbestleşme sağlanmalı, fiyatlar "doğru" biçimde, yani rekabetçi düzeylerde belirlenmeliydi. Öyle de oldu. Ticarete konu olan mallara etkin koruma sağlayan gümrük vergisi ve miktar kısıtlamaları ve ihracata yönelik engeller kaldırıldı, döviz kurları rekabetçi düzeylerde belirlendi, ayrıca mali piyasalar serbestleştirilerek sermaye hareketlerinin önündeki engeller kaldırıldı.

Devletin büyümesini tehlike sayan ve serbest piyasanın ve rekabetçiliğin gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir büyüme başlatacağını savunan neoliberal tezler sadece Latin Amerika ülkelerinin sorunlarına çözüm olarak önerilmedi, Asya ülkelerinin geç sanayileşmesine de temel oluşturdu. Bu ülkelerde hızlı büyüme ve kalkınmayı başlatmak için piyasa-fiyat mekanizmasının (ve "karşılaştırmalı üstünlükler" ilkesinin) önemine işaret eden bu söylem, yeni sanayileşen ülkelerin yüksek büyüme hızlarını, özellikle Doğu Asya Ülkelerindeki mucizevi başarıyı, serbest piyasanın ve ticari serbestleşme ilkelerinin ispatı olarak gösterdi (Lapavitsas ve Noguchi, 2005). Latin Amerika ülkelerinin yeni sanayileşen Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında neden başarısız oldukları ve sanayileşmede geç kaldıklarına dayanak yapıldı. Bu tezler küresel kapitalizmin eşitsiz gelişiminden ve bölge ülkelerinin kendine özgü dinamiklerinden, sermaye birikimi sürecinin tarihsel özgüllüklerinden kopuk bir biçimde, geç sanayileşen ülkelerin kapitalist ülkelere "yetiştirme" (catch-up) sorununa çözüm olarak önerildi. İstikrarlı bir sermaye birikimi ve hızlı büyüme için gerekli rekabetçi-piyasa yanlı düzenlemelerin yapılması gelişmekte olan ülkelerdeki ulus devletlerden istenmekteydi (Dollar, 1992; Edwards,1993; Dornbusch,1990).

Oysa 1990'lı yıllardan itibaren kapitalizmin dünya coğrafyasını yeniden şekillendiren gelişmeler yaşanmaktaydı. 1990'lı yıllarda dönem boyunca yaşanan dış şoklar ve mali/reel krizler nedeniyle istikrarın sağlanamaması, öte yandan mali disiplin, özelleştirmeler ve diğer yapısal reformların sosyal alanda yol açtığı kutuplaşma, sosyal dışlanma ve gelir eşitsizlikleri ikinci nesil kurumsal (piyasa- dışı düzenleyici) reformlara olan ihtiyacı artırmıştı. 1980'lerde istikrar ve yapısal uyum programlarının yol açtığı olumsuz sonuçlara karşı halk tepkilerinin yükselmesi kapitalizmin kurumlarına ve devlete karşı hoşnutsuzlukları giderek artırdı. 1990'lı

yıllara girerken devletin müdahale alanını daraltan Washington Uzlaşmasına dayalı politikalar tartışmalı hale gelmişti⁷. Küresel mali krizlerin Asya'dan Rusya'ya ve ardından Latin Amerika'ya yayılarak bu ülkelerde ciddi üretim kayıplarına ve işsizliğe yol açması neoliberal politikaların politik uygulanabilirliğini zora sokmuştu.

Bilgi-iletişim teknolojilerindeki patlamaya eşlik eden kapitalizmin finansallaşmasının bir yandan spekülasyon kazançları ve rant arayışlarını nasıl özendirdiğini ve kullanılabilir yatırım fonlarının üretken sanayi yatırımlarından nasıl uzaklaştığını ve büyüme potansiyelini nasıl düşürdüğünü, diğer taraftan gelir dağılımını emek gelirleri aleyhine bozarak gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu nasıl artırdığını görmek için ise 2008 küresel krizini beklemek gerekecekti.

1980'li yıllarda Washington Uzlaşması kurumlarının önerdiği programların, Latin Amerika ülkelerinde çok daha belirgin olmak üzere, pek çok gelişmekte olan ülkede sermaye birikimi, yatırım profili, teknolojik gelişme ve büyüme süreçleri üzerindeki olumsuz etkileri oldu, bu etki en olumsuz şekliyle sanayide görüldü. Doğu Asya ülkelerinin sanayileşmede gösterdiği başarının arka planında devletin oynadığı rol ile ilgili bulguların ortaya çıkmasından çok sonradır ki, Washington Uzlaşması kurumları piyasa yanlı tezlerini gözden geçirme gereğini duydular. Dünya Bankası'nın Doğu Asya Mucizesi (1993) Raporu (kalkınmacı devlet tezini destekleyen çok sayıda kanıtı göz ardı etmişti) bu "mucizevi başarı"da kalkınmacı devletin oynadığı role işaret ederek neoklasik-neoliberal kalkınmacı tezleri onaylamamıştı (Dünya Bankası, 2007). Neo liberal ana akım iktisat, bu defa devlet müdahalesine rağmen bu ülkelerin serbest piyasa ilkelerini ve ticari serbestleşmeyi yine de uyguladıklarını ve "olması gereken" (rekabetçi) görece fiyatlara ulaştıklarını, yani döviz ve sermaye gibi "kıt" kaynakların fiyatlarını "denge" düzeyine getirerek dışa açıldıklarını ısrarla ileri sürdüler.

⁷ 1990'ların sonunda kapitalizmin yapısal krizini yönetmeye çalışan neo-liberal model işlerliğini yitirince bu modele karşı hoşnutsuzluklar küreselleşme karşıtı hareketler şeklinde kendini gösterdi. Seattle, Prag, Washington, Cenova ve sonrasında sürdürülen küreselleşme karşıtı hareketlerin kapitalizm karşıtı mücadele pratiklerine dönüşmesini ve küreselleşme protestolarının 1990'ların sonlarında giderek yoğunluk kazanmasını bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

1980’i takip eden yıllarda Japonya ve komşu yeni sanayileşen Asya ülkelerinin sanayileşme deneyimleriyle ilgili yeni bulguların ortaya çıkması, diğer taraftan Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı “büyüme felaketleri” ya da “sanayisizleşme” deneyimleri neoliberal-neoklasik tezlerin sorgulanmasına yol açmış, hem “piyasa yanlı” hem de “devlet yanlı” tezlerin ötesine geçen geniş bir literatür ortaya çıkarmıştır (Amsden 1989, 2001; Chang 2002; Chang ve Rabel,2004; Weiss ve Hobson,1999; Wade,1990; Noland ve Pack,2003). Kalkınmanın erken dönemlerine ya da geç sanayileşmenin tarihine ilişkin kalkınmanın ekonomi politiği çalışmalarında devletin toplum kaynaklarını harekete geçirerek sanayide yapısal dönüşümü başlatmak konusunda nasıl öncü bir rol oynadıkları ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Özellikle Johnson’un Japonya ve komşu Yeni Sanayileşen Ülkelerle ilgili gözlemleri, Amsden’in Kore ve Wade’in Tayvan üzerine yaptığı çalışmalar geç sanayileşen ülkelerde devletin, erken sanayileşmiş ülkelere farklı olarak, kalkınma sürecine yaptığı sistematik müdahalelerle nasıl farklı biçimde yönettiğini göstermiştir⁸. Bu çalışmalarda Asya kapitalizminin sanayileşmesinde başarı örnekleri olarak gösterilen ülkelerde kalkınmacı devletlerin güçlü kurumlar oluşturarak ve kalkınmayı uzun vadeli stratejik hedefler doğrultusunda yönlendirerek sanayinin dönüşümüne nasıl proaktif biçimde müdahale ettikleri anlatılır (Şenses, 2009; Öniş ve Şenses, 2005; Oğuz, 2013). Geç sanayileşme tezi olarak adlandırılan bu tezler piyasa mekanizmasının işleyişine ve devletin kalkınma sürecindeki rolüne neoklasik ana akım kalkınma kuramından farklı yeni bir yaklaşım getirmiştir⁹.

⁸Kapitalist nitelikte geç sanayileşmenin başarılı bir örneği olduğu bilinen Güney Kore’nin deneyiminden hareketle, Doğu Asya’da ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde devletin belirleyici rolünü inceleyen Alice H. Amsden’in (1943-2012) anısına düzenlenen yakın tarihli bir çalışmada, bu bölgedeki sanayileşme başarısının arka planındaki devletin kalkınmacı niteliği tarihsel- kurumsal bir perspektifle uzun bir aradan sonra yeniden ele alınmıştır. Amsden’in kalkınma kuramına katkısı konusunda şu linke bakılabilir: *Revisiting development theory: A celebration of Alice Amsden*, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2017,10, erişim, 26.07.2017, <https://academic.oup.com/cjres/issue/10/>

⁹ Kalkınma sorunsalı üzerine eğilen Marksist politik iktisat içindeki farklı geleneğe dayanan yaklaşımlar ise ekonomik kalkınmayı, piyasa mekanizmasının işleyişindeki kusurların ötesine geçen bir bakışla, sermayenin ve devletin doğası üzerine düşünerek, ülkelerin sermaye birikim stratejilerinin özgül koşulları, dünya ekonomisine eklenme biçimleri (uluslararası işbölümü, emperyalizm) ve devletin sınıfsal niteliği vb. kavramsal bir çerçeveye kapitalizm eleştirisi yaparak açıklamaktadır (Özdemir, 2007; Yalman, 2009; Jessop, 2009).

3. Kalkınmacı Devletten Piyasa Denetiminde Devlete

1990'lı yıllarda hem akademik alanda neoliberal-neoklasik iktisadın kuramsal-kavramsal çerçevesinde hem de Washington Uzlaşması kurumlarının söylemlerinde dikkat çeken bir değişim görüldü. 1980'lerde neoliberal Washington Uzlaşması politikalarına temel olan "devlet karşısında piyasa" (minimal devlet) tezi yerini, 1990'larda post-Washington Uzlaşması olarak adlandırılan ikinci nesil reformlarla "devletle birlikte piyasa" anlayışına bıraktı.

1990'lara gelindiğinde neoliberalizm 1970'lerde ortaya çıkan kuramsal formundan ve düzenleme biçimlerinden artık çok farklıdır. Her ne kadar tarih ve toplum dışı bir yöntem bilimsel yaklaşımla, kendi kendini düzenleyen piyasaların etkinliğine bağlılığını sürdürse de, gerçekte var olan (reel) neoliberalizm uygulamada 1980'lerdeki birinci nesil neoliberalizmden belirgin şekilde farklılaşmıştır (Brenner ve Theodore, 2002; Theodore, Peck ve Brenner, 2011). Devlet-piyasa ilişkilerinin bütün olarak yeniden uyarlandığı bu evre bilgi teknolojilerinin (enformatik-bilişsel kapitalizmin) ve finansın (finansallaşan kapitalizmin) sürüklediği neoliberal kapitalizmin yeni bir evresidir. Günümüze kadar gelen kapitalizmin bu evresinde devletin rolü azalmak bir yana artmıştır. Sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda devlet yerel ve ulusal sermayeleri dünya pazarlarıyla bütünleştirmek, karlı yatırım alanlarında sermaye için uygun iklimi sağlamak ve bu alanlara kaynak aktarmak doğrultusunda önemli işlevler üstlenmiştir. Kapitalist dünya sisteminin merkezinden yaşanan ve daha fazla rekabet ve esneklik arayışının sonucu olarak üretimin coğrafi-mekansal özelliklerinin değişmesi, küresel üretim ağları- değer zincirlerinin önem kazanması, bilgi-iletişim teknolojilerindeki patlama, bilgi paylaşım ağlarının ortaya çıkışı, yeni finansal ürünlerin ortaya çıkması ve finansallaşma şeklinde yaşanan bu köklü değişimin sonucu olarak neoliberalizm yeni bir evreye geçmiştir (Dardot ve Laval,2012). Neoliberal yapılanma pek çok yapısal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. İmalat sanayilerinin başka ülkelere kaydırılması (off-shoring), küçük şirketlerin çok uluslu büyük şirketlerin yönetimindeki küresel üretim zincirleri üzerindeki denetimi, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, doğal varlıkların sermayeleşmesi, günlük hayatın-tüketimin finansallaşması bunlar arasında en önemlileridir.

Kapitalizmin işleyişiyle ilgili yeni kuralları ifade eden neoliberalizmin bu evresi, piyasa yanlı reformların başarısızlığının doğurduğu sonuçlar karşısında, "serbest piyasa" ve "minimal devlet" söyleminden vazgeçildiği, mülkiyet haklarının tanımlandığı, emek süreçlerinin esnekleştirildiği, devletin "piyasa dostu" olarak işlevlerinin yeniden tanımlandığı yeni bir evreyi temsil etmektedir. Piyasa mekanizmasının işleyişini ve devletin bu süreçteki rolünü yeniden düzenleyen yeni kurumsal formlara duyulan ihtiyaç artık ikinci nesil yapısal reformlarla karşılanacaktır. Bu reformlarda ilkinde eksik kalanlar tamamlanmaktadır ve artık devlet ile piyasa arasında bir karşıtlıktan değil işbirliğinden söz edilmektedir. Neoliberalizmin bu evresi devletin öne çıkarılmasının ötesinde, işlevlerinin yeni küresel düzene uygun düşecek şekilde yeniden tanımlandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Böylece piyasa mekanizmasının işleyişindeki "içsel" sorunlara odaklanan, piyasa kusurlarının ya da aksaklıklarının giderilmesi amacıyla "piyasaya dost devlet" müdahalelerine onay veren yeni bir müdahalecilik dönemi başlamıştır.

İkinci nesil reformların dayandığı kuramsal yaklaşım, kalkınmayı artık devlet-piyasa karşıtlığı temelinde değil, devlet-piyasa işbirliği temelinde tanımlamaktadır. Devlet artık toplumsal düzeni sağlayan ve sermaye birikim sürecinin çelişkilerini değişen ihtiyaçlar doğrultusunda çözen kurumları oluşturmak görevini üstlenecektir¹⁰. Başta emek piyasalarında işten çıkarmaları kolaylaştıracak kurullarla esnekliği artırmak olmak üzere, piyasalara girişleri kolaylaştıracak, ayrıca yabancı yatırımlar için uygun ortamı sağlayarak, eğitime yeterli yatırım yaparak ve sosyal sermayenin oluşmasına katkı sağlayarak dışsallıklar yaratacak, bireysel hukuk ve iş sözleşmelerini (rekabet hukuku, iflas kanunu, mülkiyet hakları vb.) güvence altına alacak yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapacaktır. Bunların hemen hepsi küresel kapitalizmin David Harvey'in (2011) deyişiyle sermayenin serbest dolaşımı ve karlı

¹⁰ ABD'de 1992 yılında işbaşına gelen Clinton yeni Uzlaşmanın yaygınlaştırılması için çok çalıştı. Britanya'da (Blair), İtalya'da (Prodi), Fransa'da (Jospin), Almanya'da (Schroder) hükümetler neo liberal bu uzlaşmayı daha da ileriye götürecek olan, serbestleşmeyi dünya çapında yayan reformların öncüsü oldular. Gelişmekte olan ülkelerde hükümetler bu doğrultudaki telkin ve tavsiyelere koşulsuz uydular. Arjantin'de (Menem), Meksika'da (Salinas), Peru'da (Fujimoro), Brezilya'da (Cardoso) hükümetler bu politikaları dayatan uluslararası kuruluşların baskılarına boyun eğdiler. Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi geçmişte ulusal stratejik çıkarlarını savunan ülkeler dahi bu politikalara (ihtiyatla yaklaşılsalar da) kayıtsız kalamadılar. Manuel Castells (2005: 182) "tüm dünya da küreselleşmeyi başlatan reformların çoğu soldan gelen, ekonomide devlet kontrolünü destekledikleri mazileriyle bağlarını koparan siyasetçiler oluşu"nu yakın siyasal tarihin bir ironisi olarak görmüştür.

alanlarda değerlendirilmesinin önündeki sosyo-mekansal ve kurumsal engelleri yok etmek, pürüzsüz bir kapitalizm yaratmak içindir.

Kuczynski ve Williamson (2003) ikinci nesil reformların neoliberal politikalarından geri çekildiği anlamına gelmediğini, bu politikaları düzeltmek ve tamamlamak anlamına geldiğini belirtmektedir¹¹. Özellikle "sosyal" olana sıklıkla yapılan vurgu, "esnek devlet", "piyasa dostu devlet" ve "iyi yönetim" söylemi piyasa- devlet karşıtlığına dayalı neoliberal politikalara teorik olarak mümkün ve uygulanabilir bir seçenek bulma çabasıyla ilgilidir. İlkinde olduğu gibi ikinci Uzlaşmanın da uygulamaya geçirilmesini Washington Uzlaşması kurumları üstlenmiştir.

1990'ların sonlarında önce Dünya Bankası eski Başkanı'nın, ardından bu kurumun eski çalışanları ve uzmanlarından gelen eleştiriler ve yaşanan hayal kırıklığı Washington Uzlaşması'nın başarısızlığını ilan etti (Stiglitz, 2002). Washington merkezli reform önerileri "Washington Sonrası Uzlaşma" (Post-Washington Consensus) adı altında yeniden tanımlandılar. 1990'lı yıllarda piyasa-yanlı neoliberalizm yerini piyasa kusurlarına (dışsallıklar, eksik bilgi, bilgi asimetrisi vb.) vurgu yapan, işbirliği, ilişkisel yakınlık, güven, karşılıklılık, yönetim, katılımcılık vb. kavramlarla "devleti geri çağıran" neoliberalizme bıraktı. Bir başka deyişle ikinci nesil reformlar geç neoklasik iktisadın ya da yeni ana akım iktisadın içerisinden çıkan ya da çevresinde gelişen politikalarıdır. Bu politikalar önceki uzlaşmanın bir parçası olan "devlet karşısında piyasa" anlayışını değiştirmekte ve yerine "piyasa kusurları" (market failure) koymaktaydı (Fine, 2008). Neoliberalizmin ikinci evresini yöneten post-Washington Uzlaşması, ekonomik büyüme ve kalkınma sorunlarını artık piyasa etkinliği hipotezine (piyasalar kusursuz işler) değil, devletin piyasaya müdahalesini haklı gösterecek piyasa kusurlarıyla açıklamaktaydı.

Peck ve Tickell'in (2002) neoliberal reformları "açarak yayma" ("roll-out" neoliberalizmi) olarak adlandırdığı bu evre, rekabeti her alanda kural haline getirmeyi ve toplumu piyasanın kurallarına göre yönetmeyi hedeflemektedir. İçinde bulunduğumuz bu evre

¹¹ Williamson'a (2003:14) göre birinci kuşak reformlar sadece büyüme üzerine odaklansa ve yoksullar lehine düzenlemeler getirmese bile, ülke deneyimleri büyümenin kendiliğinden yoksul olan kesimlere de yansıdığını göstermektedir.

artık asgari (minimal) devleti ve en az bürokrasiyi hedefleyen bir neoliberalizm değildir. Neoliberal kapitalizmin bu evresinde sadece piyasaların serbestleştirilmesi ile yetinilmemektedir. Toplumsal ilişkilerin ve bireyin davranışlarının esneklik ve rekabet temelinde tanımlandığı bu evrede hane halkından, işyerlerine, okullara ve dış dünya ile ilişkilere kadar uzanan bir alanda rekabet normunun yerleşmesi neoliberal politikaların başlıca stratejisi olmuştur. David Harvey'in (2005) belirttiği gibi neoliberalizm artık sadece piyasaların işleyişiyle ilgili ekonomik bir programın adı değildir; dünyanın nasıl daha iyi anlaşılacağı ve daha iyi yönetileceğine ilişkin dünya çapında bir toplum projesidir.

Washington Uzlaşması Sonrası politikalarında önerilen reformların dayanağı piyasa güçlerinin toplum kaynaklarını harekete geçirmek ve ekonomiye koordine etmekte yetersiz kalmasıydı. Özellikle enformasyon asimetrisinin büyüklüğü, eksik piyasalar (incomplete markets), sosyal ağlar ve bu ağların yarattığı dışsallıklar söz konusu olduğunda piyasalar başarısız oluyordu. Yeni Uzlaşma serbest piyasayı ve rekabetçi koşullarda dışa açılmayı her koşulda verimlilik artışı sağladığı için olumlayan ana akım iktisadın aksine, piyasaların aksadığı durumlarda piyasayı iyi yönetmek için devlet müdahalesinin geri getirilmesini savunuyordu (Fine, 2005). 1990'lardan itibaren "yapısal reformlar"da vurgulanan ve yeni kalkınma iktisatında paradigma değişikliğine yol açan şey, kaynak tahsisi mekanizması olarak piyasa merkezi önemini korumakla birlikte, yoksulluk, eşitlik, çevre, katılım, işbirliği, sosyal ağlar, şeffaflık, yönetim ve kurumsal kapasite gibi piyasa-dışı kurum ve sosyal ilişkilerin rekabetçiliğin yeni kilit unsurları olmasıydı. Her alanda güçlü bir rekabet edebilirlik vurgusuyla uygulamaya konulan ikinci nesil neoliberal reformlar 2000'li yıllara girildiğinde ve 2008 krizinden sonra, küresel kapitalizmi krizden kurtarmak için tek çıkar yol olarak sunulmuştur.

Bu dönemde kalkınma-devlet ilişkisi ve kalkınmacı devletle ilgili söylem ve pratikler değişmiştir. 1980'lerin hayali bir piyasa egemenliğine (serbest piyasa ütopyasına) dayalı reformların yerini piyasanın kusurları karşısında devletin iktisadi hayattaki rolüne vurgu yapan reformlar almıştır. Devlet artık piyasa karşıtı değil, sanayi politikasında ve toplum refahında önemli roller üstlenen ve piyasanın eksikliğini tamamlayan bir kurumdur. Devlete verilen rol piyasaların rekabetçi işlemlerini sağlamak ve piyasaların aksamamasını

sağlamaktır. Bob Jessop (2009) bu evreyi "rekabet devleti", Dardot ve Laval (2012) "neoliberal devlet" olarak kavramsallaştırmaktadır.

Neoliberal devlet ilk nesil neoliberalizmle çelişir biçimde kapitalizmin yeniden yapılandığı bu yeni dönemde pro-aktif biçimde görev ya da rol almıştır. Devlet faaliyetleri bu yeni dönemde piyasaların yerini almamaktadır. Piyasayla sıkı işbirliği içindeki "yeni devletçilik", küresel kapitalizmin yeni rekabetçi biçimleri dolayımında, sermaye birikiminin önündeki engelleri aşmanın bir yoludur. Devletler ise yeni ekonomik düzende rekabet biçiminin kilit ögesi ya da taşıyıcısıdır. Geçmişte kalkınmayı uzun vadeli stratejik hedefler doğrultusunda yönlendiren kalkınmacı devletin yerini alan "esnek devlet" in temel işlevi, artık toplumun üretken kaynaklarını harekete geçirmek, özel girişimciliği özendirmek, karlı yatırımlar için ön koşulları yaratmak, sermayenin değerlendirilmesi önündeki sosyo-mekânsal, ekonomik ve politik engelleri ortadan kaldırmaktır (Jessop, 2009). Sermayenin mekânsal hareketliliğinin son derece farklılaşmış biçimlerine işaret eden Harvey (2011) ve Gough (2004) kapitalizmin kendi tarihsel coğrafyasını, sermaye birikiminin gereklerine uygun biçimde şekillendirdiğini, bu süreçte devletin de tek tek sermayelerin kendi başlarına gerçekleştiremedikleri sosyo-mekânsal pratikleri- organizasyonları (eğitim, sağlık ve diğer toplumsal alt yapıların inşası, yatırım ortamının iyileştirilmesi) üstlenerek coğrafi hareketliliği kolaylaştıran mekânsal düzenlemeleri gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu dönem kalkınma iktisatçıları tarafından yeni kalkınma iktisadının doğuşu olarak nitelenmiştir (Kayıran, 2016).

Devletler sadece ekonominin rekabetçi şekilde işlenmesini sağlamayı değil, rekabeti tüm kamu hizmetlerini kapsayacak şekilde yaygınlaştırmayı ve kamu yönetiminin temel bir ilkesi haline getirmeyi de üstlenmiştir. Neoliberalizmin bu evresinde bu ilkeler 1990'lı yıllarda devleti dönüştürmeyi hedefleyen yeni kamu yönetimi yaklaşımının esin kaynağı olmuştur. Bireysel yaşamın ve toplumsal ilişkilerin sermayeleşmesi yönünde güçlü bir eğilimin olduğu bu evrede, devlet-kamu faaliyeti işyeri yönetimine (management) ya da girişimci yönetime dönüşmüş, rekabeti evrensel bir norm ve kural haline getirmek doğrultusunda "oyunun kuralları" kökten değişmiştir. Rekabet, verimlilik ve girişimcilik üzerine temellenen ve özel işyeri pratiklerini kamu kesimine uygulayan bir yeni kamu idaresi

yaklaşımıyla " daha etkin ve daha az masraflı bir yönetim" amaçlanmaktadır (Dardot ve Laval,2012).

Dardot ve Laval'ın belirttiği gibi günümüzde neoliberalizm artık asgari (minimal) devleti ve en az bürokrasiyi hedefleyen değil, bireyciliği, mülkiyet haklarını ve rekabeti temel norm olarak, buradan öznellikler ve pratikler inşa eden bir neoliberal yönetimselliktir (governmentality)¹². Günümüz neoliberalizmini betimleyen bu projenin amacı, liberalizmin erken dönemlerinde olduğu gibi ekonomik özgürlüklerin alanını açmak ve onu devletin denetimine tabi tutan ya da devlet tarafından yönetilen bir piyasa yaratmak değil, piyasa denetiminde bir devlet ve toplum yaratmaktır. Kamusal faaliyetlerin merkezinde özel şirketlerin değerleri, pratikleri ve işleyişinin yer alacağı yeni dönemde, işletmecilik ya da iş yönetimi anlayışı kısa sürede bütün kamu sektörüne hakim olmuştur. Sadece piyasaların serbestleşmesi, ücretlerin disiplin altına alınmasında değil, eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikle diğer kamusal hizmet alanlarına kadar toplumsal yaşamın özelleşmesi ve ticarileşmesinde devlet bu aktif rolü oynadı. Bu yeni neoliberal dönemde en önem taşıyan şey, devletin de şirketler gibi, yeni bir neoliberal akılsallığa teslim olmuş olmasıdır (Dardot ve Laval, 2012).

1980'lerde Fordist-Keynesyen refah devleti düzenlemelerine tepki olarak ortaya çıkan neoliberalizm, 1990'lı yıllarda, yapısal uyum programlarının sosyal ve politik çelişkilerini yönetmek ve kriz eğilimleriyle başa çıkmak için toplumsal ilişkileri, birey davranışlarını ve kurumsal yapıları yeniden düzenleyerek kapitalizmi yeni temeller üzerinde yeniden örgütlemeyi tasarlayan bir projeye dönüşmüştür. Devletin yeniden inşa edildiği ve neoliberal yeniden yapılanmanın bileşeni haline geldiği günümüzde, neoliberalizm kapitalizmin çelişkilerinin ve krizlerinin üstesinden gelmek için geçmişte tasarlanmış bir projenin toplumsal ve mekânsal ölçeklerde yeniden yapılanması olarak görülebilir (Brenner ve Theodore, 2002). Amaç sosyo-ekonomik yapıyı değiştirmek ve sanayide yapısal sorunları

¹² İnsanların yönetim pratikleri tarafından yönlendirildiği ya da içlerinde buldukları ortamlar (çevreyle kurdukları ilişkiler ve bağlantılar) üzerinden yönetildiği bir durumu anlatan "yönetimsellik" kavramını kullanan Michel Foucault (2015), günümüz neoliberalizminin klasik liberalizmden farklı olarak, bireyi tam olarak nasıl yönetilebilir hale dönüştürdüğünü bio-politika" ve "bio-iktidar" kavramlarıyla anlatır. Foucault biyolojiyi siyaset alanında kullanan bu kavramla neoliberalizmin insan davranışları- siyasal iktidar ilişkilerini anlamada yararlı bir analiz çerçevesi sunar.

çözecek bir dönüşümü başlatmak değil, önceki uzlaşmanın sosyal alanda ve kamusal hizmetlerde yol açtığı gerilemeye çözüm bulmak, karşılaşılan piyasa kusurlarını düzeltmektir. Devletin geri getirilmesine yönelik bu paradigma değişikliği kalkınmaya yaklaşımda belirgin bir kaymaya işaret etmektedir.

1980'lerin başında neoliberal Washington Uzlaşması politikalarını alternatifi olmayan, uygulanabilir tek politika olarak sunan ve yapısal uyum programının başarılı olması için yapısal reform öneren Dünya Bankası'nın söylemi de 1990'larda belirgin biçimde değişmiştir (Tatar-Peker, 1996)¹³. Öneriler arasında iyi işleyen bir bürokrasinin ve etkin kamu yönetiminin tesisi, iyi yönetim, mülkiyet haklarını (fikri mülkiyet ve sınai hakları, sözleşme özgürlüğünü) güvence altına alan hukuk sistemi, siyasetten bağımsız kurumlar ve düzenleyici üst kurulların (özerk Merkez Bankası) oluşturulması, kalkınmanın yerelden başlatılması, kamu gücünün yerel düzeyde sınırlanması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi (kurumsal yönetim), insan kaynaklarına yatırım yapılması, emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve yolsuzlukla mücadele vardı (Peet ve Hartwick, 2009). Sermaye hareketleri üzerinde belirli bir denetimin olması da öneriler arasındaydı. Banka neoliberal reformların başarısını güvence altına almak için piyasa-yanlı söylemini değiştirmiş, toplumun sosyal sorunlarına (işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk) ve sosyal sermayesine (işbirliği, güven, etkileşim) ilgiyi uyandırmış, devletin bu süreçteki yerini yeniden tanımlamıştı. 1990'larda yayınladığı raporlarda Dünya Bankası neoliberal yapılanmanın kapitalizm içerisindeki çelişkileri karşısında devlet müdahalelerine yeniden dönme çağrısı yaptı (Zabcı, 2009). Devletin yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine işaret eden "piyasa dostu devlet" ve "iyi yönetim" kavramları, hem yapısal uyum programlarına karşı gösterilen tepkileri yumuşatmayı, hem de bu programların sosyal risklerini azaltarak, neoliberal politikaların uygulanabilirliğini güvence altına alacak koşulları yaratmayı amaçlıyordu. Neoliberal yapılanmanın bu evresinde "piyasa dostu" olarak devlet, bir taraftan katma değeri artırmak için yapılan Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin teşvik edilmesinde aktif olarak görev alırken, diğer taraftan neoliberal reformların sosyal ve politik maliyetlerini azaltacak sosyal programları uygulamayı üstlenmiş,

¹³ IMF'nin 1980'li yıllarda istikrar, yapısal uyum ve mali disipline dayalı neoliberal reformlarına verdiği güçlü destek nedeniyle kötü bir şöhreti olan Dünya Bankasının 1990'lı yıllarda Washington Uzlaşmasından Post Washington Uzlaşmasına yönelik söylem değişikliği konusunda Tatar-Peker (1996) ve Zabcı (2009)'ya bakılabilir.

(yerli ve uluslararası) sermayenin uzun dönemli çıkarlarını korumaya yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirme görevini üstüne almıştır.

1990'lı yıllarda yapısal reformların yol açtığı hoşnutsuzlukların giderilmesi ve yapısal uyum programlarının daha işe yarar hale getirilmesi yönünde yoğun bir çaba harcandığı söylenebilir. Yapısal reformlara eleştirel bakan ve sorgulayan çevrelerde bile "doğru" kurumlara sahip olduğunda, "uygun" yasal- kurumsal düzenlemeler yapıldığında ve devlet "iyi" yöneltildiğinde neoliberal yapısal reformların bütün ülkelere kazançlı çıkacakları fırsatlar sağladığı şeklinde iyimser bir yaklaşım vardır (Rodrik,1999; Rodrik ve Subramanian,2003; Stiglitz,1998). Yaygın söylem Latin Amerika ülkelerinin Doğu Asya pratiğinde başarılı olan politikalar ve kurumlardan yoksun oldukları için başarısız olduklarıdır. Neo liberal politikaların yarattığı sorunları gören ve eleştirel bir tutum alan iktisatçılar (Dani Rodrik vb.) bile gelişmekte olan ülkelere önerilen (Rodrik'in "takviyeli" olarak nitelendirdiği) ikinci nesil neoliberal reformları onayladılar. 1980'lerde Doğu Asya ülkelerinin sanayileşmede sağladığı başarıyı piyasaların serbestliği ile açıklayan ana akım iktisatçılar, bu bölgede devletin ekonomiye yaptığı müdahalelerin yoğunluğu karşısında serbest piyasa söylemlerini değiştirme gereğini duydular.

Bu dönemde uygulanan neoliberal politikaların sonucu, vaat edilenlerin tersine dünyayı uzun süre meşgul edeceği anlaşılan mali çöküş ve büyük bir durgunluk olmuştur. Finansal dışa açılma yaygınlaşıp küresel finansal sistem serbestleştikçe neredeyse tüm dünya tüketim çılgınlığı içine girmiş, ulusal tasarrufların gerilemesiyle birlikte yatırımlar ancak borçlanmayla sürdürülebilmiştir. Pek çok ülkede finansal spekülasyonun yol açtığı rantların çekici oluşu kullanılabilir fonların ileri teknolojiye reel yatırımlardan uzaklaşmasına yol açmış, sanayide yapısal dönüşümü başlatmak için gereken yatırım fonu ihtiyacı artmış, teknolojinin alt yapısını yenilemede başarısız olunmuştur. Yatırım-ihracat-kar bağlantısının zayıflamasıyla gelişmekte olan pek çok ülkenin gelişmiş ülkelerle arasındaki verimlilik farkını kapatan ve önde olanları yakalayan bir sanayileşme (catch-up industrialization) stratejisi uygulama olanağı kalmamıştır (UNCTAD, 2016).

Yakın tarihli UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı-2016) raporunda da gösterildiği gibi kapitalizmin finansallaşması ve küresel serbest ticaret birkaç

istisna dışında gelişmekte olan pek çok ülkede yatırımların aşınmasına ve sanayisizleşmeye yol açmış, ülkelerin göreceli alım güçlerinin düşmesi ve yoksullaştırıcı uzmanlaşma ile sonuçlanmıştır. 1980 sonrası dönemde pek çok gelişmekte olan ülkede sanayileşme ya duraksamış (stalled industrialization) ya da bu ülkeler zamansız biçimde erken sanayisizleşmişlerdir (premature deindustrialization)¹⁴. Sanayisizleşmeye / erken sanayisizleşmeye bağlı olarak üretim ve istihdam kayıplarıyla karşılaşan, imalat sanayinde yatırımsız geçen süre nedeniyle sanayileşmelerinin birkaç on yılını kaybeden bu ülkeler sonraki yıllara çok kötü bir miras bırakmıştır. Özellikle finansa dayalı büyüme stratejisinin uygulandığı 2000'li yıllarda bu ülkeler (Türkiye bu ülkelerin arasındadır) sadece sermaye birikiminin ve üretken yatırımların aşınmasına değil, büyüme potansiyelinin düştüğüne, gelir dağılımının bozulduğuna ve eşitsizliğin geçmişte hiç olmadığı kadar arttığına tanık olmuşlardır.

4. Devletin Dönüşümünde Yeni Nesil İktisat Kuramlarının Rolü

1990'lardan itibaren kapitalizmin küresel coğrafyasında yaşanan dönüşüme iktisat kuramında yaşanan değişim ve çeşitlilik eşlik etmiştir. Özellikle 2008'den bu yana yaşanan büyük durgunluk sürecinin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm üretememesi nedeniyle neoklasik ana akım iktisadın sorgulanmaya başlanması geç neoklasik ya da yeni ana akım iktisat kuramlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İkinci nesil neoliberal reformlar iktisat kuramındaki bu çeşitlilikten geniş ölçüde yararlanmışlardır. Günümüzde "neo", "new", "post" gibi ön ekler ve sıfatlarla adlandırılan, büyük kısmı geçmişteki bir iktisatçının (Walras, Smith, Veblen, Keynes, Schumpeter) isminden türetilen geç neoklasik iktisat okullarının neoliberal kapitalizmin yaşadığı sorunlara bir çözüm olarak gündeme geldiği söylenebilir. Neoklasik ana akım iktisadın "içerisinden" çıkan ve yeni ana akım (new mainstream) olarak nitelendirilen geç neoklasik kuramların neoliberal reformlara sağladığı yöntembilimsel ve bilgi-kuramsal destek büyüktür. Bu açıdan bakıldığında neoliberal post Washington Uzlaşması politikaları yeni ana akım iktisadın bir uzantısıdır (Fine, 2008).

¹⁴Ekonomik gelişmenin erken aşamasında, daha sanayi üretiminde olgunlaşmadan, ekonomik faaliyetlerin hizmetler sektörüne (ticaret, inşaat, finans) kayması literatürde "erken sanayisizleşme" olarak tanımlanmıştır (Rodrik, 2016).

Neoliberal yapısal uyum politikalarına yönelen eleştirilerden sonra bu iktisat okulları piyasa aksaklıklarına yaptıkları vurguyla hem standart neoklasik kurama yöneltilen bazı temel eleştirileri göğüslemeye çalışmışlar hem de “yeni uzlaşma”nın kuramsal ve kavramsal çerçevesini oluşturmuşlardır. Neoklasik ana akım idealleştirilmiş bir tam rekabet piyasasında, pürüzsüz işleyen rekabetçi piyasalar yoluyla, kaynak tahsislerinin daha etkin (Pareto optimal) olacağını savunurken, ondan türeyen ve bu geleneğe bağlı olan, ancak kapitalizmin işleyişinde son dönem değişimleri etkin biçimde bünyesine katan “geç neoklasik kuramlar” çeşit çeşit piyasa-dışı kurumların piyasa aksaklıklarıyla daha iyi baş edilebileceği kanısındadır (Wolf ve Resnick, 2016). Piyasa aksaklıkları kendini en yoğun şekilde teknolojik değişim, yenilik ve Ar-Ge faaliyetlerinde kamu müdahalesini zorunlu kılan nedenler, sosyal ağların yarattığı dışsallıklar, finansal kurumların ve finansal yenilikler alanında ve üretim mekanları, kurumlar, emek piyasaları ve doğal çevre (eko sistem) üzerinde göstermektedir.

Geç neoklasik kuramlarda devlet piyasaların işleyişini ve iktisadi etkinliği bozan bir unsur olarak değil, aksine post-Washington Uzlaşmasında öngörüldüğü gibi, piyasayı tamamlayan bir unsur ve neoliberal reformların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu kuramlar ana akım iktisatta daha önce ihmal edilen konuları (işlem maliyetleri, sınırlı rasyonellik, dışsallıklar, bilgi asimetri, teknoloji, kurumlar vb.) içine alacak şekilde genişleterek, toplumun hemen her alanıyla (eğitim, finans, kalkınma, mekan, kurumlar, kültür) ilgilenmeye başlamıştır. Bu durum eleştirel bazı iktisatçılar tarafından iktisadın diğer disiplinleri ele geçirmesi, iktisadın emperyalizmi olarak nitelenmiştir (Fine ve Milonakis, 2014).

1990’larda iktisat kuramına getirilen yeni bilgi-kuramsal yaklaşım hem piyasa hem de piyasa-dışı alanlar arasındaki ilişkiye yöneliktir ve yeni kalkınma kuramına önemli yansımaları olmuştur. Geç neoklasik iktisat kuramlarının kalkınma iktisadında yeni bir sayfa açtığı ve kalkınma paradigmasında köklü bir dönüşüme işaret ettiği kanısı akademik çevrelerde yaygındır (Eser, 2015). Yeni klasik iktisat, yeni kurumsal iktisat, yeni- içsel büyüme kuramı, yeni coğrafi iktisat, yeni Keynescilik, evrimsel iktisat ve ekolojik iktisat okullarının neoliberal reformların ve bu reformlara dayalı yeni kalkınma iktisadının geliştirilmesinde önemli katkısı vardır. Bu kuramların aralarında ekonominin işleyişi ve nasıl

yönetilmesi gerektiği konusunda yöntem bilimsel ve bilgikuramsal çok büyük benzerlikler vardır.

1980’lerde hayal kırıklığı yaratan birinci nesil neoliberal “piyasa ütopyası reformların”nın ardından 1990’larda uygulamaya konulan devletin yeniden tanımlanarak inşa edilmesine yönelik ikinci nesil reformlara ya da neoliberal rasyonalizasyon sürecine yeni Keynesçiliğin katkısı büyüktür. Yeni Keynesçiler geliştirdikleri enformasyon teorisi ile piyasalardaki kusurlara odaklanmışlardı ve piyasaların neden kusursuz işlemediğini ya da neden başarısız olabileceğini gösteriyorlardı. Kuram piyasaların kendi haline bırakılmasını değil, rekabetçi işleyebilmesi için devletin neden gerekli düzenlemeleri yapması gerektiğini, devlet ile piyasa arasındaki dengeli bir ilişkiye neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktaydı. Ancak bunu neoklasik iktisadın aksiyomatik sisteminin temelindeki bireycilik ve rasyonel seçim varsayımlarını koruyarak yaptı.

Piyasaların işleyişinde aksaklıkların olabileceği, devletin ekonominin yönetiminde önemli roller alması gerektiğini vurgulayan Stiglitz’e göre (2001 Nobel ödüllü, 1993’de Başkan Bill Clinton’un Başdanışmanı ve 1997’den sonra Dünya Bankasında Baş Ekonomist ve Başkan Yardımcısı) eksik ve asimetrik bilgi bütün ekonomilerde yayılma eğilimi gösterirdi. Düzenlenmemiş kapitalizmin sadece dünyanın en zengin ülkelerine refah getirdiğini belirten ve 2008 küresel krizinden sonra devlet ve piyasa arasında dengeye ihtiyaç olduğunu belirten Stiglitz (1998, 2011) piyasanın etkinliğini artıracak devlet müdahalelerine her zaman ihtiyaç olduğunu duyurdu. Büyük hayal kırıklığı yarattıktan sonra, birinci nesil neoliberal reformların daha işe yarar hale getirilmesi için devlet müdahalesinin piyasanın aksaklıklarıyla baş etmesi gerekmektedir. Bunun anlamı devlet müdahalelerinin, neoliberalizmin birinci evresinin aksine, tamamen ortadan kaldırılmasının ya da devletin küçültülmesinin istenmediği, kapitalist girişimciliğin önünü açacak ve destekleyecek şekilde dönüştürüldüğüdür. Piyasayı son derece irrasyonel bularak piyasa radikalizmini savunan İMF politikalarını sorgulayan Stiglitz’e (2002) göre “sorun küreselleşmede değil, nasıl idare edildiğinde”dir.

Bilgi asimetri, eksik piyasalar ve eksik sözleşmeler, ana akım iktisatın iddialarının aksine, rekabetçi koşullarda bile piyasaların (özellikle teknoloji, finans ve emek piyasalarının)

mükemmel (rekabetçi) şekilde işlemesine engel olmaktadır. Ortodoks makroekonomik politikalarından kaçınılması gerektiğini savunan Stiglitz (2002: 95) piyasalardaki aksaklıkları (enformasyon ve koordinasyon sorunlarını) gidermek için piyasa dışı kurumların, özellikle devletin müdahalesinin zorunlu hale gelebileceğini savundu: " Piyasanın verimliliğini artırabilecek, arzulanan devlet müdahalelerine her zaman ihtiyaç vardı; devletin temel faaliyetlerinin birçoğu piyasadaki başarısızlıklara verilen tepkiler olarak alınabilir". Piyasalardaki aksaklıkları düzeltmek için devletin üstleneceği roller olduğunu gösteren yeni Keynesçilik, serbest bırakıldığında piyasadaki işlemlerin etkin olmadığını savunmakta, devletin ekonomideki rolünü küçültmek yerine devleti piyasaların rekabetçi şekilde işleyişinde yararlı hale getirmeyi önermektedir.

Benzer şekilde piyasa sisteminde "oyunun kuralları" nı düzenleyen kurumların işlem maliyetlerini düşürerek piyasaların etkinliğinin geliştirilmesinde oynadığı role vurgu yapan yeni kurumsal iktisadın da yeni nesil neoliberal reformlara katkısı büyüktür. Yeni kurumsalcıların (Robert Coase, Olliver Williamson, Douglas North) "yeni uzlaşma" ya katkısı piyasa ve piyasa-dışı alanlar arasında ayrım yaparak, şirketler (piyasa) ile sosyal ilişkiler ve sosyal yapılar ve kurumlar arasında kurduğu ilişki de görülebilir. Asıl sorunu devletin müdahalesinden çok, gerektiğinde devletin oyunun kurallarını değiştirebilme ve uygulayabilme kapasitesinde gören yeni kurumsal iktisatçıların sosyal sermaye kuramında önerilen "iyi kurumlar" ya da "kurumsal kapasite" neoliberal reformların önünü açmıştır.

Devlet-şirket işbirliğini tesis ederek şirket karlılığını artıracak "iyi yönetim" (good governance) ve piyasayı kurallara bağlayan "piyasa dostu devlet" söylemi 1990'lı yıllarda kullanıma girdi. İlk kez Dünya Bankası (1989) raporunda yapısal uyum programı kapsamında dile getirilen "iyi yönetim" yeni kalkınma iktisadında yeni kurumsal iktisatçıların katkılarıyla kısa zamanda anahtar bir kavrama dönüştü. Dünya Bankası bu kavramı yüksek borçlu gelişmekte olan ülkelerin performanslarını değerlendirme ve politikaların gözetiminde olduğu kadar, Doğu Asya'daki yeni sanayileşen ülkelerin ihracat-yönlü büyüme başarısının açıklanmasında da kullandı (Tatar-Peker, 1996). Ancak yeni kurumsalcılığın asıl yükselişi kapitalizmin coğrafyasında üretimin uluslararasılaşmasıyla birlikte firma-içi ve firmalar-arası ilişkilerin-işbirliklerinin ve bilgi akışlarının rekabet üzerinde önemli hale gelmesi, üretimin

yapıldığı mekânlarda yeni pratiklerin ve kurumsal kapasitelerin oluşturulmasının verimlilik artışındaki oynadığı rolle ilgilidir. Yeni kurumsal iktisatçıların toplumsal çatışmaları azaltmak, işbirliği ve güven ortamını tesis ederek şirket karlılığını-verimliliğini artıracak “iyi yönetim” söylemi 1990’lı yıllarda kullanılmıştır.

1980’lerde geliştirilen piyasa aksaklıkları literatürüne destek veren yeni kurumsal iktisatçılar piyasaların neden kusursuz işlemediğini ve piyasa-dışı kurumlar aracılığıyla bu kusurların nasıl düzeltileceğini açıklamaktadır. İlk nesil reformlar serbest piyasayı ve rekabetçiliği olumlayan devlet karşıtı bir söyleme sahipti ve neoklasik iktisadı sorgulamaksızın veri olarak kabul etmişti. İkinci nesil reformlar emek gücünün niteliğini iyileştirmeyi, teknolojik kapasiteyi geliştirmeyi ve devletin sermaye dahil diğer toplum kesimleriyle işbirliği yapmasını ön plana çıkarıyordu. Ekonomik büyüme dar bir çerçevede sadece tekil sermayedarla sınırlı tutulmadığı için devletin kalkınmacı bu yeni sürümünde, devlet küresel rekabetle başa çıkmaları için şirketlerin yanında yer alarak piyasa aksaklıklarının tesbit edilerek düzeltilmesini ve rekabeti hemen her alanda teşvik etmeyi ve yaygınlaştırmayı üstlendi.1980’lerden bu yana ekonominin rekabetçi koşullarda etkin çalışması için devlet müdahalesinin kaldırılmasının gerekli olduğunu sıklıkla vurgulayan Washington Uzlaşması kurumları “düzenleyici-piyasa dostu devlet” gibi yeni kurumsalcı kavramsallaştırmalarla piyasa dışı kurumların önemine işaret ettiler (Yalman, 2003).

Neoklasik iktisadın kapsam dışı bıraktığı piyasa-dışı kurumların ve ilişkilerin kavramsallaştırılması yoluyla kurumların piyasaların etkin işleminde oynadığı role odaklanan yeni kurumsal iktisat temel olarak neoklasik iktisadın bilgikuramsal yaklaşımıyla bağını koparmadı. Neoklasik iktisadın aksiyomatik sistemini büyük ölçüde paylaşan ve “piyasa etkinliği hipotezi”ni tamamlamaya çalışan yeni kurumsal iktisatçılar kaynak dağılımındaki etkinlik sorununa odaklanarak piyasaların rekabetçi olacak şekilde işleyişini sağlayacak olan, başta işlem maliyetlerinin düşürülmesi olmak üzere, mülkiyet haklarının korunmasını sözleşmelerle yasal-kurumsal olarak güvenceye alacak kurumsal düzenlemeleri önermektedir. North’un (1999) deyiimiyle yeni kurumsalcılar neoklasik iktisadın piyasaların işleyişi ve fiyat kuramıyla ilgili yaklaşımını tamamlamayı ve bireysel tercihler temelinde yeni bir kuram oluşturmayı amaçlamaktadır.

Yeni kurumsal iktisadın teknolojik gelişme ve yenilik süreçlerini açıklamada yetersiz kalmasının yol açtığı eksikliği evrimsel iktisat doldurmuştur. Teknolojik yeniliği büyümenin itici gücü olarak değerlendiren evrimsel iktisat kuramının özelliği, teknolojik gelişmeyi ve bu gelişmelerden kaynaklanan ekonomik büyümeyi ana akım kuramın teknolojik gelişme yaklaşımına eleştiri getirerek açıklamasıdır. Washington Uzlaşması kurumlarının ekonomik büyümenin modellenmesinde neoklasik iktisadın merkezindeki varsayımları (rasyonel seçim, rekabet, denge) sorgulayan ve farklı bir kuramsal çerçeveden hareket eden evrimsel iktisada yönelmesi nedensiz değildir. Bu kurumlar kapitalizmin finansal krizinin kalıcı ve sistemik olduğunu anlayınca, krizi atlatmanın kamu müdahalesini zorunlu kılan teknolojik yenilenmenin büyümenin uzun dönemli dinamiklerini kavramakla mümkün olacağını gördüler. Yavaşlayan ve istikrarsızlaşan büyümenin ve " büyük durgunluğun" önüne geçmek için neoklasik iktisadın içinden çalışan ve onun yöntemlerini kullanan içsel büyüme kuramıyla, neoklasik iktisadı sorgulayan evrimsel iktisadı keşfettiler.

Neoklasik ana akım iktisadın teknolojik gelişme yaklaşımını eleştirerek, teknolojik değişim ve yenilik süreçlerini "evrimsel içsel değişim" süreci çerçevesinde ele alan neo-Schumpeterci evrimsel iktisat, teknolojik süreçlerin karmaşık yapısına odaklanarak neoliberal reformlara muhtemelen en fazla katkıyı yapan kuram olmuştur. Verimlilik artışına dayalı ekonomik büyümenin arkasındaki temel itici gücün teknolojik gelişme, Ar-Ge ve yenilikler olduğunu göstererek içsel büyüme modellerine neo-Schumpetergil bir çerçeve sunmuştur (Nelson ve Winter, 1982; Dosi vd. 1988). Evrimsel iktisada göre kapitalist gelişmenin uzun dalgalarına sebep olan teknolojik, yapısal ve toplumsal değişim süreçleridir. Kapitalizm istikrarsız ve çelişkili olmakla birlikte kendi birikim ve yeniden üretim sürecini denetim altında tutmaktadır. Bu süreçler ancak evrimsel, birikimli ve yol bağımlı süreçler olarak açıklanabilir (Freeman ve Louca, 2013). Yerelde gömülü-örtük bilginin, ilişkisel yakınlığın, yığılma ekonomilerinin, yerel öğrenme süreçlerinin ve kurumsal kapasitelerin önemine dikkat çeken ekonomik coğrafya ve bölge bilimleri yazınında neo-Schumpeterci evrimsel iktisadın katkısı fazladır¹⁵.

¹⁵ Neoklasik ana akım iktisada yönelttikleri eleştirileri ve güçlü meydan okumalarıyla bilinen evrimsel iktisatçılar teknolojiyi içselleştirmesi nedeniyle içsel büyüme modellerini ya da mekânsal temsile yer veren yeni

Ana akım içerisinde çıkan içsel büyüme kuramı da ekonominin işleyişi ve büyüme süreçlerinin çözümlenmesinde ekonominin kusurlu işleyen (eksik rekabet) piyasalara sahip olduğuna ve "ekonomi dışı" ögelerin önemli olduğuna işaret etmektedir. Kuram ekonomik büyümenin modellenmesinde ve ülkeler arasındaki büyüme oranları farklılıklarının açıklanmasında yapısal değişim ve rekabetçilikle ilgili ana akım iktisattan farklı bir kuramsal ve kavramsal çerçeve sunmaktadır. Ana akım iktisatçılar uzun süre piyasa oyuncularının kusursuz bilgi sahibi olduğunu, piyasaların rekabeti kusursuzlaştırdığını ve olsa bile piyasa kusurlarının (örneğin tekellerin, sendikaların, kartellerin) daima geçici olduğunu varsaydılar. Ama dışsallıkların üretildiği ve paylaşıldığı yerlere, artan getiriler ve bilgi asimetrisi gibi piyasaların rekabetçi işleyişini bozan durumlara odaklanmadılar. Oysa şimdi ana akım iktisadın içerisinde Romer'in (1986) ve Grossman ve Helpman (1994)'nin gösterdiği gibi paylaşılan bilgi ve bilgi teknolojisi söz konusu olduğunda piyasa-fiyat mekanizmasının işleyişi aksıyor, artan getiri, dışsallıklar ve ağ bağlantıları var olduğunda kusurlu piyasalar kural haline geliyordu. Böylece piyasaların kusursuz işlediğini varsayan ana akım iktisadın uzun süre göz ardı ettiği "piyasa kusurları" (eksik rekabet, artan getiri, dışsallıklar vb.) ve "ekonomi-dışı ögeler" (beşeri, sosyal ve kültürel sermaye vb.) iktisat kuramı içine alınmıştır¹⁶. Piyasa kusurlarının ve "ekonomi dışı" ögelerin iktisat kuramının içerisine alınması ve büyüme hızlarının ülkeler-bölgeler arasında neden farklılaştığını açıklamakta kullanılması içsel büyüme kuramıyla olmuştur.

İçsel büyüme kuramının önemi bilgi teknolojilerinin ekonomik büyümenin uzun dönemli dinamiği olduğunu göstermesi ve düşük büyüme hızlarına sahip olan ülkelerin öndekilere yetişip yakalamasını (catch-up) sağlayan dinamik süreçlerin açıklanmasında bir referans kaynağı olmasıdır. Finansallaşan ve enformatikleşen kapitalizmde karın büyüyen

ekonomik coğrafyacıları onaylamakla birlikte, bu kuramların neoklasik iktisadın bireysel rasyonaliteye dayalı ve dengeye eğilimli aksiyomatik sistemini paylaşmasını eleştirmektedir (Hodgson,2001; Nelson ve Winter, 1982).

¹⁶ Piyasaların aksamasına yol açan, ciddi enformasyon ve koordinasyon sorunlarına neden olan, bu nedenle piyasa sisteminin dışarıdan bir müdahale olmaksızın etkin bir kaynak dağılımını sağlamasını engelleyen dışsallıkların piyasaların oluşumunu engellediği bilinmektedir. Piyasaların etkin kaynak dağılımını sağlama, genel ekonomik dengenin varlığı ve uzun dönemli büyümenin sürdürülebilmesini tehlikeye atacak sonuçlar yaratan ön kabullerin başında "dışsallıklar", bilgi asimetrisi ve "artan getiri" durumları gelmektedir. Dışsallığın temel nedeni, başta kamu malları olmak üzere piyasaların oluşturulamadığıdır. Ekonomide negatif ve pozitif dışsallıklar olarak bilinen faaliyetler için mülkiyet haklarının tanımlanmasındaki güçlükler de etkindir. Çevre kirliliği ya da teknolojik bilgi yayılmasının yol açtığı dışsallıklar için bir piyasa oluşturmak olanaklı değildir. Neoklasik modeller dışsallıkların olmadığı varsayımını yaparak inşa edilirler.

kısmı kusurlu piyasalarda teknoloji şirketlerince (Google, Facebook, Twitter, Youtube, Amazon vb.) yaratılan bedelsiz değerlerin yakalanmasından geldiği için yeni ekonominin anahtarı bilgi yayılmasının ve bilgiyi paylaşma ağlarının yarattığı dışsallıkların yakalanması ve parasal bir değere dönüştürülmesidir. Bu nedenle ekonomik büyüme modelleri ve sanayi politikaları yeniden tanımlanmıştır. Yeni sanayi (leşme) stratejilerinde, ulusal-bölgesel yenilik sistemleri ve teknoloji politikalarında devletin müdahalesinin amacı piyasa kusurlarını boşa çıkarmak ya da üstesinden gelmek, üretim süreçlerinde değer yaratan ekonomi dışı hemen her şeyi içselleştirmek olmuştur (Cowling ve Tomlinson, 2011) .

Bu kuramın kuramsal-kavramsal çerçevesini ulusal-bölgesel düzeye uyarlayarak ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımındaki farklılıkları ve yeni dış ticaretin yapısını açıklamayı ise yeni ekonomik coğrafya kuramı (ya da yeni coğrafi iktisat) üstlenmiştir (Krugman,1991, 1995; Helpman ve Krugman, 1985). Bu kuram da ekonominin kusurlu işleyen (eksik rekabet) piyasalara sahip olduğuna ve ekonomi dışı ögelerin önemli olduğuna işaret etmektedir. Yeni ekonomik coğrafya kuramının eksik rekabet piyasalarına dayalı modellerinin inşa edilmesinde artan getiri, bilgi asimetrileri ve bilgi dışsallıkları gibi piyasa kusurlarını "içsel" teknolojik gelişme ile bir araya getiren içsel büyüme kuramının katkısı büyüktür. Ana akımın içinden çıkan yeni ekonomik coğrafya, kapitalizmin coğrafyasında süregelen ekonomik faaliyetlerin neden bazı bölgelerde yoğunlaştığını, bu bölgelerin küresel şirket yatırımları için neden çekim merkezi haline geldiklerini göstermektedir. Artan getiri, ölçek ekonomileri, dışsallıklar, birikimli nedensellik, yığılma ekonomileri ve diğer piyasa-fiyat mekanizmasının işleyişinde sorun yaratan aksaklıkları bir lokasyon kuramı (location theory) içine alan yeni ekonomik coğrafya neoliberal uzlaşının altında yatan geç neoklasik kuramlarla uyum içindedir¹⁷.

Piyasalarda rekabeti ortadan kaldıran ve piyasaların aksamasına yol açan kusurların yaygınlığına dikkat çeken geç neoklasik kuramlar ana akım iktisadın önemli bir eksiğini gidermiş ve kapitalizmin küresel coğrafyasının modellenmesine yeni bir bilgi-kuramsal ve

¹⁷ Gerek İçsel büyüme kuramı gerekse yeni ekonomik coğrafya kuramı ana akıma "içerden" eleştirel bakan kuramlar arasında sayılsa da ana akım iktisadın temsil biçiminden fazlaca kopmadığı ve bu kuramın aksiyomatik sisteminin içinde kaldığı için eleştirilmiştir. Tam rekabette bozulmaya yol açan dışsallıklara, bilgi asimetrileri ve diğer piyasa kusurlarının varlığına dikkat çekmesine ve ekonomi-dışı ögelere başvurmasına rağmen bu kuramın yöntem bilimsel yaklaşımında aslında değişen fazla bir şey yoktur (Eser, 2015).

yöntem bilimsel yaklaşım getirmiş oldular. Bu kuramlar kapitalizmin istikrarlı büyümesi için kaynakların (doğal kaynakların, insan kaynaklarının, finans kaynaklarının, bilgi teknolojilerinin ve mekandaki sosyal ilişkilerin, iletişim ağlarının ve organizasyonların) toplumların nasıl birer sermaye ve değerli bir sosyal servet biçimleri olduğunu göstermeye çalıştılar. Kapitalist sistemin işleyişini ana akım iktisat kuramının temel yapısına, yani "sert çekirdeği"ne fazla dokunmadan ve onun aksiyomatik sisteminin içinde kalarak açıklayan bu kuramlar ikinci nesil neoliberal reformlara bolca malzeme sağladılar. 1990'larda çok popüler olan insan sermayesi ve sosyal sermaye kavramsallaştırması ile küresel rekabette üstünlük sağlamak için devletlerin sanayi politikalarına temel oluşturdu. Ancak aynı sürecin kapitalizmin gerek gerek merkez, gerekse de çevre gelişen ekonomilerinde yol açtığı üretim, istihdam, yatırım ve üretkenlik artışlarındaki gerilemeye, sanayisizleşmeye, çevresel bozulmaya, yoksulluktaki artışa ve gelir dağılımındaki eşitsizliğe karşı sessiz kaldılar.

Geç neoklasik kuramlar Washington Uzlaşması kurumlarının reform önerilerine yeni bir kuramsal ve kavramsal çerçeve kazandırmıştır. Nitekim OECD ve Dünya Bankası'nın bölgesel gelişme farklarının ulusal ölçekte değil ulus-altı ölçekler (kentler, yöreler, bölgeler) düzeyinde, yersel-mekansal (localised-spatial) dinamikler (işbirliği kültürü, örtük bilgi, girişimcilik, yerleşmiş beceriler vb.) tarafından belirlendiğini vurgulayan çalışmaları sözünü ettiğimiz geç neoklasik kuramlardan yararlanmaktadır. Bu söylem OECD'nin (2009 ve 2012) " Bölgeler Nasıl Büyür" " Bütün Bölgelerde Büyümeyi Teşvik Etmek" ve Dünya Bankasının (2009) "Ekonomik Coğrafyayı Yeniden Şekillendirmek" başlıklı raporlarına yansıtılmıştır. Ülkelerin beşeri, sosyal ve doğal kaynaklarının değişen koşullara ayak uydurarak daha yüksek getirili kentsel alanlarda girişimci büyüme odaklarına açılması gerektiğine işaret eden Dünya Bankası Kalkınma Raporu'na göre " büyüme coğrafi dönüşümler gerektirmektedir". Yapılması gereken "ekonomide rekabetçiliği ve girişimciliği teşvik edecek, üretim mekanlarındaki doğal, beşeri ve sosyal sermayeyi içeren coğrafi dönüşümü iyi yönetecek kurumları ve politikaları ortaya çıkarmaktır". Yerele ve kent-bölgelere daha fazla vurgu yaparak ekonomik kalkınmayı ulus-altı ölçekte inşa etmeye ve bu yerleri küresel üretim ağları üzerinde yer tutmaya çağıran neoliberal sanayi politikalarının söylemi de aynıdır (Eser, 2011). Bu söylem 1990'lı yıllar da pek çok ülkede kullanıma giren neoliberal yapısal reform politikalarına hakim olan söylemdir.

2008 küresel krizi sonrası kapitalizmin neoliberal yeniden yapılanmasında yeni bir evredir. Bu dönemin belirgin özelliği yaşanan uzun durgunluk- düşük büyüme krizinden çıkmak ve sık yaşanan kriz koşullarına karşı uyum, esneklik ve dayanıklılık (resilience) sağlayabilmek için gerekli reformları hayata geçirmek olmuştur (Eraydın (2013b, 2015); Martin (2010); Martin ve Sunley (2014); Boschma (2015)¹⁸. Son yıllardaki bölgesel çalışmalarda (regional science) krizlere karşı direnme, dayanıklılık kazanma, uyum ve esneklik gösterme sürecini tanımlamak için kullanılan bölgesel "uyum-uyarlanma" ve "esneyebilirlik", bölgelerin-kentlerin rekabetçi küresel ekonomik düzende gelişmelerini sürdürebilmelerinin koşullarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Kavram neoliberal küreselleşme sürecinin yol açtığı ekonomik şok ve krizlerden (finansal kriz, iklim değişimi, terör, doğal afet) etkilenen bölgeler için kullanılmaktadır. Esneklik sadece bölgelerin şoklara-krizlere karşı uyum sağlama yeteneğini değil, uzun dönemde yeni bir büyüme patikasını geliştirme olarak da kullanılmaktadır. Bölgelerin uyum sağlama kapasitesini öne çıkaran bu alandaki çalışmalar bu kapasiteyi belirleyen "içsel" faktörlere (bölge ekonomisinde faaliyetlerin çeşitliliği ya da çeşitlenmiş ürünler, uzmanlaşmış sanayilere sahiplik, bölgenin insan gücü kaynağı, küresel üretim zincirleri üzerinde yer almak vb.) odaklanmakta ve bölgelerin hem kriz koşullarına dayanabilme ve uyum sağlayabilme hem de bu koşulları kendi yararlarına kullanmalarının koşulunu araştırmaktadır.

Günümüzde kapitalizmin ekonomik durgunluktan çıkabilmesi ve büyümenin kaynaklarını yaratarak sürdürülebilirliğini sağlaması artık kentlerden beklenmektedir. Önerilen reformlarla kentsel alanlar "büyümenin motoru" olarak görülmekte, spekülasyon kentsel arsa ve emlak piyasalarının öne çıkmasıyla (iş alanları ve konuta yapılan yatırımlar ve kentsel dönüşüm projeleriyle) ekonomik büyümenin hızlanması hedeflenmektedir. Kentler artık sermaye birikiminin başlıca mekanları haline gelmiştir (Eraydın, 2013a, Peck, 2010; Peck ve Theodore, 2010). Kamuya ait çevre-doğa varlıklarının piyasalaştırılması, önceden kolektif olarak kullanılan kamusal hizmet alanlarının özelleştirilerek metalaştırılması ve sermaye birikim alanları haline gelmesi küresel kriz sonrasıdır. Pek çok ülkede inşaata dayalı

¹⁸ Neden bazı bölgeler-kentler krizlere karşı diğerlerinden daha dayanıklı ve değişen koşullara uyum sağlamada başarılı olabiliyor? Bu alandaki literatür bir bölgenin "şoka dayanıklılık", "uyum ve esneyebilme kapasitesi" ni belirleyen dört faktör üzerinde durmaktadır: Kırılganlık, kaynaklar, uyum kapasitesi ve politikalar (Eraydın (2013b).

büyümenin 2008 küresel kriz sonrasında hızlanması ve spekülâtif kentsel emlak piyasalarının sermaye birikiminin başlıca motorları haline gelmesi bununla ilintilidir. Kapitalizmin ekonomik durgunluktan çıkabilmesi ve büyümeyi finanse ederek yeniden başlatabilmesi için devletin artan şekilde kentsel alanlara müdahalede bulunması ve kentsel toprakları (kentsel dönüşüm projeleriyle konut ve iş alanlarına talebi yükselterek) metalaştırması bu amaca yöneliktir¹⁹. Ekonominin durgunluğa girmesini önlemek ve krizlere karşı ekonominin dayanıklılık (resilience) kazanmasını sağlamak için devletler pro-aktif olarak rol üstlenmekte ve sermaye birikim için gerekli koşulları oluşturmaya çalışmaktadır. Harvey'in (2015) işaret ettiği gibi finansın ve enformatiğin yükselişine paralel olarak evrilen neoliberalizm, üretken faaliyet alanlarında gelir ve servet yaratmaktan çok, bunları yeniden dağıtmaktadır. Bunlar arasında önceden kamuya ait olan çevre-doğa varlıklarının piyasalaştırılması ve sermaye birikimi alanlarına açılması gelmektedir.

Kapitalizmin belirgin özelliği, finansal sermayenin gücünde kendisini göstermesi ve artık ekonominin bütün alanlarının finans tarafından kontrol edildiği küresel finans kapitalizmi çağında yaşadığımızdır (Peet, 2013;Vercellone, 2015). Harvey (2015) enformasyon teknolojisi ve yeni kültür sanayilerini neoliberalizmin ayrıcalıklı teknolojisi olarak değerlendirmektedir. Yeni teknolojilerle üretimin örgütlenme ve yönetim süreçlerinin büyük bölümü enformasyonelleşmiştir (McKinsey, 2016a). Diğer taraftan kapitalizmin özelliği bilginin yayılması ve öğrenme süreçlerinin, dışsallıkların, ilişkiler ve işbirliklerinin yol açtığı yeni-yaratıcı fikirleri ve yenilikleri kullanarak rekabete verdiği önceliktir. Bilgi ve iletişim teknolojileri Fordist teknolojilerin üretim ve verimlilik sorunlarının çözümünde şirketlere (ağ biçimi yatay olarak örgütlenmiş yeni yapılar yoluyla, sektör içi ve sektörler arası işbirliği ve yeni işbölümü olanaklarıyla) esneklik ve rekabetçilik kazandırmaktadır.

¹⁹ Doğanın diğer üretim faktörleri (emek, toplumsal ilişkiler, kurumlar) gibi bir sermaye formu olarak ele alınması, kavramsallaştırılması ve kuramsallaşması ekolojik iktisadın katkılarıyla 1990'larda neoliberalizmin ikinci evresinde olmuştur. Geçmişte piyasa-dışı olan ve iktisadileştirilemeyen doğa da 1990'larda piyasa içine alınmış ve sermayeleştirilmiştir. Sermaye kavramının doğayı kapsayacak şekilde genişletilmesiyle birlikte, doğal çevreyi (eko sistemi) piyasa malıymış gibi iktisadileştiren "doğa sermayesi" geç neoklasik iktisat içinde yer almakta ve ekolojik iktisat kuramında işlenmektedir (Bakker, 2009).

Yeni üretim süreçlerinde vurgu artık ülkelerin üretim kaynaklarına dayalı "karşılaştırmalı üstünlükler"ine değil, rekabetçi "mekânsal üstünlükler" üzerinedir. Rekabet bireylerin özgül beceri ve yeteneklerini sermayeleştirerek kullanan "bilişsel üstünlükler"e dayalıdır. Yeni kalkınma stratejisinde amaç kentlerin ya da bölgelerin yenilikler, girişimcilik ve kümelenmeler yoluyla rekabetçiliğini artırmak ve göreceli üstünlükler kazandırmaktır. Bugün ülkelerin-bölgelerin özgül beceri ve yetkinlikleri sağlamaları, teknoloji geliştirme ve yenilikleri desteklemeleri uluslararası kapitalist işbölümüne katılmalarının ön koşulu haline gelmiştir. Şirketlerin maliyetleri en aza indirmeye dayanan lokalizasyonları devreye girmiş, bilginin yayılımını kolaylaştıran birlikte öğrenme, mekânsal bilgi yayımları, bilgi ve teknolojiye yatırımların yarattığı dışsallıklar, öğrenme kapasitesi, şirketlerin maddi olmayan varlıklarının (patentler vb.) ve zihinsel emeğin (eğitim vb.) öneminin artması, bilgileri paylaşma kapasitesi, iletişime ve işbirliğine dayalı ilişkiler yeni bir işbölümüne yol açmıştır. Yeni sanayi bölgeleri, ileri teknoloji bölgecikleri, yaratıcı ekonomiler, yenilikçi çevreler (innovative millieu) ve ağ yapıları vb. kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş ölçüde yeni mekansal pratiklerdir. Geçmişte sahip olduğu fiziksel, coğrafi ve ekonomik özellikleriyle ulus devlete referansla tanımlanan bölgeler-yerel ekonomiler artık ulus devlete bağımlı olmayan, dünya ekonomisiyle bütünleşmiş ve dış pazarlarda rekabet edebilen "kalkınmanın yeni mekanları"dır (Bellofiore ve Vertova,2006; Yılmaz, 2011).

Artan küresel rekabette firmalar ve endüstriler rekabet için kritik faktörlere tek başlarına sahip olamadıklarından, gittikçe uluslararasılaşan ve karmaşıklaşan üretim süreçlerinde rekabetçi üstünlükler kazanmanın yolu artık yeni sosyo-mekansal pratiklerle firmalar içi-arası işbirliği ve ağ oluşturmaktan geçmektedir. Gittikçe karmaşıklaşan üretim proseslerini anlamak ve teknolojik yenilikleri sürekli izleyebilmek bakımından bölgedeki endüstriler arasında güçlü bir koalisyon (işbirliği) oluşturmak gerekmektedir. Maliyetleri (işçilik, enerji vb.) düşürecek dışsallıklardan, ölçekten sağlanacak avantajlardan, işlem maliyetlerin düşürecek ve artan getiri sağlayacak işbirliğinden yararlanmak ancak yeni rekabetçi mekanlarla mümkündür. Sermayeye yeni birikim alanları yaratan, karlı yatırım fırsatları sağlayan bu süreç yeni bir küresel işbölümü ortaya çıkarmıştır. Bu işbölümü yüksek teknoloji sektörlerinde (elektronik, bilgi işlem, biyoteknoloji, nanoteknoloji) geçerli olan bilişsel işbölümüdür (Vercellone, 2015). Bütün bunlar tek tek şirketlerin (sermayelerin) kendi

başlarına gerçekleştiremeyecekleri yeni sosyo-mekansal pratiklere-organizasyonlara olan ihtiyacı artırmıştır. Devletler ise sermaye birikimini kolaylaştıran ve sermayenin karlı alanlarda değerlendirilmesini sağlayan mekânsal düzenlemeleri gerçekleştirmeyi üstlenmiştir. Sermayenin coğrafi hareketliliği ve bunu destekleyen bilgi teknolojileri kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin, sermaye birikiminin zorunlu koşulu olmuştur (Eser, 2017).

Yakın tarihli iletişimin ekonomi politiği çalışmalarıyla dikkat çeken ve çalışmaları Türkçe iktisat yazınına kazandırılan Christian Fuchs'un (2011, 2014) işaret ettiği gibi küresel kapitalizm artık bağlantılar, işbirlikleri ve ittifaklar üzerine oturmaktadır. Günümüz geç sanayileşen ülkelerin geleneksel emek-yoğun, düşük teknoloji sektörleri üzerinden dışa açılmaları ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeleri olanaklı olmadığından, bu ülkelerin küresel kapitalizme bilgi ve teknoloji yoğun sektörler-ürünler üzerinden ve üretken sermaye temelinde bütünleşmeleri gerekmektedir. Bu zorunluluk üretimin sektörel yapısında ve sosyo-mekansal süreçlerde ciddi bir dönüşümü zorunlu kıldığı için yeni nesil reformlar ülkelere yereldeki bilgi, beceri ve birikimlerini yenilemelerini, yörelerin kendi öz kaynaklarını harekete geçirmelerini, şirketlerin arasındaki güvene dayalı ilişki ağlarının kurulmasını önermektedir. Yeni nesil kurumsal reformlardan beklenen ülkelerin küreselleşme sürecinin ve krizlerin getirdiği baskılara uyum göstermesidir.

Yeni bölgesel kalkınma paradigması ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğü yerine bölge ve kentlerin rekabetçi üstünlüklerine (mekanın kurumsallaşmasına) vurgu yapmakta, bu yerlerin kaynaklarını harekete geçirerek küresel üretim zincirleri üzerinden uluslararası kapitalist işbölümüne katılmayı önermektedir. Girişimcilik, yaratıcılık, zihinsel-bilişsel emek, entelektüel-nitelikli emek, yenilikçi kentler, yarışan şehirler, yaratıcı sınıf, akıllı şehirler, akıllı uzmanlaşma vb. hep bu süreci betimlemek için kullanılan kavramsallaştırmalardır. Bu kavramları kullanan yeni kalkınma paradigmasında vurgu artık karşılaştırmalı üstünlüklere değil, rekabetçi üstünlükler üzerinedir. Yeni yatırımların bir bölgeye çekilmesi, yeni sanayi bölgelerinin, uzmanlaşmış kümelenmelerin, yaratıcı ekonomilerin/endüstrilerin, yenilikçi bölgelerin ve kentsel girişimciliğin yükselmesi vb. bütün bu mekânsal organizasyonlar, amacı karlı yatırım alanlarında değerlendirilmek olan sermayenin coğrafi-mekansal hareketliliği ve mekânın yeniden üretilmesiyle ilgilidir. Mekansal ve organizasyonel yakınlık öğrenme

süreçlerini hızlandırmakta, ortaya çıkan sosyal ağlar sayesinde paylaşılan bilgilerin üretilmesi ve geliştirilmesi kolaylaşmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir arada yakın bulunmasının yaratacağı sinerjik etkiden yararlanmaları firmalara rekabetçi üstünlük kazandırmaktadır. Firmaların bir arada bulunmalarının yol açtığı değişik dışsallıkların sağladığı ekonomiler, fason bağlantılar yoluyla kurulan esnek üretim ilişkileri ve işlem maliyetlerinin düşürülmesini sağlayan ilişki ağları ve toplu öğrenme ilişkileri rekabetçiliği belirleyen ana etkenler olarak öne çıkmaktadır. Kapitalizm zorunlu olarak bu nedenle ağ tarzında örgütlenmektedir.

Küresel kapitalizmde yaşanan sanayi yatırımların gerilemesinin ve sanayisizleşmenin önüne geçmek için tasarlanan ve Sanayi 4.0 (dördüncü sanayi devrimi) olarak tanımlanan teknolojik dönüşümü de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Robotik üretimle imalat sanayiinde bilgisayarlaşmanın en üst düzeye çıkarılmasını ve üretimin yüksek teknolojiyle donatılmasını hedefleyen Sanayi 4.0 ile bir taraftan üretimin hızlandırılması hedeflenirken, diğer taraftan üretimde insan emeğinin en aza indirilmesi ve üretimde esnekliğin artırılması hedeflenmektedir (McKinsey, 2016b). Yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesini hedefleyen ve dijital teknolojik yeniliklerin (sanayi robotları, akıllı makineler, mantıksal otomasyon vb.) sanayiye uygulanmasını ifade eden bu teknolojik dönüşümden beklentiler finansallaşan ve spekülatif sermayenin boyunduruğu altına giren kapitalizmde, sanayide yatırımsızlığın ve ekonomik durgunluğun yarattığı sorunlara çözüm bulmasıdır.

5. Sonuç Yerine

Günümüz neoliberalizmi yeni söylem ve pratikler üzerine inşa edilmektedir. Kapitalizmin küresel coğrafyasında bireysel ilişkilere, toplumsal ilişkilere, kurumsal formlara ve sosyo-mekansal süreçlere ilişkin bu söylem ve pratikler hem geç sanayileşen ülkelerin sanayileşme başarısını açıklarken, hem de küresel kapitalizmin günümüzde yaşadığı krizlerle başa çıkmak ve ülkelerin krizlere karşı dayanaklılığını artırmak için kullanılmaktadır. Bu neoliberal pratikler sadece piyasanın işleyişini kolaylaştırmayı ve piyasa arızalarını-kusurlarını düzeltmeyi hedeflememekte, kriz koşullarına karşı uyum gösterme, dayanıklılık kazanma, esneklik ve rekabetçilik kazanmayı da öngörmektedir. Neoliberal dönüşüm sürecinde daha fazla verimlilik, daha çok esneklik ve rekabet etrafında oluşan ve toplumsal ve

mekânsal belli bir ilişkiye bağlılık ya da yakınlık gerektiren bu pratikler günümüz küresel kapitalizmde rekabetçiliğin başlıca kaynaklarıdır. Geçmişte piyasanın dışında görülen alanlar (toplumsal ilişkiler, insan davranışları, kentsel alanlar vd.) bu söylem ve pratiklerle piyasanın içine yerleştirilmekte, yeni piyasalar yaratılmaktadır. Bu neoliberal pratikler "mevcut piyasaları korumakla kalmamakta, hızla yayılarak yaratıcılık, siyaset ve din gibi geleneksel olarak piyasanın dışında görülen alanlarda yeni piyasalar yaratmaktadır" (Banet-Weser, 2017:118). Neoliberal kapitalizm bir zamanlar ekonominin "dışında" görülen toplumsal ve mekânsal alanları (toplumsal ilişkileri, bireysel ilişkileri, duyguları, toplumsal eylem ve kültürün kendisini) bu süreçte kullanmaktadır.

Bu çalışmada sözünü ettiğimiz kapitalizmin teknolojik, kurumsal ve sosyo-mekansal dönüşüm süreçlerinde yaşanan neoliberal reformasyon dalgasına yeni nesil iktisat ve coğrafya kuramlarının katkıları büyüktür. Bu sosyal kuramlar Washington Uzlaşması kurumlarının önerdiği reformların özellikle 2008 krizi sonrasında hızlandırılmasında meşruiyet ve ikna gücü kaynakları olarak kullanılmıştır. Geç neoklasik kuramların geliştirdiği neoliberal stratejide devlet pro-aktif biçimde iş başındadır. Devlet neoliberalizmin bu evresinde, tüm toplum kesimlerinden özerk davranabilen, toplum kalkınmasını gözeten, ortak bir sanayileşme stratejisi üzerinde kalkınma sürecini yönlendiren bir politik bir özne değil, piyasanın hizmetinde şirket gibi davranan ve her zaman yeniden dönüşerek inşa edilen girişimci bir öznedir.

Dünya ekonomisinde yapısal bir dönüşüme işaret eden bütün bu gelişmeleri mekânsal bağlamda ele alarak kavramsallaştıran ekonomik coğrafyacılar ve bölge-mekan bilimciler ihtiyatlı ve eleştirel bir yaklaşım getirmiştir. Küreselleşen üretim ağlarına ihtiyatla bakan ekonomik coğrafya alanındaki son yıllarda ortaya çıkan çalışmalar üretimin küresel örgütlenmesinin gelişmekte olan ülkelere bu ağlar (küresel üretim zincirleri) üzerinde yer edinmelerini zorlaştırdığını göstermiştir. Literatür özellikle 2008 krizinin belirlediği yeni koşullarda üretimin yeni mekânsal pratiklerinin yarattığı sorunlara dikkat çekmekte, rekabet gücünü artırmak ve küresel ağlardaki konumlarını güçlendirmek için önerilen mekânsal pratiklere yeni ve farklı şekilde bakmayı önermektedir (Martin vd., 2015; Hudson, 2010; Pike vd., 2007).

Kapitalist sistemin eleştirisini yapan radikal politik iktisatçı ve coğrafyacılara ise farklı bir açılım getirmektedir. Hepsini bir mekanda gerçekleştiren bu neoliberal pratiklere kapitalist birikim ve sınıf perspektifinden bakılan eleştirel-politik iktisatçılar ve coğrafyacılara sermayenin birikimi ve değerlendirilmesini merkeze koymakta ve sosyo-mekân bu pratikleri toplumsal süreç ve güç ilişkileri dolayımında ele almaktadır. Eleştirel politik sosyal bilimciler neoliberal kapitalizmde yaşanan dönüşümü sermayenin yatırım maliyetini azaltmak, değerlendirilmesini sağlamak ve artı-değer üretimini artırmak yoluyla karı azamileştirmeyi hedefleyen "rasyonalizasyon süreçleri" olarak görmektedir (Harvey, 2011; Mosco ve Fuchs 2014). Hardt ve Negri'nin (2012) ifade ettiği gibi bütün bu pratikler ve sosyo-mekânsal organizasyonlar neoliberal küreselleşme sürecinde mekândan kaynaklanan görece rekabetçi üstünlüklerden yararlanmaya ve bu yolla sermayenin değersizleşmesi riskine karşı koruma sağlamaya, kısaca kapitalizmin sürtünmesiz bir şekilde çalışmasına imkan sağlayan düzenlemelerdir. Kapitalizm açısından hayati önem taşıyan bu tür rasyonalizasyonlar rekabetin zorlaması ve yaşanan krizler aracılığıyla gerçekleşmektedir. İçerisinde finansallaşmanın, enformatikleşmenin, emek hareketinin, cinsiyetin, ekolojik hareketlerin, etnik-kültürel farklılıkların olduğu yeni araştırmaları içeren bu alan başka bir çalışmanın konusu olacak kadar geniştir.

Kaynakça

- Amsden, A (1989) *Asia's Next Giant, South Korea and Late Industrialization*, New York: Oxford University Press.
- Amsden, A (2001) *The Rise of "The Rest": Challenges to the West From Late-Industrializing Economies*, Oxford University Press, Oxford
- Banet-Weser, S (2017) "Krizi markalaştırmak", M. Castells, J. Caraça ve G. Cadoso (der.) *Sonrası Ekonomik Kriz Kültürleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını içinde, 113-137.
- Bakker, K (2009) *Neoliberal Nature, Ecological Fixes and Pitfalls of Comparative Research*", *Environment and Planning*, 41, 1781-1787.

-
- Bellofiore, R ve G. Vertova (2006) " The Geographical and Political Dimension of Uneven Capitalist Development", G. Vertova (der.) *The Changing Economic Geography of Globalization, Reinventing Space*, Routledge: London.
- Brenner, N ve N. Theodore (2002) "Preface: From the "New Localism" to the Spaces of Neoliberalism", *Antipode*: 341-347.
- Boschma, R (2015) "Toward an Evolutionary Perspective on Regional Resilience", *Regional Studies*, No: 5,733-751.
- Chang, H-J, (2002) *Kicking Away the Ladder, Development Strategy in Historical Perspective*, Wimbledon Publishing Company. Eserin Türkçe çevirisi, *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul.
- Chang, H-J. ve I. Rabel (2004) *Kalkınma Yeniden, Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Castells, M (2005) *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür*, Cilt 1, Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nisan.
- Castells, M, J. Caraça ve G. Cardoso (der.) (2017) *Sonrası Ekonomik Kriz Kültürleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını içinde, 113-137.
- Colander, D, R.P. Holt ve J. B. Rosser (2004) " The Changing Face of Mainstream Economics", *Review of Political Economy*, 16 (4), 485-499.
- Cowling, K ve P. R. Tomlinson (2011) " Post the 'Washington Consensus': Economic Governance and Industrial Strategies for the Twenty-First Century", *Cambridge Journal of Economics*, 35, 831-852.
- Dardot, P ve C. Laval (2012) *Dünya'nın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, Çev: I. Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.

-
- Dequech, D (2007) " Neoclassical, Mainstream, Orthodox and Heterodox Economics", *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(2), 279-302.
- Dollar, D (1992) "Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence From 95 LDCs, 1976-1985", *Economic Development and Culturel Change*, 40.
- Dornbush, R. (1990) "Policies to Move From Stabilization to Growth", Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development 1990, Washington, D.C: World Bank.
- Dosi, G, C. Freeman, R.Nelson, G.Silverberg ve L.Soete (der.) (1988) *Technical Change and Economic Theory*, London: Francis Pinter, Columbia University Press.
- Duménil, G ve D. Levy (2008) "Neoliberal (Karşı) Devrim", A. Saad-Filho ve D. Johnson (der.) *Neoliberalizm, Muhalif Bir Seçki*, Yordam kitap içinde, 25-41.
- Dünya Bankası (2007) *An East Asian Renaissance, Ideas for Economic Growth*, The World Bank, Washington DC.
- Dünya Bankası (2009) *World Development Report 2009, Reshaping Economic Geography*, The World Bank, Washington DC.
- Edwards, S (1993) "Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries", *Journal of Economic Literature*, Vol: xxxı, September, 1358-1393.
- Eraydın, A (2013a) " Değişen Neoliberalizm ve Kentsel Alana Yansımaları: Seçenekleri ve Sonrasını Düşünmek", KBAM 4 Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, Neoliberalizm Sonrası Mekansal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları Bildiriler Kitabı, 28-30 Kasım 2013, Mersin. www.kbam.metu.edu.tr, erişim:12.05.2016
- Eraydın, A (2013b) "Bölgesel Ekonomik Uyum Kapasitesi: Türkiye'deki Bölgelerin Ekonomik Krizler ve Sonrasındaki Başarımlarını Belirleyen Etkenler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40, Ağustos, 179-208.

-
- Eraydın, A (2015) "The Role of Regional Policies Along with the External and Endogenous Factors in the Resilience of Regions", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1-18
- Eser, U (1991) " İktisat Politikası Anayasası ve Bir Anayasal Reform Önerisi Üzerine Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, 51/52, 33-49.
- Eser, U (1997) " Anayasal İktisat ya da Yeni Liberal Siyasal İktisatın Ekonomik Anayasa Önerisi", *Ekonomide Durum*, Bahar-Yaz.
- Eser, U (2011) "Mekan Yeniden Keşfedilirken İktisadın Mekanla İmtihanı", KBAM 2. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler kitabı, Planlamanın Dünyü Bugünü Yarını ve Planlamada Yeni Söylem Arayışları, 8-9 Aralık 2011, Ankara, www.kbam.metu.edu.tr, erişim: 09.08.2016
- Eser, U (2015) " İktisatın Krizi ve İktisatta Yeni (Anaakım) Yaklaşımlar, *İktisat ve Toplum*, Sayı: 59, Eylül.
- Eser, U (2017) " Finansallaşmış Enformatik Kapitalizm: Sermayenin Coğrafyası Üzerine notlar", *İktisat ve Toplum*, sayı: 75, Ocak.
- Fine, B. (2002) "Neither Washington nor Post-Washington Consensus", *erc/metu International Conference in Economics III*, Ankara, <http://www.networkideas.org/featart/sep2002/Washington.pdf>, erişim: 14.06.2005.
- Fine, B (2005) "Beyond the Developmental State: Towards a Political Economy of Development", Lapavitsas ve M. Noguchi (2005) (der.) *Beyond Market-Driven Development, Drawing on the Experience of Asia and Latin America*, Routledge: London içinde.
- Fine, B (2008) *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Marşı*, Yordam Kitap.
- Fine, B ve D. Milonakis (2014) *İktisat Emperyalizminden Acayip İktisata*, Heretik Yayınları.

-
- Freeman, C ve F. Louça (2013) Zaman Akıp Giderken, Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine, İthaki yayınları.
- Foucault, M (2015) Biyopolitikanın Doğuşu, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayını.
- Fuchs, C (2011) Foundation of Critical Media and Information Studies, Abington: Routledge.
- Fuchs, C (2014) "Bilişsel Kapitalizm ya da Enformasyonel Kapitalizm?", M. A. Peters ve E. Bulut (2014) Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Digital Emek, Notabene Yayınları içinde, 137-188.
- Gore, C (2000) "The Rise and Fall of Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", *World Development*, 28 (5).
- Gough, J (2004) " Changing Scale as Changing Class Relations: Variety and Contradiction in the Politics of Scale", *Political Geography*, 23, 185-211.
- Grossman, G.M ve E. Helpman (1994) "Endogenous Innovations in the Theory of Growth", *Journal of Economic Perspectives*, 8(1): 23-44.
- Gürkan. C (2016) " Foucault'da Neoliberal Yönetimselliğin Tarihsel Boşlukları: Erken Neoklasik İktisat ve Kamusal Seçim Teorisi", *Felsefelogos*, 63, 2016/4, 87-106.
- Hardt, M ve A. Negri (2012) İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D (2005) A Brief History of Neoliberalizm. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D (2011) Sermayenin Mekanları, Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru, Sel Yayıncılık.
- Harvey, D (2012) Sermayenin Sınırları, Çev. U. Balaban, Tan Kitabevi.
- Harvey, D (2015) Neoliberalizmin Kısa Tarihi, Sel Yayıncılık.
- Helpman, E ve P. Krugman (1985) Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition and the International Economy, Cambridge: MIT Press.

-
- Hodgson, G (2001) *How Economists Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science ?* Routledge: London.
- Hudson, R (2010) " Resilient Regions in an Uncertain World: Wishfull Thinking or Practical Reality?", *Cambridge Journal of Regions, Economy ana Society*, 3 (1), 11-26.
- Jessop, B (2009) *Kapitalist Devletin Geleceği*, Epos yayınları.
- Kayıran, M (2016) "Kalkınma Paradigmasındaki Dönüşümün Temelleri Üzerine", *İktisat Dergisi*, Ekim, sayı: 534.
- Krugman, P (1991)"Increasing Returns and Economic Geography", *Journal of Political Economy*, 99: 483-499.
- Krugman, P (1995) *Development, Geography and Economic Theory*, MIT Press.
- Kuczynski, P. ve J. Williamson (2003) *After the Washington Consensus, Restarting Growth and Reform in Latin America*, Washington: Insitute for International Economics, www.iie.com, erişim: 26.05.2005.
- Lapavitsas ve M. Noguchi (2005) (der.) *Beyond Market-Driven Development, Drawing on the Experience of Asia and Latin America*, Routledge: London.
- Martin, R (2010) " Regional Economic Resilience, Hysterisis ana Recessionary Shocks" *Papers in Evolutionary Economic Geography*, 10, <https://econ.geo.uu.nl/peeg/peeg.html>, erişim: 16.07.2017
- Martin, R ve P. Sunley (2014) " On the Notion of Regional Economic Resilience: Conceptualization and Explanation" *Journal of Economic Geography*, July 2, 1-42.
- Martin, R, P. Sunley ve P. Tyler (2015) "Local Growth Evolutions: Recession, Resilience and Recovery", *Cambridge Journal of Regions, Economy ana Society*, 8, 141-148.

-
- McKinsey Global Institute (2016a) Digital Globalization: The New Era of Global Flows, February, www.mckinsey.com, erişim: 21.10.2016.
- McKinsey Global Institute (2016b) Industry 4.0 After the Initial Hype. www.mckinsey.com, erişim: 1.10.2016
- Mosco, V. ve C. Fuchs (der.) (2014) Marx Geri Döndü, Medya Meta ve Sermaye Birikimi, Notabene Yayınları.
- Nelson, R ve S.G.Winter (1982) An Evolutionary Theory of Economic Change, Cambridge: Harvard University Press.
- Noland, M. ve H. Pack (2003) Industrial Policy in an Era of Globalization: Lessons from Asia, Washington: Institute for International Economics, www.iie.com, erişim: 25.05.2005.
- North, D (1999) Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, Cambridge.
- OECD (2009) How Regions Grow, Trends and Analysis, www.oecd.org, erişim: 08.05.2011
- OECD (2012) Promoting Growth in All Regions. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.
- Oğuz, Ş (2013) " Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 46, Sayı 4.
- Öniş, Z ve F. Şenses (2005) "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus", *Development and Change* 36(2), 263-290.
- Özdemir, A.M (2007) "Uluslararası Ekonomi Politığe Marksist Yaklaşımlar", M. Ataman (der.) Küresel Güç ve Refah, Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları, Nobel Yayınları içinde, 54-107.

-
- Peck, J (2010) " Zombie Neoliberalizm and the Ambidextrous State", *Theoretical Crimonology*, 14 (1), 104-110.
- Peck, J ve N. Theodore (2010) "Reanimating Neoliberalism: Process Geographies of Neoliberalization", *Social Antropology*, 20, 177-185.
- Peck, J ve A. Tickell (2002) " Neoliberalizing Space", *Antipode*: 380-403.
- Peet, R ve E. Hartwick (2009) *Theories of Development, Contentions, Arguments, Alternatives*, The Guilford Press, New York, London.
- Peet, R (2013) "Finans Kapitalizminin Çelişkileri", *Monthly Review*, Şubat, sayı:32.
- Peters, M.A ve E. Bulut (2014) *Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Digital Emek*, notabene yayınları.
- Pike, A, A. Rodriguez-Pose ve J. Tomaney (2007) "What Kind of Local and Regional Development and for Whom?", *Regional Studies*, Vol: 41.9, 1253-1269.
- Pike, A, Dawley, S ve Tomaney, J (2010) " Resilience, Adaptation and Adabtability", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (1).
- Rodrik, D (1999) *New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, Washington, D.C, Overseas Development.
- Rodrik, D ve A. Subramanian (2003) " The Primacy of Institutions, What This Does and Does Not Mean", *Finance and Development*, June, 31-34.
- Rodrik, D (2016) " Premature Deindustrialization", *Journal of Economic Growth*, 21, 1-33.
- Romer, P.M (1986) " Increasing Returns and Long run Growth", *Journal of Political Economy*, 94 (5).
- Saad-Filho, A ve D. Johnston (der.) (2007) *Neoliberalizm. Muhalif Bir Seçki*, Çev: Ş. Başlı ve T. Öncel, *Yordam Kitap*.

Stiglitz, J.E (1998) "Towards A New Paradigm for Development", 9th Raul Prebisch Lecture, 19 October, Palais des Nations, Geneva, United Nations Conference on Trade and Development.

Stiglitz, J.E (2002), *Globalization and its Discontents*, New York: Norton. Eserin Türkçe çevirisi, *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Plan B*, İstanbul.

Şenses, F (2009) *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar, İletişim Yayınları*.

Tatar-Peker, A (1996) "Dünya Bankası: Büyüme Söyleminden "İyi Yönetişim" Söylemine", *Toplum ve Bilim*, 69, Bahar, 6-61.

Theodore, N, J. Peck ve N. Brenner (2011) " Neoliberal Urbanism: Cities and the Rule of Markets", G. Bridge ve S. Watson (der.) *The New Blackwell Companion to the City*, Oxford: Willey-Blackwell.

UNCTAD (2016) *Trade and Development Report, 2016, Structural Transformation for Inclusive and Sustained Growth*, United Nations Publication, New York and Geneva.

Vercellone, C (2015) (der.) *Bilişsel Kapitalizm, Post-Fordist Dönemde Bilgi ve Finans*, Otonom Yayıncılık.

Wacquant, L (2012) " Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism", *Social Anthropology*, 20 (1), 66-79.

Wade, R. (1990) *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton University Press.

Weiss, L ve J. M. Hobson (1999) *Devletler ve Ekonomik Kalkınma, Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*, Dost Kitabevi.

Wolf, R. D ve S. A. Resnick (2016) *Çatışan İktisadi Teoriler*, İletişim Yayınları.

-
- Williamson, J (1990) "Latin American Adjustment: How Much Has Happened ?",
Washington: Institute for International Economics, www.iie.com, erişim: 16.05.2005
- Williamson, J (2004) " A Short History of the Washington Consensus", Conference on "From
the Washington Consensus Towards a New Global Governance", Barcelona,
September 24-25, 2004. www.iie.com, erişim: 14.05.2005.
- Yalman, G (2003)" Neoliberal Hegemonya ve Siyasal İktisat: Latin Amerika Dersleri", A. H.
Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (der), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, İktisat
Üzerine Yazılar I, İletişim Yayınları, 2003 içinde, 453-474.*
- Yalman, G (2009) *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s, İstanbul
Bilgi Üniversitesi Yayını.*
- Yılmaz D. Ö (2011) "Kalkınmanın Yeni Mekanları; Alternatif Bir Kavramlaştırma
Denemesi", *İktisat Dergisi, Aralık, Sayı: 519.*
- Zabcı, F (2009) *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler, Yordam Kitap, İstanbul.*

Kalkınmacı Devlet ve Sanayileşmeden, Neoliberal Erken Sanayisizleşmeye

B. Ali EŞİYOK¹

From Developmental and Industrialization to Neoliberal Premature Deindustrialization

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 03.01.2018

Date Accepted: 15.01.2018

JEL Classification:

O25,

O38,

O39.

Keywords:

Developmental State,

Industrialization,

İmport Substitution,

Neoliberal Reconstruction,

Premature

Deindustrialization.

ABSTRACT

History of capitalism is the history of crises and reconstruction. After the second sharing, this period that will continue till the middle of 1970's and be qualified as the golden age of capitalism is the most social period also as the result of the expansionary welfare State applications of capitalism. In the golden age of capitalism, as the result of import substitution industrialization strategy applied in the environmental countries, important structural transformations occurred in the production structure of many countries also including Turkey, and the share of industry increased significantly. The main actor was the state in the import substitution industrialization strategy applied in the environmental countries. Developmental state, using resource allocation for the productive sectors (primarily the production industry), important transformations were obtained in industry. By means of the selective industrial politics applied by the developmental state, many nearby countries the export structure of which depends on the agricultural products due to the production went up to the statute of industrial exporting country. As the result of the erosion observed in the productivity growth in the developer countries and stagflation escalated, the golden age of capitalism ended in the middle of the 1970's. The neoliberal reconstruction policies depending on the financial collection were carried into effect instead of it. In this period, in which developmental state and its tools were rectified and the financial crises increased day by day, Turkey came face to face with deindustrialization fact like the Latin America countries, and its industrializations were obstructed in an early stage. In the conditions of the 21st Century, when the socio-economic problems of the nearby countries increasing day by day were considered (except China and South Korea), the developmental state and the policies it will apply are evaluated as the basic solution.

¹ Uzman İktisatçı, bayramali.esiyok@kalkinma.com.tr

ÖZET

Kapitalizmin tarihi krizler ve yeniden yapılanmanın tarihidir. İkinci paylaşım sonrasında 1970'li yılların ortasına kadar sürecek olan ve kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirilecek olan bu dönem aynı zamanda kapitalizmin genişlemeci refah devleti uygulamaları sonucunda en sosyal olduğu dönemdir. Kapitalizmin altın çağında, çevre ülkelerde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi sonucunda, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu birçok ülkenin üretim yapısında önemli yapısal dönüşümler gerçekleşti ve sanayinin payı önemli ölçüde arttı. Çevre ülkelerde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinde ana aktör kalkınmacı devletti. Kalkınmacı devlet kaynak tahsisini üretken sektörlerin (başta imalat sanayi olmak üzere) lehine kullanarak, sanayide önemli dönüşümler sağladı. Kalkınmacı devletin uyguladığı seçici sanayi politikaları sayesinde üretim dolayısıyla ihracat yapısı tarımsal ürünlere dayalı birçok çevre ülkesi sanayi ihracatçısı ülke statüsüne yükseldi. Gelişmiş ülkelerde verimlilik artışlarında gözlenen aşınma ve şiddetlenen stagflasyon sonucunda 1970'li yılların ortalarında kapitalizmin altın çağı sona erdi, bunun yerine finansal birikime dayalı neoliberal yeniden yapılanma politikaları uygulamaya kondu. Kalkınmacı devlet ve araçlarının tasfiye edildiği, finansal krizlerin giderek arttığı bu dönemde L. Amerika ülkeleri başta olmak üzere, Türkiye erken sanayisizleşme olgusu ile karşı karşıya kaldı, sanayileşmeleri erken bir aşamada tıkanı. 21. Yüzyıl koşullarında, çevre ülkelerin yaşamakta olduğu ve giderek şiddetlenen sosyo-ekonomik sorunları göz önüne alındığında (Çin ve Güney Kore istisna oluşturmaktadır), kalkınmacı devlet ve uygulayacağı politikalar temel çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınmacı Devlet, Sanayileşme, İthal İkameci Sanayileşme, Neoliberal Yeniden Yapılanma, Erken Sanayisizleşme.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yılların ortalarına kadar sürecek olan dönem kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirilmektedir. Fordist birikim rejimine ve Keynesyen efektif talep yönelimli politikalara dayalı bu dönemde işgücü verimliliği ve reel ücretler hızla artmış ve bölüşüm ilişkileri çalışan sınıf ve katmanların lehine önemli ölçüde düzelmiştir.

Refah devletinin genişlemeci politikalarında; artan işgücü verimliliği yanında, reel sosyalizmin alternatif olarak ortaya çıkması, yükselen sınıf mücadelesi gibi bir dizi gelişme etkili olmuş ve kapitalizm tarihin hiçbir kesitinde görülmeyecek kadar sosyalize olmuştur.

Çevre ekonomilerde ise uluslararası Keynesciliğin bir yansıması olarak ve üretken sermayenin uluslararasılaşması sonucunda, ithal ikameci politikalar gündeme gelmiş ve bu yıllar ulusal kalkınmacılık olarak kavramsallaştırılmıştır. Önceki yıllarda ithal ettikleri ürünleri iç pazara satan ticaret sermayesi, ithal ikameci model ile birlikte yabancı ortaklar ile bu ürünlerin iç piyasada üretmesine yönelmiş ve korunmuş piyasada yüksek karlar ile çalışmaya başlamıştır. İthal ikameci politikaların merkezinde yer alan kalkınmacı devlet, kaynak tahsisini sanayinin öncelikleri doğrultusunda kullanırken buna uygun düzenlemelere gitmiştir. Kalkınmacı devletin uyguladığı İthal ikameci sanayileşme stratejisi sonucunda L. Amerika, Doğu Asya ve Türkiye'nin üretim yapılarında önemli dönüşümler sağlanmış, sanayinin ulusal katma değer payı artmıştır.

Ancak ithal ikameci sanayileşme stratejisi, zamanlaması farklı olmakla birlikte, L. Amerika ülkelerinde ve Türkiye'de krize girmiş ve bunun sonucunda neoliberal yeniden yapılanma politikaları uygulanmaya konmuştur. Türkiye'de ithal ikameci kalkınma stratejisinin krize girmesi ile birlikte, kalkınmacı devletin son meydan okuyuşu olarak da görülebilecek Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı tasfiye edilerek, 24 Ocak Kararları uygulanmaya konmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları'nın en temel öncelliğini iç talebin kısılarak, Türkiye'nin mevcut faktör donanımı çerçevesinde (emek ve kaynak yoğun sektörlere dayalı olarak) dışa açılması oluşturmuştur. İthal ikameci dönemin aksine, kamu üretici bir aktör olarak iktisadi faaliyetlerden çekilirken, dış ticaretin liberalleştirilmesi, ücretlerin bastırılması ve sanayi üretiminin çeşitli özendirici tedbirlerle ihracata yönlendirilmesi 1980 dönüşümünün temel öncelikleri arasında yer almıştır. 24 Ocak Kararları ile yurt içi mal piyasaları dünya piyasalarına eklemlenirken, 1989 yılında gündeme gelen 32 Sayılı Karar ile birlikte her türlü sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sağlanarak, "serbestleşme" sürecinde ikinci ve nihai aşamaya geçilmiştir.

Türkiye 1980 dönüşümü ile birlikte dünya ekonomisine herhangi bir hazırlık aşamasından geçmeden eklemlenmiş, bunun sonucunda ihracatın ve üretimin yurt içi katma

değer payları önemli ölçüde aşınmış, sanayinin ithalata bağımlılığı yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, Türkiye sanayi henüz olgunlaşmadan küresel katma değer zincirine düşük teknoloji yoğunluklu sektörler temelinde eklenmiş, sonraki yıllarda uygulanan politikalar bu yapının kalıcılaşmasına ve Türkiye'nin erken sanayisizleşmesine neden olmuştur.

Neoliberal yeniden yapılanma politikaları ile birlikte kalkınmanın ölçeği de değişmiş, ithal ikameci dönemdeki "ulusal ölçekte kalkınma" nın yerini, neoliberal küreselleşme ile birlikte "ulus-altı ölçekte kalkınma" almıştır. Neoliberal küreselleşme ulus devletin ölümünü ilan ederken, yerelin/bölgenin önemi yeniden keşfedilmiş, yerel birimler küresel ağlar üzerinde gerçekleşen üretimden pay alabilmek için birbirleri ile yarışa zorlanmıştır. Firmalar meta zincirinde yer almak için birbirleri ile yarışa zorlanırken, bu yarış ücretler üzerinde baskı oluşturmuştur. Çok Uluslu Şirketler 'den sipariş kapma yarışı aynı zamanda taşeronlaştırmayı ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini gündeme getirmiştir. Başka bir ifadeyle, meta zincirine katılma yarışı çevre ekonomilerde yüksek teknolojilerin öncelediği verimlilik artışları sonucunda değil, geniş emek rezervlerinin neden olduğu düşük ücretler ve fason üretim kanalıyla gerçekleşmiştir. Bu dinamik teknolojik gelişmeyi özendirmemiş, Türkiye imalat sanayi düşük ve orta teknoloji yoğunluklu sektörlerle kitlenmiştir.

Bölüşüm ilişkileri 24 Ocak Kararları ile birlikte tarımın ve ücretlilerin aleyhine önemli ölçüde bozulmasına karşın, imalat gibi üretken sektörlerde ekonominin orta ve uzun dönemde üretim kapasitesini artıracak yapısal dönüşümler sağlanamamıştır. Başka bir ifadeyle, bu dönemde uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları yarattığı gelir ve kaynak dağılımı ile üretken sermaye birikimini ve teknolojik gelişmeyi son derece olumsuz etkilemiştir. Kalkınmacı devletin tasfiyesi ve Statik Mukayeseli Üstünlüklere dayalı bir uzmanlaşma sonucunda Türkiye erken sanayisizleşme olgusu ile karşı karşıya kalmıştır.

Kalkınmacı devlet ve sanayileşme politikaları ile neoliberal yeniden yapılanma politikalarının sanayi ve teknoloji üzerinde yarattığı etkileri çözümlenmeyi hedefleyen bu makale giriş bölümü ile birlikte 6 bölüm üzerine inşa edilmiştir. Girişi izleyen ikinci bölümde bu çalışmanın ana temalarından birini oluşturan kalkınmacı devlet yaklaşımı panoramik olarak çözümlenirken, üçüncü bölümün konusunu Türkiye'de kalkınmacı devlet dönemlerinin çözümlenmesi oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde neoliberal yeniden yapılanma politikaları

ve bu politikaların sonuçları ele alınırken, beşinci bölümde sanayi için bir bilanço çıkarılmıştır. Altıncı ve son bölümde ise çalışmanın bulgularından hareketle çözüm önerisi üzerinde durulmuştur.

2. Kalkınmacı Devlet: Bir Ufuk Turu²

Japonya ve Güney Kore başta olmak üzere, kalkınmada önemli başarılar yakalayan ülkelerin gelişmesini açıklamaya yönelik yaklaşımların başında kalkınmacı devlet (developmental state) yaklaşımı gelmektedir. Tarihsel olarak, kalkınmacı devlet yaklaşımının ilk örneklerini List’in (1956) ve Gerschenkron’un (1962) çalışmalarında bulmak mümkündür. List ve Gerschenkron, sanayileşmede geç kalmış ülkelerin hızla sanayileşebilmeleri (üretim yapılarında yapısal dönüşümler gerçekleştirilebilmeleri) için devletin ve kurumların rolünü vurgu yapmış, devlete merkezi bir rol yüklemiştir.

İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında sadece Doğu Asya da yer alan birkaç ülkenin (Japonya, Kore ve Tayvan) dünya sistemi içerisindeki yerlerinde anlamlı değişiklikler gerçekleşmiştir. Doğu Asya ülkeleri kalkınmacı devletin en temel aracı olan sanayi politikaları sayesinde üretim yapılarında önemli yapısal dönüşümler sağlamıştır. Öyle ki, bugün bir dünya gücü olan Japonya’nın 1950’li yıllardaki kişi başına geliri bugün gelişmekte olan büyük ekonomiler kategorisinde değerlendirilen Güney Afrika’dan daha düşüktü. Bu ülkelerin 1960’li yıllardaki tarıma dayalı üretim yapıları 1990’li yıllara gelindiğinde yüksek teknolojilere dayalı bir üretim yapısına evrilmişti (Verana, 2007:534). Japonya ve diğer ülkeler bu başarıyı Batı’nın önerdiği statik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uzmanlaşma sonucunda değil, kalkınmacı devletin uyguladığı seçici sanayi politikalar sayesinde gerçekleştirmişti.

Şüphesiz kalkınmacı devlet üzerine en fazla çalışma yapan araştırmacıların başında Chalmers Johnson (1982;1987;1995;1999) gelmektedir. MITI’nin Japon ekonomisine ilişkin çalışmalarında ve Doğu Asya ülkelerinin ekonomik kalkınma analizlerinde kalkınmacı devlet yaklaşımını kullanan Johnson’a (1982:10) göre kalkınmacı devlet, önceden belirlenen kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için, kamu ve özel kesiminin işbirliğine dayalı devlet-

² Bu bölümün yazımında Eşiyok’tan (2010) yararlanılmıştır.

odaklı sanayi politikaları sayesinde başarılı olmuştur. Fritz ve Monocal (2007:533), belli bir vizyona sahip, toplumu pozitif yönde dönüştürme kapasitesine ve liderliğine sahip devleti kalkınmacı devlet olarak tanımlarken, Baghci (2000:398), kalkınmacı devletin ekonomik kalkınma hedeflerini öncelikle ele alacağını, kalkınma hedefini etkin araçlarla destekleyeceğini vurgulamaktadır. Cardoso ve Falleton (1979), Doğu Asya ülkeleri dışında, 1940'lı ve 1950'li yıllardaki L. Amerika ülkelerini de kalkınmacı devlet kavramı çerçevesinde çözümlerken, Vartiainen (1999), Avusturya ve Finlandiya gibi Avrupa'nın geç sanayileşen ülkelerini de kalkınmacı devlet kapsamında ele almış, bu ülkelerin sanayileşmelerinde kalkınmacı devletin önemine işaret etmiştir. Chang (1999) ise kalkınmacı devletin uzun dönemde hedefinin büyüme ve yapısal değişim olduğunu belirterek, kalkınmacı devletin yaratıcı ve düzenleyici işlevine vurgu yapmıştır. Kalkınmacı devletin temel amacının piyasa mekanizmasını ortadan kaldırmak olmadığını belirten Weiss ve Hobson (1999:176) ise kalkınmacı devletin temel işlevini, özel yatırımları koordine etmek ve piyasaya müdahalelerle onu desteklemek olduğunu belirtmektedir. Castells (2005:249-250), bir devletin, "kalkınmayı desteklemeyi ve teşvik etmeyi meşruiyet ilkesi olarak yerleştirdiğinde" kalkınmacı devlet olarak tanımlanacağını belirterek, kalkınmayı, ekonominin ülke içinde ve uluslararası ekonomiyle ilişkili olarak yapısal değişim geçirmesi, hızlı ve tempolu büyümenin bir bileşeni olarak ele almaktadır. Chang ve Evans (2009:634), ise özel girişimciliğe ve piyasa sinyallerine dayalı geleneksel büyüme modelinin Doğu Asya'daki gelişmeyi açıklayamadığını, bu ülkelerdeki ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecinde devletin etkin bir rol oynadığını, bu nedenle söz konusu devletlerin kalkınmacı devletler olarak nitelendirildiklerini belirtmektedir. Yeldan (2002:25), kalkınmacı devletin "1950'yi izleyen çeyrek asır boyunca hem üretici, hem yatırımcı, hem de düzenleyici" işlevler gördüğünü, ancak neoliberal küreselleşme dalgası ile birlikte devletin üretici niteliğinin tasfiye edildiğini belirtmektedir. Adda'ya (2002:146-147) göre ise kalkınmacı devlet, yol gösterici bir planlama çerçevesinde, seçici bir sanayi politikası uygulayarak, büyüme için gerekli fiziksel ve toplumsal altyapıyı kurarak, Ar-Ge faaliyetlerini teşvik ederek ve çoğu kez özel sektörle sıkı bir işbirliği yaparak kalkınma sürecini yönlendirmiştir.

Diğer taraftan Evans (1989:561-587), homojen bir devlet olmayacağından hareketle, üç çeşit devlet tipi tanımlamaktadır. Bunlar; Yağmacı (Predatory), Vasat (Intermediate) ve

Kalkınmacı (Developmental) devlettir. Evans, kalkınmacı devlet için Kore'nin iyi bir örnek oluşturduğunu belirterek, kalkınmacı devletin Kore ve diğer Doğu Asya ülkelerinde ekonomik kalkınmanın düzenleyici ve öncü rolüne işaret etmektedir.

Burada *kalkınmacı devlet* ile *düzenleyici devlet* arasındaki farklılığa da kısaca değinmek gerekir. Düzenleyici devlet (regulatory state) kalkınmacı devletin karşıtı olup, düzenleyici devlete örnek olarak ABD gösterilmektedir. Kalkınmacı devlette kalkınmanın esas aktörü devlet iken, düzenleyici devlette özel kesimdir. Düzenleyici devletin esas işlevi önceden belirlenmiş kurallara uymayan şirketleri denetlemek ve *piyasa başarısızlıkları* (market failures-aksak piyasalar; dışsallıklar, asimetrik bilgi vs.) durumunda müdahale etmek olarak ortaya konulurken, müdahaleci devletin işlevi ise ekonomide *dinamik etkinliği* (yapısal değişme, sanayileşme, teknolojik gelişme vs.) sağlamak için piyasaya müdahale olarak ortaya konmaktadır.

3. Türkiye’de Kalkınmacı Devlet ve Beş Yıllık Sanayi Planları

1923–1929 döneminde liberal iktisat politikaları altında uygulanan sanayileşme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, 1929 krizinden çıkmak için gelişmiş ülkelerin uyguladıkları müdahaleci politikalar, 1929 büyük ekonomik bunalımının yarattığı olumsuz koşullar, Sovyetler Birliği’nde planlı sanayileşme sayesinde gerçekleşen yüksek kalkınma hızları, sermaye birikiminin zayıf olması ve henüz milli bir burjuvazinin yaratılamaması gibi bir dizi öge Türkiye’nin 1930-1939 döneminde uygulayacağı devletçi, korumacı sanayileşme modeline geçişi önceleyen belli başlı gelişmeler olmuştur.

Henüz kalkınma iktisadının ve kalkınmacı devlet kavramının gündemde olmadığı 1930’lu yıllar gibi erken bir zamanda, pratik ihtiyaçların zorlaması ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle yeni kurulan Cumhuriyet, kalkınmacı devlet pratiğini hayata geçiren ilk ülkelerden biri olacaktır. Cumhuriyet’in kurucu aktörlerinden Başvekil İsmet sanayinin devletin müdahalesi olmadan kurulabileceğini sananları “safdil” olarak nitelendirirken kalkınmacı devletin tanımını yapmaktadır: “*Geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir.*

Bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette serbest bir bezirgân gibi, birçok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır?(İnönü, 1933:4-6)."

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın sanayileşme stratejisi ithal malların ikamesine dayanmaktadır. Bu nedenle öncelikle yatırım mallarının üretimi değil, temel tüketim (özellikle üç beyaz; un, şeker ve tuz) mallarının üretimi hedeflenir. Plan'da öngörülen projeler maliyetlerin çok üzerinde gerçekleşmiş olmasına karşın, öngörülen zamanın oldukça altında bir sürede bitirilir (Ölçen, 1982:145).

1936 yılında yayınlanan ve 1938–1943 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, birincisinden daha kapsamlı ve daha ayrıntılı proje demetinden oluşmaktadır. Birinci Plan'da 20 tesisin kurulması öngörülürken, İkinci Plan'da 100'ün üzerinde tesisin kurulması öngörülür. İkinci Plan'da imalât sanayine ilişkin yatırımlar göz önüne alındığında, dönemin koşullarına göre ileri sayılabilecek bir sanayileşmenin hedeflendiğini söylemek mümkündür. Buna göre Plan; madencilik, kömür, elektrik, deniz nakliyat gibi sektörler yanında, imalât sanayine ilişkin makine sanayi, metal işleme sanayi, gemi yapımı sanayi, ana kimya ve alt sanayiler, çimento sanayi, gıda sanayi ve ölçü ve aletleri sanayi (İnan, 1973:5) gibi dönemin en temel sanayilerine yönelik yatırımlar öngörülmektedir. O dönemin metropol ülkelerindeki sanayi yapısı göz önüne alındığında, Cumhuriyetin kurucu aktörlerinin kalkınmacı devletin uygulayacağı sanayi politikaları ile gelişmiş ülkeleri yakalama planlarının oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İkinci Plan uygulanamayacak, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yerine, Kadrocular tarafından 1946 İvedili Sanayi Planı hazırlanacaktır. Değişen ulusal ve uluslararası konjonktür nedeniyle bu Plan'da hayata geçirilemeyecek, bunun yerine 1947 İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı) hazırlanacaktır. 1947 Planı uygulanmamasına karşın 1946 sonrası yeni uluslararası işbölümü ile uyumlu bir dönemi göstermesi açısından önemli bir belge hüviyeti taşıyacaktır.

Gerek Birinci ve gerekse de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları'nın sektörel öncelikleri ve sanayileşme stratejileri göz önüne alındığında, her iki Planın da uluslararası iş bölümünün öngördüğü bir sanayileşmeyi/uzmanlaşmayı hedeflemedikleri, bağımsız bir sanayileşmeyi

planladıkları anlaşılmaktadır. Bağımsız sanayileşme Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda şu şekilde ifade edilmektedir:

“...Büyük Sanayici memleketler... Ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla, ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı zirai memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir (İnan, 1972:10)”.

Kısaca;“...Kemalist rejim altındaki derlenme/toparlanmanın 1930’lu yılları, kutsal kitaplarda sözü geçen ‘ilk günah’ gibidir: Sanayileşmenin ve çağdaşlaşmanın Türkiye ekonomisi için vazgeçilmezliğini ortaya koyan bir ‘ilk günah’(Türel, 2007: 95)”.

3.1. Kalkınmacı Devlet ve İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

1950’li yıllarda uygulanan plansız, programsız politikaların krizle sonuçlanması³ ve savaş sonrasında üretken sermayenin uluslararasılaşma süreci Türkiye’nin 1960’lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme stratejisine geçişini önceleyen temel gelişmeler olmuştur. Kapitalizmin savaş sonrası genişleme evresinde, kapitalizmin üst yapı kurumlarının telkinlerinin de, Türkiye’nin ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisine geçişinde etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye’nin 1950’li yılların sonlarında yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle, IMF ve Dünya Bankası gibi kapitalizmin üst yapı kurumları Türkiye’ye baskılarını artırmaya başlamış, bunun sonucunda 1958 tarihli İstikrar Programı hazırlanıp uygulanmaya konmuştur. Demokrat Parti, 420 milyon dolar borcun ertelenmesi ve 359 milyon dolar dış borç karşılığında, 1958 yılının Ağustos ayında istikrar programını kabul etmiştir. İstikrar programı ile yurt içinde üretilen malların ithalatına kota getirilirken, yeni bir ithalat rejiminin

³ Türkiye ekonomisinde 1954-1958 döneminde yaşanan bunalım ve ödemeler dengesi krizinin, ithal ikameci birikim modeline geçiş sürecini büyük ölçüde hızlandırdığını söylemek mümkün. Krize karşı uygulanan istikrar ve yapısal uyum politikaları 1960’lı yılların başında son bulmuş, ekonomi yeni bir büyüme sürecine hazır konuma gelmiştir.

oluşturulmasına gidilmiştir. İstikrar Program’ı ile gündeme gelen araçlar ithal ikamesine geçişe hazırlık niteliğindedir.

1960’lı yıllarda Türkiye’nin uygulamaya geçtiği planlı kalkınma anlayışı ile uluslararası Keynesçilik arasında önemli paralellikler gözlenmiş³, uluslararası Keynesçilik, doğumundan yaklaşık 15 yıl sonra Türkiye’de yerel şartların etkisiyle değişime uğrayarak gelişmiştir. İlk olarak o günkü ismiyle OEEC (OECD) ve IMF’nin telkinleri doğrultusunda Koordinasyon Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlığın kuruluşunu Başbakanlığa bağlı İktisadi Müşavirlik Kurulu’nun ihdas edilmesi izlemiştir. Kalkınma Planı’nın hazırlanması için Jan Tinbergen Türkiye’ye davet edilmiş, Tinbergen’nin müşavirliğinde DPT’nin kuruluşu gerçekleşmiştir. DPT, sonraki yıllarda kalkınmacı devletin en temel kurumlarından biri olarak önemli işlevler yüklenmiştir. Böylelikle, kalkınmacı devlet öncülüğünde “ulusal kalkınmacılık” dönemi başlatılmıştır.⁴

Kısaca, 1960’lı ve 70’li yıllara damgasını vuracak olan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi 1930’lardaki gibi **uluslararası iş bölümüne** rağmen değil, uluslararası iş bölümünün bir uzantısı olarak, üretken sermayenin uluslararasılaşması sonucunda gerçekleşmiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulanmasından önce, birincil malların üretiminde uzmanlaşan çevre ülkeler, ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile birlikte tüketim mallarının ve yer yer ara mallarının üretiminde belli bir yetkinliğe ulaşmıştır. Ancak model sanayileşmede derinleşme sağlanamadan krize girmiş, krizle birlikte finansal birikime dayalı neoliberal yeniden yapılanma politikaları uygulanmaya konmuştur.

İthal ikameci dönemi kalkınmacı devlet çerçevesinde el almamızın nedeni, kamunun imalat gibi üretken sektörlerin önceliklerini gözetmesi/teşvik etmesi yanında, kendisinin de

³ Türel (2007:90-91) Keynesçiliği Türkiye’ye taşıyan üç kanaldan söz etmektedir: Bunlar; “salt Keynesçilik”, “Neoklasik Sentez” ve “Walrasgiller” kanallarıdır. Bu kanallardan “salt Keynesçilik” in Türkiye’ye yansması bu okula bağlı iktisatçıların geliştirdiği büyüme modelleri ve talep idaresine ilişkin eğilimlerden gözlenmektedir. İkinci kanal olan Neoklasik Sentez’in yansması ise Abramowitz’in ve Solow’un analizi ile teknolojik gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki katkısı ve bunun Türkiye’ye yansması TÜBİTAK’ın kuruluşunda izlenmektedir. Üçüncü kanal olan “Walrasgil”ler kanalının yansması ise çok sektörlü endüstriler-arası iktisadin Türkiye’ye taşınması ile gerçekleşmiştir.

⁴ 27 Mayıs’ta iktidara gelen Milli Birlik Hükümeti, DPT’nin kuruluşuna büyük önem verir. Anayasa’dan önce, DPT’nin kuruluş kanunu çıkarılır. DPT’nin kuruluş ve izleyen yıllardaki dönüşümüne ilişkin ayrıntılı olarak bkz. Türkcan (2010).

fiilen üretici bir aktör olarak iktisadi hayatta yer alması ile yakından ilgilidir. Kalkınmacı devlet kaynak tahsisini ekonomide yapısal değişmeyi sağlayacak üretken sermayenin önceliklerine göre yönlendirmiştir. Bu dönemde kalkınmacı devlet, yer yer piyasa ekonomisine müdahale ederek, kaynak tahsisini üretken sektörler lehine düzenlemiş, bunun sonucunda Türkiye ve L. Amerika ülkeleri başta olmak üzere, birçok çevre ekonominin üretim yapısında önemli dönüşümler gerçekleşmiştir.

Gelişmiş ülkelerde, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, sanayi sektöründe sağlanan gelişmeler sonucunda artan üretim her ne kadar talep eksenli Keynesyen politikalarla emilmiş olsa da, yoğun birikim nedeniyle sermayenin değersizleşmesi gündeme gelmiş, bunun sonucunda sermaye yeni pazar arayışlarına yönelmiştir. Bu bağlamda Çok Uluslu Şirketler, ithal ikameci kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerde, yüksek gümrük duvarları altında, yüksek kârlarla çalışan imalat sanayiine yönelik yatırımlara girişmiştir. Böylelikle hem sermayenin değersizleşme sorunu aşılmaya çalışılmış, hem de artık hızlı verimlilik artışları önünde giderek engel olmaya başlayan düşük ve orta teknoloji yoğunluklu bazı sektörler ithal ikamesi uygulayan çevre ülkelere aktarılmıştır.

Türkiye sanayinin 1950-1960 döneminde, temel tüketim mallarının yerli üretiminde iç talebi karşılayacak kapasiteye ulaşması nedeniyle, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi hedeflenmiştir. Başlangıçta dayanıklı tüketim mallarının büyük bir bölümü ithal edilip montajı gerçekleştirilirken, ara mallarının üretiminde sağlanan gelişme sonucunda montaj aşaması geride kalmış, birim üretim başına yerli üretim katkısı giderek yükselmiştir. Dayanıklı tüketim malları üretiminde önemli bir gelişme gösteren özel kesim, ithal ikamesinin ilerleyen aşamalarında (dayanıklı tüketim malları üretiminin daha kârlı ve risksiz olması ve piyasanın henüz doymaması gibi nedenlerle), ara ve yatırım malları üreten sektörler yöneltmede isteksiz davranacaktır. Bu sektörlerdeki yatırımlar tıpkı 1930’lu yıllarda olduğu gibi, yine kamu tarafından üstlenilecek, ara ve yatırım mallarında kamunun öncülüğünde demir-çelik, petro-kimya, bakır, kimya, alüminyum gibi sektörlerde önemli yatırımlar gerçekleştirilecektir.

Öncelikle iç pazarı hedefleyen ithal ikameci sanayileşme stratejisinde, yatırım malları sektöründe sağlanan gelişmenin ara malları üreten sektörlerin gerisinde kalması sonucunda

sanayinin ithalata bağımlılığı daha da artmış, sanayileşmede derinleşme sağlanamadan, strateji yatırım malları aşamasında tıkanmıştır. Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme stratejisinin krize girmesinde ayrıca şu ögeler etkili olmuştur: İç pazarın sınırlarına ulaşması (doyması). Verimlilik artışlarının yetersiz kalması ve dış şokların neden olduğu maliyet artışlarına rağmen (işçi sınıfının örgütlülüğü sayesinde) bölüşüm ilişkisinin emeğin lehine gelişmesini sürdürmesi. Başka bir ifadeyle, iç pazarı hedefleyen, üretim ile toplam talep arasındaki uyumu sağlayan görece yüksek ücretler, 1970’li yılların sonlarında ekonomide yaşanan krizler sonucunda (verimlilik artışlarının ve karların düşmesi sonucunda) sermaye birikiminin önünde tehdit olmaya başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin krize girmesi ile birlikte 1980 neoliberal yeniden yapılanma politikaları gündeme gelecektir. 1980 dönüşümü ile birlikte ücretlerin maliyeti etkisi öne çıkarılacak, reel ücretler idari kararlarla 1980-1988 yılları arasında önemli ölçüde düşürülecektir.

3.2. Türkiye’de Kalkınmacı Devletin Son Meydan Okuyuşu: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin 1970’li yılların sonlarında krize girmesi ve ithalat kapasitesinin önemli ölçüde düşmesi sonucunda, kalkınmacı devletin son temsilcileri, sanayileşmede derinleşmeyi öngören Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı hazırlamaktadır. Ancak, 1945’den başlayan ve 1970’li yılların ortasına kadar sürecek olan kapitalizmin “Altın Çağ”ı, 1970’li yılların ortalarından itibaren derin bir krizle karşı karşıya kalmış, bunun sonucunda Batı’da “Arz Yönlü”, “Monetarist” iktisat politikaları uygulamaya konmuştur. Başka bir anlatımla, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, çevre ülkelerde sermaye birikim rejiminin değişmeye başladığı bir konjonktürde hazırlanmaya başlanmıştır. Uluslararası çerçevede meydana gelen bu değişime rağmen, Dördüncü Plan’ı hazırlayan kadrolar, Plan’ın sanayileşme hedefini; “... *Sanayiye giderek kendi teknolojisini üreten ve dış pazarlarda rekabet edebilen bir kimlik kazandırma çabalarını başlatacak, bu nedenle imalât sanayinde üretim yanında, kalite ve teknolojinin iyileştirilmesi ve üretilmesine yönelik, sanayi ile organik bir ilişki içinde ve üretime dönük bir biçimde teknolojik araştırma ve geliştirme birimlerinin geliştirilmesi*” olarak ortaya koymuştur. Başka bir anlatımla, Dördüncü Plan’da tıpkı 1930’lu yıllarda hazırlanan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları’nda ve 1946

İvedili Sanayi Planı’nda olduğu gibi uluslararası uzmanlaşmanın dışında görülebilecek bağımsız sanayileşme çizgisini benimseyerek, kendi teknolojisini üretebilen bir sanayi ve bunun sonucunda ithalata bağımlılığı büyük ölçüde azalmış ve kaynak sorununu çözmüş bir ekonomiyi hedeflemektedir (Eşiyok, 2008a).

Kapitalizmin üst yapı kurumları, 1970’li yılların sonundan itibaren dış şoklara karşı “tepkide uyum” koşulunu öne çıkarmaya başlamış, iktisat politikalarında köklü değişiklikleri dış finansman sağlamak için ön şart olarak gündeme getirmiştir. İktisat politikalarının 1945 sonrası dönemde temel hedefi olan ithal ikameci, kimi örneklerde planlamaya dayanan ulusal kalkınma dönemi, 1970’li yılların sonunda iktisat politikalarının hedefi olmaktan çıkmış, **piyasaya uyum** geliştirmekte olan ekonomiler için tek amaç olarak ortaya konmuştur. Türkiye’de 1978 yılında başlayan Dördüncü Plan dönemi ile uluslararası ödemeler sistemindeki dönüşüm sürecinin başlangıcı benzer şekilde aynı tarihlere denk düşmektedir. Sanayileşmede derinleşmeyi hedefleyen Dördüncü Plan’a karşılık, IMF ve Dünya Bankası’nın Uyum Programı, Dördüncü Plan’ın öngördüğü sanayileşme hedeflerinden vazgeçilerek “piyasa uyumunu” sağlayacak politikaların benimsenmesini Türkiye’ye telkin ve yer yer de dayatmaya başlamıştır. Türkiye, 1978 yaz ortasından 1979 sonbaharına kadar geçen sürede IMF ile iki ayrı Stand-by üzerinde anlaşmaya varmış, ancak bu iki Stand-by da yürütülemeyerek Ağustos ayında IMF ile Türkiye arasındaki ipler tümüyle kopmuştur. Bunun sonucunda dış dengenin finansmanında Türkiye uluslararası arenadan tümüyle tecrit edilmiştir. Türkiye, borçlarını yeni bir takvime bağlayarak erteleyebilmesi ve yeniden dış finansman kullanabilmesi için kendisine dayatılan “uyum programını”, 1980 yılının Ocak ayında 24 Ocak Kararları’nı kabul edecektir (BSB, 2007:12-13).

İthal ikameci dönemde (1963–1979), dış finansmana ağırlık vermeden, önemli ölçüde ülke içi kaynaklar kullanılarak sanayileşmede önemli gelişmeler sağlanmıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisi içerisinde en temel sektör konumunda bulunan sanayinin büyüme hızı 1963–1979 döneminde yıllık ortalama %8,2 ile (TÜİK, 2001:595) tarım, hizmetler ve milli gelirin oldukça üzerinde gerçekleşmiş, ara ve yatırım mallarının katma değer payı giderek artmaya başlamıştır. Başka bir anlatımla, ithal ikameci dönemde ülke ekonomisi geniş çaplı bir yapısal değişime uğrayarak, sabit fiyatlarla tarım sektörünün 1963 yılında %34,6 olan

ulusal hâsıla içerisindeki payı, 1979 yılında %23,2’ e gerilemiştir. Sanayi sektörünün payı ise aynı dönemde %17,1’den %20,7’ e yükselmiştir. İmalât sanayinde yaşanan hızlı gelişme sonucunda, imalât sanayinin ulusal hâsıla payı ise %13’den %19’ a çıkmıştır (TÜİK, 2001:593).

İthal ikameci dönem boyunca üretim yapısında gerçekleşen dönüşümde kalkınmacı devletin müdahaleci politikalarının etkisini özellikle belirtmek gerekir. Yatırımlar için gerekli finansman planlarda belirtilen öncelikli sektörler doğrultusunda kalkınmacı devletin müdahaleci politikaları sayesinde gerçekleşmiştir. Düşük faizli yatırım kredilerini, kambiyo kontrollerini ve döviz tahsisi gibi bir dizi aracı bu müdahaleler arasında saymak gerekir.

Sonuç olarak, Türkiye 1960’lı ve 1970’li yıllarda kalkınmacı devletin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme stratejisi sayesinde, sanayide önemli gelişmeler sağlamıştır. Ahmad’ın (2002:160) “...*bu neredeyse bir sanayi devrimiydi ve pek az Üçüncü Dünya ülkesinin başardığı bir atılımdı*” olarak nitelendirdiği ithal ikameci sanayileşme yılları, sanayinin yıllık ortalama büyüme oranları açısından 1930’lu yıllardan sonra, Türkiye sanayileşme tarihinin en parlak ikinci dönemi olarak öne çıkmaktadır.

4. Neoliberal Yeniden Yapılanma Politikalarının Kimi Yapısal Sonuçları

Bu bölümde neoliberal yeniden yapılanma politikalarının kimi yapısal sonuçları üzerinde durulacak, Türkiye’nin erken sanayisizleşmesinin uygulanan neoliberal politikalar sonucunda gerçekleştiği ortaya konacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın tasfiye edilmesi ile birlikte, 1980 sonrası uygulanan iktisat politikalarının temel önceliği “ihracat önderliğinde dışa açılma” olarak ortaya konmuştur. Kamu kesiminin üretici bir aktör olarak iktisadi faaliyetlerden çekilip altyapı yatırımlarında yoğunlaştığı, ithalatta efektif koruma oranlarının düşürülerek dış ticaretin serbestleştirildiği ve sanayi üretiminin çeşitli özendirici tedbirlerle (sübvansiyon, vergi iadesi vs) ihracata yönlendirilmesinin hedeflendiği programın öncelikleri arasında sanayileşme, yapısal değişme gibi dinamik etkinliği gerçekleştirecek politikalar yer almayacaktır. 1980 tedbirleri ile yurt içi mal piyasaları dünya piyasalarına açılırken, 1989

yılında gündeme gelen 32 Sayılı Karar ile birlikte ise her türlü sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sağlanarak “serbestleşme” sürecinde ikinci ve nihai aşamaya geçilmiştir.

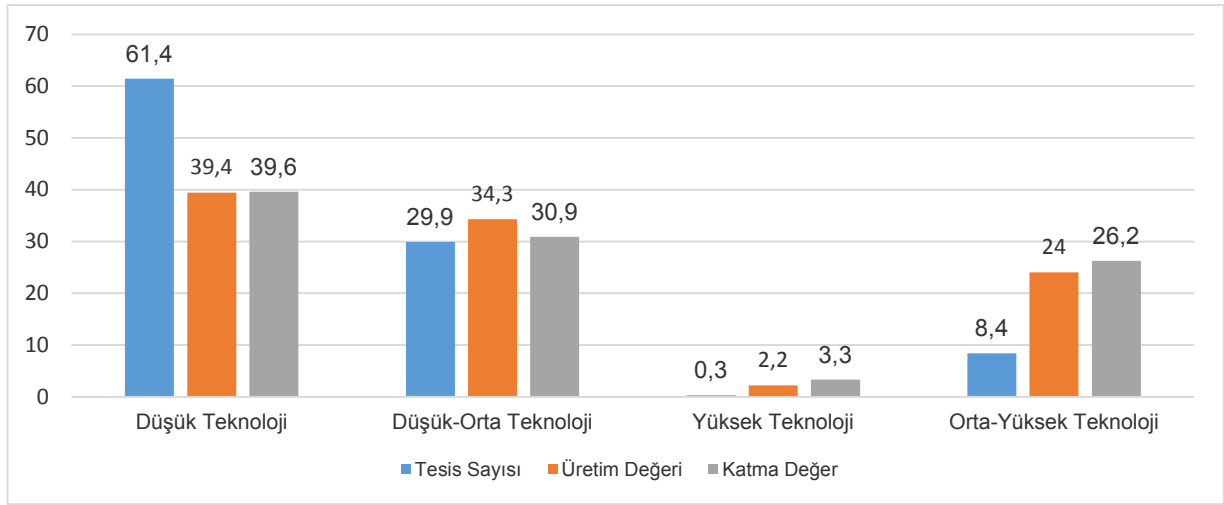
4.1. Düşük Teknoloji Yoğunluklu Üretim ve Katma Değer Yapısı

1980’lerden günümüze dek uygulana gelen neoliberal iktisat politikalarının en temel sonucunu düşük profilli üretim ve dış ticaret yapısında görmek mümkün. Sanayileşme ve yapısal değişme gibi dinamik etkinliği hedeflemeyen bu politikalar sonucunda Türkiye düşük teknoloji yoğunluklu sektörlere kitlenmiş, bu yapı giderek kalıcılaşmıştır. Uygulanan neoliberal yeniden yapılanma politikaları sonucunda sanayide yapısal değişme sağlanamamış, ihracatın ve üretimin kompozisyonu temel olarak düşük ve orta teknoloji yoğunluklu sektörlere dayalı gelişmiş, bunun sonucunda ihracatın kompozisyonunda niteliksel bir dönüşüm gerçekleştirilememiştir (Eşiyok, 2007: 64). Başka bir anlatımla, son yıllarda dış ticaret açığının hızla artmasının ve sanayiinin giderek ithalata bağımlı olmasının (Eşiyok, 2008b) temel nedenini, 1980’li yıllardan günümüze kadar uygulana gelen ve neoliberal yeniden yapılanma politikalarından ve bu politikaların sanayi politikalarını gündem dışında tutan (sanayiinin gelişmesini doğal seyrine bırakan) yapısında aramak gerekir.

Grafik 1, teknolojik yoğunluğuna göre imalat sanayinin üretim ve katma değer yapısını ortaya koymaktadır. Buna göre yüksek teknoloji yoğunluklu ya da teknolojik karmaşıklık düzeyine göre yüksek teknoloji içerikli sektörlerin imalat sanayi katma değer payı %3,3 oranında tespit edilirken, üretim değeri payı %2,2 ve tesis sayısı payı ise %0,3 oranında tespit edilmiştir. İmalat sanayiinde yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlerin marjinal sayılabilecek üretim, katma değer ve tesis sayısı payına karşın, düşük teknoloji yoğunluklu sektörlerin payları son derece yüksek gerçekleşmiştir. Buna göre imalat sanayiinde düşük teknoloji yoğunluklu sektörlerin katma değer payı %39,6, üretim değeri payı %39,4 ve tesis sayısı payı ise %61,4 oranında gerçekleşmiştir. İmalat sanayiinde düşük teknoloji yoğunluklu sektörler ile birlikte öne çıkan diğer bir kategoriyi de “düşük-orta teknoloji” sektör kategorisi oluşturmaktadır. Söz konusu kategoride imalat sanayiinin katma değer payı %30,9, üretim değeri payı %34,3 ve tesis sayısı payı ise %29,9 oranında tespit edilmiştir. Diğer yandan, imalat sanayiinde “orta-ileri teknoloji” kategorisinde yer alan sektörlerin katma değer payı

%26,2 oranında gerçekleşirken, üretim değeri payı %24,0 ve tesis sayısı payı ise %8,4 oranında tespit edilmiştir.

Grafik 1: Türkiye İmalat Sanayinin Üretim, Katma Değer ve Tesis Sayısına Göre Teknolojik Yapısı (Sektörel Paylar) (%) (2013)

Kaynak ve Notlar: Eurostat'ın NACE Rev.2'ye göre teknoloji sınıflandırmasından ve TÜİK veri tabanından hareketle kendi hesaplamamız.

İmalat sanayinin teknolojik yapısına ilişkin bulgular, Türkiye imalat sanayinde 1980'li yıllarda uygulanmaya konan neoliberal yeniden yapılanma politikaları sonucunda yapısal değişimin gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. İmalat sanayinin üretim ve katma değer yapısının esas olarak düşük ve düşük-orta teknolojilere dayalı geliştiği, yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlerin üretim, katma değer ve tesis sayısı paylarının ise son derece cılız kaldığı anlaşılmaktadır.

İmalat sanayinde en yüksek katma değer ve üretim payına sahip sektörün düşük teknoloji yoğunluklu sektör kategorisinde yer alan gıda ürünleri imalatı sektöründe gerçekleşmiştir. Söz konusu sektörün katma değer payı %11,7, üretim değeri payı ise %14,6 gibi yüksek oranda tespit edilmiştir. Gıda sektörüne düşük teknoloji yoğunluklu sektör kategorisinde yer alan tekstil ürünleri imalatı ve giyim eşyası sektörlerinin eklenmesi durumunda, bu üç geleneksel sektörün imalat sanayi katma değer payı %28,6 oranına yükselirken, üretim değeri payı %29,3'e ve işyeri sayısı payı ise %34,4 gibi yüksek bir orana

yükselmektedir. Kısaca, 1980 sonrası uygulanan neoliberal yeniden yapılanma politikaları sonucunda üretim ve katma değerın teknolojik yoğunluğu düşük ve orta teknolojilere kitlenmiş, Türkiye yüksek teknoloji üretiminde tökezlemiştir.

4.2. Düşük Teknoloji Yoğunluklu İhracat

1980'lerden günümüze kadar uygulana gelen neoliberal yeniden yapılanma politikaları üretimin yapısını dönüştürmede başarısız olmuş, ihracat düşük ve orta teknoloji yoğunluklu sektörlere kitlenmiştir. Başka bir ifadeyle, sanayileşme ve yapısal değişme gibi dinamik etkinliği öngörmeyen politikalar sonucunda sanayide niteliksel dönüşüm gerçekleşmemiş, bu durum giderek yapısal bir nitelik kazanmıştır.

2015 yılı bulgularına göre yüksek teknoloji yoğunluklu sanayi ihracatının değeri sadece 4,902 milyon dolar. Düşük düşük teknoloji yoğunluklu sanayinin ihracat değeri ise yüksek teknoloji ihracatının 9.6 katı kadar (47,086 milyon dolar düzeyinde) gerçekleşmiştir. Orta-düşük teknoloji ihracatı 39,706 milyon ve orta-ileri teknoloji ihracatı ise 42,738 milyon dolar düzeyinde tespit edilmiştir.

Tablo 1: Teknoloji Yoğunluğuna Göre İmalat Sanayi İhracatı (Birim: Milyon \$)

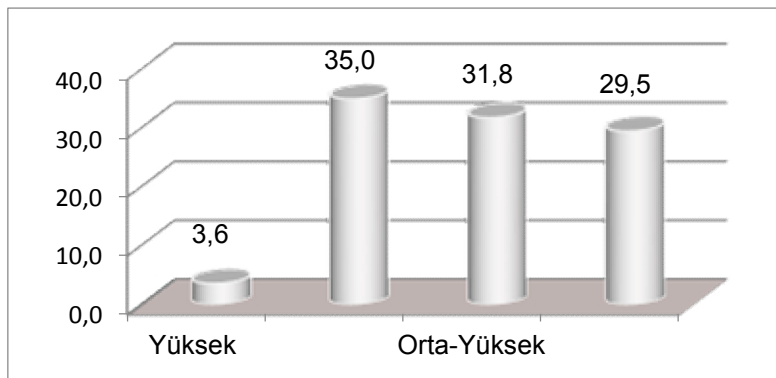
KOD	SEKTÖR ADI	2013	2014	2015
D15	GIDA ÜRÜNLERİ VE İÇECEK	10,722	11,158	10,225
D16	TÜTÜN ÜRÜNLERİ	465	555	533
D17	TEKSTİL ÜRÜNLERİ	14,741	15,414	13,596
D18	GİYİM EŞYASI	12,704	13,774	12,531
D19	DABAKLANMIŞ DERİ, BAVUL, EL ÇANTASI, SARACİYE VE AYAKKABI	1,119	1,153	1,018
D20	AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA HARİÇ); HASIR VB.ÖRÜLEREK YAPILAN MAD.	724	854	696
D21	KÂĞIT VE KÂĞIT ÜRÜNLERİ	1,934	1,985	1,779
D22	BASIM VE YAYIM; PLAK,KASET VB.	154	168	143
D36	MOBİLYA	6,137	7,548	6,565
	Düşük Teknoloji Sanayi Ara Toplamı	48,700	52,609	47,086
D23	KOK KÖMÜRÜ, RAFİNE EDİLMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ VE NÜKLEER YAKIT	6,300	5,729	4,177
D25	PLASTİK VE KAUÇUK ÜRÜNLERİ	7,030	7,540	6,476
D26	METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	4,290	4,329	3,851
D27	ANA METAL SANAYİ	17,516	16,636	17,712
D28	METAL EŞYA SANAYİ (MAKİNE VE TEÇHİZAT HARİÇ)	7,068	7,430	6,493
D351	DENİZ TAŞITLARI	1,125	1,270	997
	Orta-Düşük Sanayi Ara Toplamı	43,329	42,934	39,706
D29	BAŞKA YERDE SINIFLANDIRILMAMIŞ MAKİNE VE TEÇHİZAT	12,779	13,591	12,075
D31	BAŞKA YERDE SINIFLANDIRILMAMIŞ ELEKTRİKLİ MAKİNA VE TEÇHİZAT	6,460	6,364	5,434

D34	MOTORLU KARA TAŞITLARI VE RÖMORKLAR	18,246	19,218	18,535
D2411	ANA KİMYASAL MADDELER (KİMYASAL GÜBRE VE AZOTLU BİLEŞİKLER HARİÇ)	2,061	2,010	1,880
D2412	KİMYASAL GÜBRE VE AZOTLU BİLEŞİKLER	133	229	227
D2413	SENTETİK KAUCUK VE PLASTİK HAMMADDELER	1,053	1,152	1,051
D2421	PESTİSİT (HAŞARAT İLACI) VE DİĞER ZİRAİ-KİMYASALLAR	82	94	95
D2422	BOYA, VERNİK VB.KAPLAYICI MADDELER İLE MATBAA MÜREKKEBİ VE MACUN	592	591	514
D2424	SABUN, DETARJAN, TEMİZ., CİLALAMA MADDELERİ; PARFÜM; KOZMETİK VE TUV. M.	1,512	1,662	1,436
D2429	BAŞKA YERDE SINIFLANDIRILMAMIŞ KİMYASAL ÜRÜNLER	667	686	656
D2430	SUNİ VE SENTETİK ELYAF	671	651	651
D352	DEMİRYOLU VE TRAMVAY LOKOMOTİFLERİ İLE VAGONLARI	175	143	87
D359	BAŞKA YERDE SINIFLANDIRILMAMIŞ ULAŞIM ARAÇLARI	108	111	96
	Orta-ileri teknoloji Sanayi Toplamı	44,540	46,503	42,738
D30	BÜRO, MUHASEBE VE BİLGİ İŞLEM MAKİNALARI	178	189	185
D32	RADYO, TELEVİZYON, HABERLEŞME TEÇHİZATI VE CİHAZLARI	2,047	2,234	1,939
D33	TIBBİ ALETLER; HASSAS OPTİK ALETLER VE SAAT	789	834	820
D2423	TIPTA VE ECZACILIKTA KULLANILAN KİMYASAL VE BİTKİSEL KAYNAKLI ÜRÜNLER	843	885	959
D353	HAVA VE UZAY ARAÇLARI	932	874	999
	Yüksek Teknoloji Sanayi Ara Toplamı	4,789	5,016	4,902

Kaynak ve Notlar: OECD, ISIC Rev.3 technology intensity definition ve TÜİK veri tabanından hareketle kendi hesaplamamız.

Teknoloji yoğunluğuna göre ihracat payları incelendiğinde (bkz. Grafik 2), 2015 yılında düşük teknoloji yoğunluklu sektörlerin ihracat payı %35,0 oranında gerçekleşirken, yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlerin ihracatın payı sadece %3,6 oranında gerçekleşmiştir. Orta-düşük teknoloji yoğunluklu sektörlerin payı % 29,5, orta-yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlerin payı ise %31,8 oranında tespit edilmiştir.

Grafik 2: Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracat Payları (%)

Kaynak: TÜİK veri tabanından hareketle kendi hesaplamamız.

Kısaca, ihracatın teknoloji yoğunluğuna ilişkin bu bulgular, uluslararası meta zincirine eklemlenme ve sipariş alma yarışının düşük ve orta teknolojilere dayalı ve ithalata bağımlı bir sanayi yapısı ile sonuçlandığını ve bu yapının giderek kalıcılaştığını ortaya koymaktadır. Üretimin dolayısı ile ihracatın teknoloji yoğunluğunu dönüştürmeden Türkiye'nin fakirleştiren uzmanlaşma tuzağından kurtulması olası gözükmemektedir. Üretimin (dolayısı ile ihracatın) yüksek katma değer/ileri teknoloji yoğunluklu sektörler temelinde yeniden yapılanması ise yeni bir kalkınma stratejisine bağlıdır (Eşiyok, 2016).

4.3. Erken Sanayisizleşme

Sanayinin yapısını çözümlmek için öncelikle imalat sanayinin ulusal katma değer payına bakmak gerekir. Ancak dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeler ve ard arda yaşanan teknolojik devrimleri sonucunda, gelişmiş ülkelerde imalat sanayinin katma değer payı (1970'li yıllarda zirve yaptıktan sonra) 1980'li ve izleyen yıllarda düşmeye başlamıştır. Sanayileşmiş/olgun ekonomiler için geçerli olan bu gelişme, Türkiye gibi henüz yarı-sanayileşmiş, sanayileşmede derinleşme sağlayamamış ülkeler söz konusu olduğunda olumsuz bir gelişme olarak yorumlanmalıdır. Başka bir anlatımla, Türkiye' gibi henüz olgun ekonomilere özgü bir gelişme çizgisini yakalayamamış bir ekonomide, imalat sanayi katma değer payının aşınması Türkiye'nin “premature-deindustrialization/erken sanayisizleşme” olgusu ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

Tablo 2, Türkiye ile birlikte seçilmiş gelişmekte olan büyük ekonomilere ilişkin imalat sanayinin ulusal katma değer (GSYH) içerisindeki payını göstermektedir. Tablo incelendiğinde gelişmekte olan büyük ekonomilerin kendi içerisinde önemli ölçüde farklılaştığı izlenmektedir. Buna göre Arjantin, Brezilya, Hindistan, Meksika ve Türkiye'nin imalat sanayi katma değer payları aşınırken, Kore ve Çin'in katma değer paylarında artış izlenmektedir. Bu iki ülkenin imalat sanayi katma değer payları gelişmiş ülkelere yakınsarken, diğer gelişmekte olan büyük ekonomiler erken sanayisizleşme ve tıkanan sanayileşme ile karşı karşıya kalmıştır. İmalat sanayinin metropol ülkelerdeki gelişme eğrisi göz önüne alındığında, önümüzdeki yıllarda Kore ve Çin'in imalat sanayi katma değer paylarının aşınması beklentilerle uyumlu olacaktır. Ancak diğer gelişmekte olan büyük

ekonomilerin imalat sanayinde gözlenen aşınma erken sanayisizleşme ve sanayileşmede yaşanan önemli sorunlara işaret etmektedir.

Türkiye'nin 1990 yılında % 22,7 olan imalat sanayi katma değer payı, 2016 yılında %18,9'a düşmüştür (Bkz. Tablo 2). Böylelikle, imalat sanayinin ulusal katma değer (GSYH) içindeki payı önemli ölçüde aşınmıştır. Peki neden? 1980'li yıllarda uygulamaya konan neoliberal yeniden yapılanma politikalarının sektörel göreceli fiyatlar başta olmak üzere, üretim yapısı üzerinde önemli etkileri olmuştur. 1998:100 kabul edildiğinde, imalat sanayi-hizmet sektörü iç ticaret haddi önemli ölçüde aşınarak 2013 yılında 65,8'e gerilemiştir. Dış açılma, İmalat sanayi gibi ticarete konu olan sektörlerdeki karlılığı olumsuz etkilerken, ticarete konu olmayan sektörlerde önemli ölçüde yükselmesine neden olmuş, böylelikle yatırımlar imalat gibi üretken sektörlerde değil, inşaat gibi iç pazara yönelik sektörlerde yoğunlaşmış, Türkiye sanayileşmede tökezlemiştir.

1980'li ve izleyen yıllarda Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri “erken-sanayisizleşme” olgusu ile karşı karşıya kalırken, Çin ve G. Kore'nin sanayide gösterdiği performans son derece etkileyicidir. Çin'de imalat sanayinin katma değer payı (2010 yılı değerine göre) %31,5; Kore'de ise (2016 yılında) %29,3 gibi oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiş... Kore ve Çin'in aksine, L. Amerika ülkelerinden Arjantin ve Brezilya'nın katma değer payı aşınırken, Meksika'da durağan bir yapı izlenmektedir. Arjantin'in 1990 yılında %26,8 olan imalat sanayi katma değer payı, 2016 yılında %16,4'e düşerken, Brezilya'nın %15,3'den %11,7'ye, Meksika'nın ise %20,8'den %19,0'a gerilemiştir. Latin Amerika'nın bu üç büyük gelişmekte olan büyük ekonomisinde uygulanan neoliberal politikalar sonucunda yaşanan krizler ve uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları, imalat sanayini son derece olumsuz etkilemiş, imalat sanayinin katma değer payı önemli ölçüde düşmüştür.

Tablo 2: İmalat Sanayi Katma Değeri/ GSYH Oranları (%)

	1990	2000	2010	2015	2016
Arjantin	26,8	17,8	18,9	17,3	16,4
Brezilya	..	15,3	15,0	11,8	11,7
Çin	32,3	31,8	31,5
G. Kore	27,3	29,0	30,7	29,8	29,3
Meksika	20,8	20,3	17,3	18,8	19,0
Türkiye	22,7	20,9	17,2	19,0	18,9

Kaynak: World Bank.

Çin ve Güney Kore dışındaki gelişmekte olan büyük ekonomilerin yaşadıkları erken sanayisizleşme ve sanayileşmede yaşanan sorunları ortaya koymak için ilgili ülkenin dünya imalat sanayi katma değerine yaptığı katkı da bir gösterge olarak kullanılabilir. Bu çerçevede hazırlanan Tablo 3 incelendiğinde, en dramatik gelişme Çin'in dünya imalat sanayi katma değer payında gerçekleşmiştir. Çin'in 2000 yılında %6,5 olan dünya imalat sanayi katma değer payı 2010 yılında %18,4'e sıçrarken, Kore'nin dünya payı %2,5'den %3,2'ye yükselmiştir. Türkiye ile birlikte tabloda yer alan diğer gelişmekte olan büyük ekonomilerin dünya imalat sanayi katma değer payları ise durağanlığa sürüklenmiştir.

Tablo 3: Dünya İmalat Sanayi Katma Değer Payları (%) (Cari ABD Doları) (2000, 2015)

	2000	2010	2015
Arjantin	0,8	0,6	0,7
Brezilya	1,5	2,7	1,6
Çin	6,5	18,4	-
Meksika	2,2	1,7	1,8
Türkiye	0,9	1,1	1,2
G. Kore	2,5	2,9	3,2
Dünya	100,0	100,0	100,0

Kaynak: World Bank veri tabanından hareketle kendi hesaplamamız

4.4. İthalata Bağımlılık

1980'lerden günümüze kadar uygulana gelen neoliberal yeniden yapılanma politikaları sonucunda sanayide yapısal sorunlar giderek derinleşmiş, dış ticaret açıkları artarken, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığı yükselmiştir. İhracatın yapısı ise temel olarak düşük ve orta teknolojilere dayalı gelişmiş, bu yapı izleyen yıllarda giderek kalıcılaşmıştır. Bu alt bölümde ilk olarak imalat sanayinin giderek net ithalatçı olduğu ortaya konacak, izleyen satırlarda ise seçilmiş göstergelerden hareketle imalat sanayinin ithalata bağımlılığında meydana gelen gelişmeler çözümlenecektir.

4.4.1. İmalat Sanayinde Dış Ticaret Dengesi

Türkiye imalat sanayi 2016 yılında 33.648 milyon dolar dış ticaret açığı verirken, bu açığa en büyük katkının 22.123 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler sektörü tarafından yapıldığı izlenmektedir (Tablo 4). Türkiye imalat sanayi ihracatında ilk sırada bulunan motorlu kara taşıtları ve römorklar sektörünün 2016 yılında sadece 461 milyon dolar net ihracatçı olduğu görülmekte, sektördeki ithalat ve ihracat değerlerinin birbirine yakın seyrettiği izlenmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye imalat sanayi ihracatı içerisinde ilk sırada yer alan motorlu kara taşıtları ve römorklar sektörünün aynı zamanda en önemli ithalatçı sektör olması, sektörün önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğunu ve cari işlemler dengesi üzerindeki net ihracat etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Türkiye imalat sanayinin sadece düşük teknoloji yoğunluklu sektör kategorisinde yer alan; tekstil, giyim eşyası ve gıda sektörlerinde önemli ölçüde net ihracatçı olduğu, söz konusu sektörlerde ihracat değerlerinin ithalat değerlerini önemli ölçüde aştığı görülmektedir. Bu bulgular, Türkiye'nin uluslararası işbölümü içerisinde düşük ve orta teknolojilere dayalı uzmanlaşma örüntüsünde bir değişikliğin gerçekleşmediğini, çevre ekonomilere özgü dış ticaret yapısının süregeldiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4: İmalat Sanayinde Net İthalatçı Sektörlerde İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)(2016)

	İthalat	İhracat	DTG
İMALAT	167.243	133.596	-33.648
Kimyasal Madde ve Ürünler	29.040	6.917	-22.123
Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları	10.825	1.780	-9.045
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat	20.922	11.735	-9.188
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar	8.995	2.998	-5.997
Ana Metal Sanayi	22.307	17.880	-4.427
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	5.060	799	-4.260
Diğer Ulaşım Araçları	6.073	2.152	-3.921
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar	8.374	5.223	-3.151
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makinaları	2.700	160	-2.540
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	3.462	1.891	-1.572
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç); Hasır Vb. Örülerek Yapılan M.	1.177	680	-497
Basım ve Yayımlar; Plak, Kaset Vb.	402	126	-275
Dabaklanmış Deri, Bavul, El Çantası, Saraciye ve Ayakkabı	1.156	1.034	-122
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	20.642	21.103	461
Tütün Ürünleri	162	648	486
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	4.913	6.297	1.384
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	4.589	6.111	1.522
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	1.788	3.609	1.821
Mobilya ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer Ürünler	2.597	6.582	3.985
Gıda Ürünleri ve İçecek	4.852	9.911	5.060
Tekstil Ürünleri	4.810	13.544	8.733
Giyim Eşyası	2.396	12.416	10.021

Kaynak ve Notlar: TÜİK. Dış Ticaret dengesine (DTG) göre küçükten büyüğe doğru sıralı.

4.4.2. İmalat Sanayinde İthal Girdi Oranları

TÜİK'in 2002 yılı için yayınladığı Input-Output tablolarından hareketle yaptığımız hesaplamaya göre (Grafik 3), üretimde ithal girdi oranının en yüksek gerçekleştiği sektörlerin başında; Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri (%50,3); radyo, televizyon ve haberleşme cihazları (%30,6); mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler (%31,3), tıbbi aletler (%26,9); deri ürünleri ve ayakkabı imalatı (%22,9); ana metal sanayi (%22,7), plastik ve kauçuk ürünler (%22,1), büro, muhasebe ve bilgi işlem makinaları (%20,9); kimyasal madde ve ürünleri (%18,7) sektörlerinin geldiği görülmektedir. Kısaca, imalat sanayinde birçok sektör bir birim üretim yapabilmek için yüksek oranda ithal girdi kullanmakta, bu da imalat sanayinin ithalata olan bağımlılığının artmasına neden olmaktadır.

Grafik 3: İmalat Sanayinde Sektörel İthal Girdi Oranları (%)

Kaynak: TÜİK, 2002 Girdi-Çıktı Tablosundan hareketle oluşturuldu.

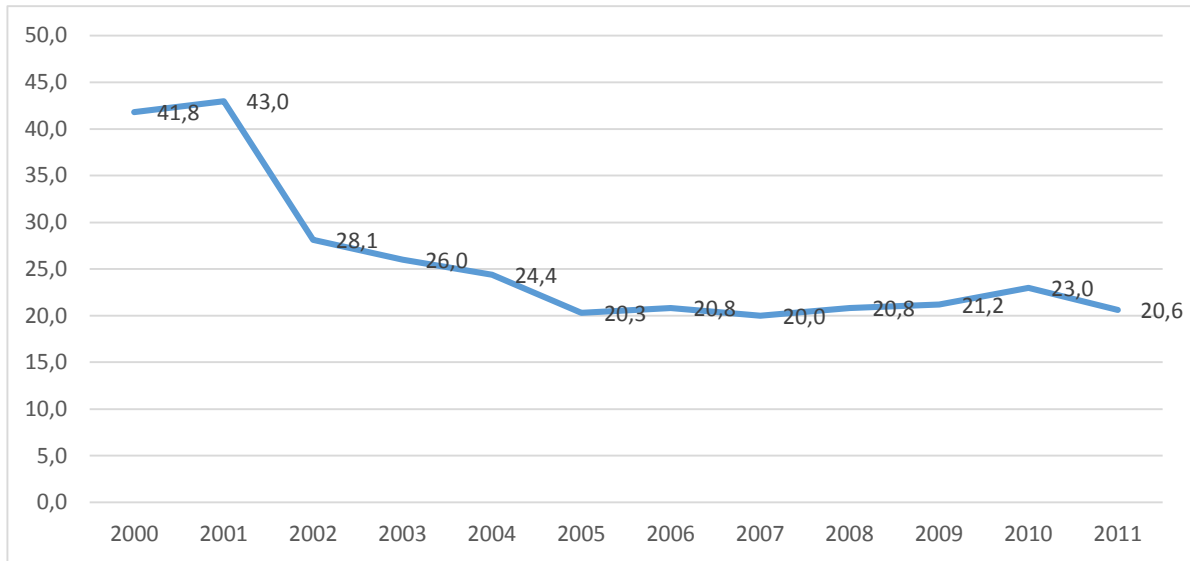
4.4.3. İmalat Sanayi ve Alt Sektörlerinin Üretiminde Yurt İçi Katma Değer Oranları

Küresel katma değer zincirinde yer alabilmek için birbirileri ile yarışa giren ülkeler/firmalar ithal ara mallarını işleyerek ihracata yönelmekte, bu da üretim içerisinde yurt içi katma değerinin payını önemli ölçüde aşındırmaktadır. İthal edilen ara mallarının düşük bir katma değer yaratılarak ihraç edilmesi sonucunda yapılan ihracat ise çifte sayım nedeniyle

imalat sanayinde yaratılan yurt içi net katma değerini yansıtmamaktadır. Bu gelişmeden hareketle OECD, ülkelerarası uyumlaştırılmış Input-Output tablolarını **Katma Değer Dış Ticareti (Trade In Value Added (TIVA))** altında yayınlamaya başlamıştır.

OECD TIVA verilerinden hareketle hazırlanan Grafik 4 incelendiğinde, Türkiye imalat sanayinin nasıl bir açmazla karşı karşıya kaldığını görmek mümkündür. İmalat sanayinin bütününde, 2000 yılında %41,8 olan yurt içi katma değeri/üretim oranı, 2011 yılında %20,6'ya gerileyerek neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Tek başına bu bulgu dahi imalat sanayinin nasıl bir şokla karşılaştığını ortaya koyması açısından üzerinde durulması gereken bir gelişmedir.

Grafik 4: Yurt İçi Katma Değer/Üretim Oranları (2000-2011)

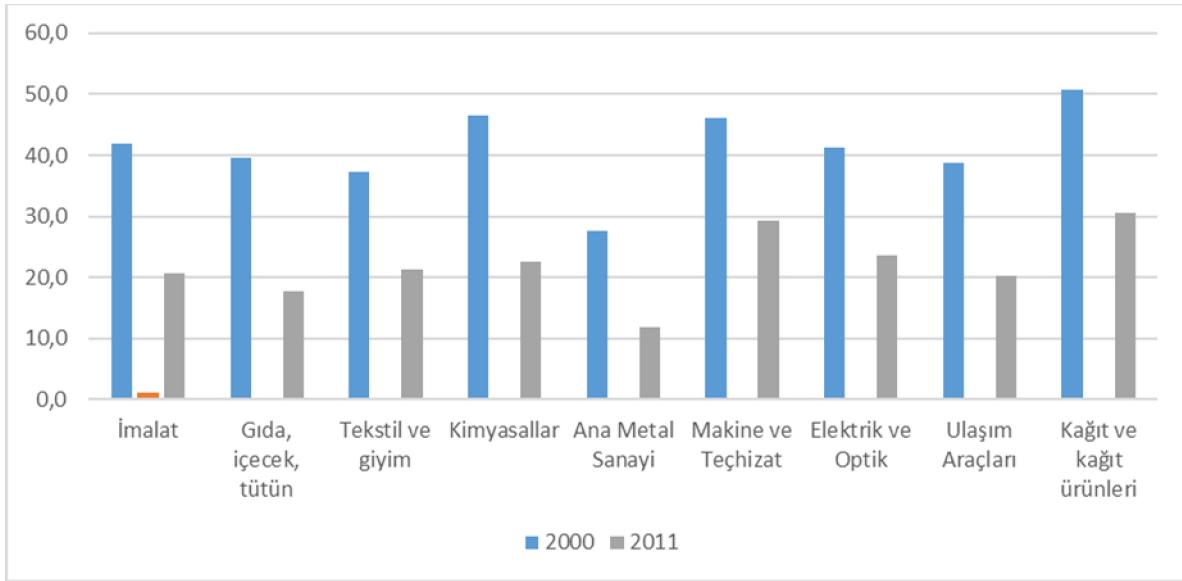

Kaynak: OECD, TIVA.

İmalat sanayi alt sektörleri bağlamında yurt içi katma değer/üretim oranları incelendiğinde (Grafik 5), 2000-2011 arasında istisnasız tüm sektörlerde yurt içi katma değer paylarının önemli ölçüde aşındığı izlenmektedir. Türkiye'nin geleneksel sektörlerinin başında gelen gıda, içecek ve tütün sektöründe 2000 yılında %39,6 olan yurt içi katma değer/üretim oranı, 2011 yılında %17,8'e düşerek önemli ölçüde aşınmıştır. Aynı yıllar arasında kimyasallar sektöründe yurt içi katma değer oranı ise %46,6'dan %22,6'ya gerilemiştir. Yurt

İç katma değerinin üretim içerisindeki azalan payı, Türkiye'nin 1980 neoliberal dönüşümü ile başlayan ve 2000'li yıllarda giderek kristalize olan erken sanayisizleşme tablosunu yansıtmaktadır.

Grafik 5: İmalat Sanayinin Bütününde ve Seçilmiş Alt Sektörlerde Yurt İçi Katma Değer/Üretim (%)

Kaynak: OECD, TIVA.

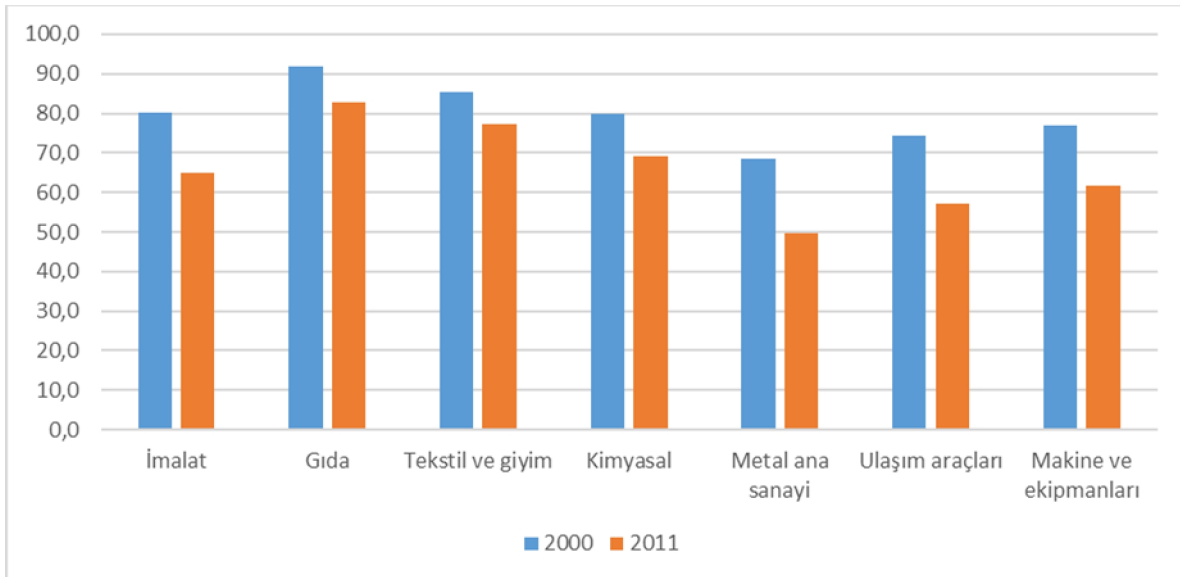
4.4.4. İmalat Sanayi İhracatında Yurt İçi Katma Değer Oranları

İmalat sanayinin bütünü ve alt sektörleri açısından *ihracatta yurt içi katma değer oranlarını* gösteren Grafik 6 incelendiğinde, Türkiye imalat sanayinin yaşadığı şok farklı bir çerçevede ortaya konmaktadır. Buna göre imalat sanayinde 2000 yılında %80,2 olan ihracatta yurt içi katma değer oranı, 2011 yılında %64,8'e gerilerken, tüm alt sektörlerde ihracatta yurt içi katma değer oranlarının önemli ölçüde aşındığı izlenmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye ithal ara girdileri kullanarak ihracat yapmakta bu da yurt içi katma değer payını önemli ölçüde aşındırmaktadır. İmalat sanayinin ithalata bağımlılığının artması, üretimin ülke içindeki katma değere karşılık gelen oranlarının düşmesi ve ithal girdi/çıktı oranlarının yükselmesi anlamına gelmektedir.

Öyle ki, sadece Türkiye'nin dışa bağımlı olduğu yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlerde değil, Türkiye'nin gıda, tekstil ve giyim eşyası gibi geleneksel, düşük teknoloji yoğunluklu sektörlerinde de (ya da yurt içi katma değer payının en yüksek olduğu sektörlerde) yurt içi katma değer payının aşındığı görülmektedir. Örneğin, gıda sektöründe 2000 yılında %92 olan ihracatın yurt içi katma değer oranı, 2011 yılında %82,9'a, tekstil ve giyimde ise %85,4'den %77,3'e gerileyerek önemli ölçüde aşınmıştır.

2011 bulguları göz önüne alındığında, imalat sanayi alt sektörleri arasında yurt içi katma değer oranının en düşük olduğu sektör %49,8 oranı ile metal ana sanayidir. Kısaca, Türkiye genel olarak düşük ve orta-düşük teknoloji yoğunluklu, görece düşük katma değer üreten sektörlerde küresel katma zincirine eklenmekte, bu gelişme fakirleştirici uzmanlaşma ile sonuçlanırken, yurt içi katma değer ihracattaki payı giderek aşınmaktadır. Üretimin ithalata bağımlılığının artması sonucunda ihracat artışları katma değer artan oranlarda dış dünyaya transferi ile sonuçlanmaktadır.

Grafik 6: İmalat Sanayi İhracatında Yurt İçi Katma Değer Oranları (%)

Kaynak: OECD, TIVA.

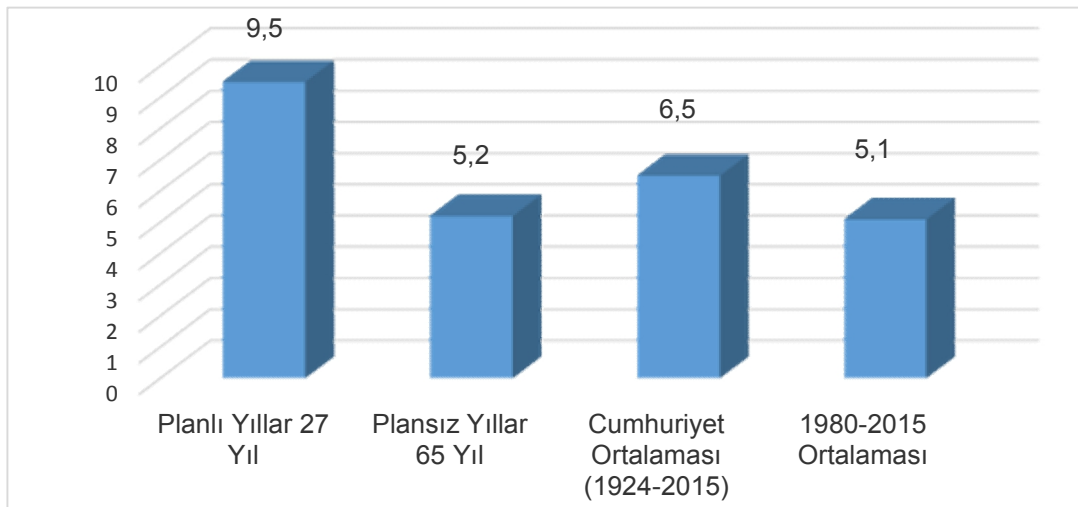
Sonuç olarak, imalat sanayi yapısına ilişkin sektörel bulgular, uluslararası meta zincirine eklenme ve sipariş alma yarışının düşük profilli bir katma değer ve ithalata

bağımlılık ile sonuçlandığını, bu yapının giderek kalıcılaştığını göstermektedir. Bu çerçevede ithal girdi kullanımını azaltacak, ithalat gereksinimini yerli üretim ile ikame edecek yeni bir sanayileşme stratejisi temel çıkış olarak gözükmektedir.

5. Sanayi İçin Bir Bilanço

Ekonomideki yapısal değişimi göstermesi açısından, sanayinin yıllık ortalama büyüme oranları ekonomik büyüme oranına göre daha anlamlı bir gösterge olarak görülmelidir. Bu çerçevede, sanayinin yıllık ortalama artış oranlarını dönemler itibariyle gösteren Grafik 7 incelendiğinde, planlı, programlı yıllarda sanayinin yıllık ortalama artış oranı %9,5 oranında gerçekleşirken, plansız, programsız yıllarda %5,2 ile sınırlı kalmıştır. Başka bir ifadeyle, kalkınmacı devletin uyguladığı politikalar sayesinde sanayideki yıllık ortalama artış oranı plansız, programsız yıllara göre 4.3 puan (neredeyse iki katı) daha yüksek gerçekleşmiştir. Sanayide plansız, programsız yılların 1980-2015 kesitinde gerçekleşen ortalama %5,1'lik artış oranı, Cumhuriyet ortalamasının oldukça altında bir başarıyı ortaya koymaktadır. Kısaca, kalkınmacı devletin uyguladığı sanayi politikaları sonucunda, planlı, programlı yıllarda sanayide önemli gelişmeler sağlanmış, kalkınmacı devletin tam karşısında yer alan plansız, programsız yıllarda ise sanayinin performansı önemli ölçüde aşınmıştır.

Grafik 7: Planlı ve Plansız Programsız Yıllarda Sanayinin Yıllık Ortalama Büyüme Oranları (%) (1924-2015)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı veri tabanından hareketle kendi hesaplamamız.

Burada bir parantez açıp plansız, programsız yılların neoliberal yeniden yapılanma döneminde ve bu dönemin her türlü sermaye hareketlerinin liberalize edildiği 1989 sonrası alt dönemde sanayinin yıllık ortalama büyüme oranının daha da aşındığını belirtelim. Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sonucunda giderek sıklaşan krizler ve ticarete konu olmayan sektörlerde artan karlılık, imalat gibi ticarete konu olan sektörlerin katma değer payını aşındırırken, Türkiye erken sanayisizleşme olgusu ile karşı karşıya kalmış, sanayinin yıllık ortalama büyüme oranları önemli ölçüde düşmüştür.

6.Sonuç Yerine: 21. Yüzyılda Kalkınmacı Devleti Yeniden Düşünmek

Sanayinin geldiği bu aşamada, üretim ve dış ticaret yapısını değiştirecek, finansal birikim yerine reel birikimi öncelikli hedef olarak iktisat politikalarının merkezine koyacak yeni bir kalkınma paradigmasına gereksinim vardır. Uygulanacak yeni kalkınma paradigmasının en temel bileşenini ise mevcut sanayi yapısında köklü değişiklikleri hedefleyecek olan sanayi politikalarına bağlı olduğunu belirtelim. Başka bir ifadeyle, dış ticaret, yatırım, bölgesel kalkınma, teşvik ve teknoloji politikalarını sanayiye destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye gibi 21. Yüzyılın 4. Sanayi devrim koşullarına (Sanayi 4.0 evresine) erken sanayisizleşerek giren bir ekonomide, kalkınmacı devlet ve kalkınmacı devletin uygulayacağı seçici sanayi politikaları olmaksızın, üretim yapısında köklü dönüşümler beklemek gerçekçi değildir.

Kaynakça

Adda, Jacques (2002), *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çev. Sevgi İnce, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmad, Feroz (2002), *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (3.Basım), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bagchi, A.Kumar (2000), “The Past and Future of the Developmental State”, *Journal of World- Systems Research*, 11 (2), s.398.

Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu (BSB)(2007), *2007 İlk yazında Türkiye ve Dünya Ekonomisine Bakış*, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>

- Cardoso, Fernando Henrique ve Enzo Faletto (1979), *Dependency and Development in Latin America*, Berkeley: University of California Press.
- Castells, Manuel (2005), *Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chang, Ha-Joon (1999), “The Economic Theory of the Developmental State”, In Woo-Cummings, M. (Ed.), *The Developmental State*, Ithaca: Cornell University Press.
- Chang, Ha-Joon ve Peter Evans (2009), “Ekonomik Değişimde Kurumların Rolü”, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*, Fikret Şenses (Der.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.617–678.
- Eşiyok, B. Ali (2007), “İhracata Dayalı Büyüme Altında İmalat Sanayiinde Gelişmeler”, *İktisat Dergisi*, Sayı:491, s.59-70.
- Eşiyok, B. Ali (2008a), “Türkiye Ekonomisinde Planlı Kalkınma Arayışları ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: Bir Yol Ayrımı”, *Mülkiye*, Cilt: XXXII, Sayı:260, s.111-143.
- Eşiyok, B. A. (2008b), “Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 3(1-2), s. 117–160.
- Eşiyok, B. Ali (2010), “Dünya Ekonomisinin Alacakaranlığında Güney Kore’nin Kalkınma Deneyimini Yeniden Düşünmek”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:34, Sayı:268, s.329-352.
- Eşiyok, B. A. (2016), “İhracatın Teknolojik Yapısı”,
<http://www.herkesebilimteknoloji.com/yazarlar/bayram-ali-esiyok/ihracatin-teknolojik-yapisi-surdurulebilir-mi>.
- Evans, Peter (1989), “Predatory, Developmental and Other Apparatuses: A Comparative Political Economy Perspective on The Third World State”, *Sociological Forum*, 4(4), s.561- 87.

-
- Fritz, Verena ve Alina Rocha Menocal (2007), “Developmental States in the new Millennium: Concepts and Challenges for a New Aid Agenda”, *Development Policy Review*, 25(5), s.531-552.
- Gerschenkron, Alexander (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge: Harvard University Press.
- İnan, Afet (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara: TTK Yayını.
- İnönü, İsmet (1933), “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro*, 2(22), s.4-6.
- Johnson, Chalmers (1982), *MITI and The Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975*, California: Standford University Press.
- Johnson, Chalmers (1987), “Political institutions and Economic Performance: The Government-Business Relationship in Japan, South Korea, and Taiwan”, Frederick Deyo (Der.), *The Political Economy of New Asian Industrialism*, NY: Cornell University Press, 136-164.
- Johnson, Chalmers (1995), *Japan: Who Governs? The Rise of the Developmental State*, New York: W.W Norton.
- Johnson, Chalmers (1999), The Developmental State: Odyssey of a Concept in M. Woo-Cumings (ed.), *The Developmental State*, Cornell University Press, Ithaca.
- List, Friedrich (1956), *National System of Political Economy*, Philadelphia: J.B Lippincot.
- Ölçen, A. Nejat (1982), “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF Yayını, s.133-149.
- TÜİK (2001), *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Ankara: TÜİK Yayınları.

Türel, Oktar (2007), “Keynesgil İktisadın Türkiye’ye Yansımaları”, *Mülkiye*, Sayı:254, s.84-92.

Türkcan, Ergun (2010), *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Vartiainen, Juhana (1999), *The Economics of Successful State Intervention in Industrial Transformation*, In Woo-Cummings M. (Ed.), *The Developmental State*, Ithaca: Cornell University Press.

Weiss Linde ve John M.Hobson (1999), *Devletler ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara: Dost Kitabevi.

Yeldan, Erinç (2002), “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis*, 7, s.19-34.

www.tuik.gov.tr

www.eurostat.org

www.oecd.org

www.worldbank.org

www.kalkinma.gov.tr

1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politigi: Bir Neo-Otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru¹

Emek YILDIRIM²

The Political Economy of the Transformation of the Russian State from 1990s to 2000s: Towards A Neo-Authoritarian Regulative State Model

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 15.12.2017

Date Accepted: 20.01.2018

JEL Classification:

P10,

P16,

O10.

Keywords:

Russia,

Transformation of the State,

Global Capitalism,

Neoliberalism,

Post-Fordism,

Regulative State Model,

Neo-Authoritarianism,

Neo-Patrimonialism.

ABSTRACT

After the disintegration of the Soviet Union, by pioneering of the international finance institutions, “shock therapy” neoliberal agenda, which were previously applied to Latin America, has been actualized initially in Russia and then in all post-Soviet countries. In the same time, while the state, which commanded both political and economic spheres in the Soviet era, has been diminished by the neoliberal policies in parallel to be through with the economic and socio-economic spheres, nomenklatura, which were Soviet elites, has turned into the oligarchs and the economic power has been acquired by the oligarchs owing to the actualized neoliberal agenda. By the beginning of 2000s, after the coming to power of Vladimir Putin, the process of the rising authoritarianism of the state has started under the name of “strong state” notion. So to say, by coming to power of Putin, who displays a Leviathan profile as the form of the Russian state and even the Russian society, both political and economic transformations in Russia have been guaranteed. Therefore, in this work, it will aim to discuss the changing situation of the Russian state under the Putin’s government within this political and socio-economic framework.

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yürütülmekte olan “Sovyet-Sonrası Rusya'da Toplumsal Muhalefetin Ekonomi-Politigi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, emekyildirim@gmail.com

ÖZET

1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, uluslararası finans kuruluşlarının önyak olmasıyla, daha önce Latin Amerika’da uygulanan “şok terapi” neoliberal ajandası, başta Rusya olmak üzere tüm diğer eski Sovyet ülkelerinde hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda Sovyetler döneminde hem siyasal hem de ekonomik alana hâkim olan devletin neoliberal politikalarla küçülmesine koşturarak devlet ekonomik ve sosyo-ekonomik alandan elini çekerken, Sovyet elitleri nomenklatura da oligarklaşmış ve iktisadi iktidar da hayata geçirilen neoliberal ajanda sayesinde tamamen oligarkların eline geçmiştir. 2000’lerin başı itibariyle, Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle, “güçlü devlet” nosyonu adı altında devletin otoriterleşmesinin artması süreci başlamıştır. Adeta Rus devletinin ve hatta Rus toplumunun vücuda gelmiş hali gibi bir Leviathan profili oluşturulan Putin’in iktidara gelmesi ile Rusya’da hem ekonominin hem de siyasalın dönüşümü garanti altına alınmıştır. Buna binaen, bu çalışma ile, siyasal ve sosyo-ekonomik çerçeve dâhilinde, Putin yönetimi altında Rus devletinin değişen halinin ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Devletin Dönüşümü, Küresel Kapitalizm, Neoliberalizm, Post-Fordizm, Düzenleyici Devlet Modeli, Neo-Otoriterizm, Neo-Patrimonyalizm.

“Ne ilerleme, ne ilerleme! Köleydi babası, oğlu robot oldu.”³

1. Giriş

Kapitalizmin doğası ve işleyişi gereği, siyasal ile ekonomik alanın birbirinden ayrıştırılması doğal karşılanan bir olgu haline gelmiştir. Bilhassa da, 80’ler ve 90’lar itibariyle, kapitalist sistemin girmiş olduğu organik krizleri atlatmak için kapitalizmin bir yeniden inşa sürecine zemin hazırlaması düşünülen neoliberalizmin uygulamaya geçilmesi neticesinde, bu ayrıştırma yaşamın her alanında kendini daha da göstermeye başlamıştır. Neoliberal politikaların özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında tüm dünya üzerinde mevcut iktidarlar tarafından hayata geçirilmesi ile sosyal güvenliğin, sosyal adaletin görece garantiye alındığı refah devleti modelinin de terk edilmesi süreci siyaset alanının

³ Sırp yazar Brana Crnčević’ten alıntılan Argın (1992).

ekonomik alandan tamamen soyutlanmasını da getirmiştir. Hayata geçirilmeye çalışılan neoliberal ajanda ile devletin küçülmesi ve siyasal/yönetmel/bürokratik alana çekilmesi, sermayenin ve piyasanın devlet müdahalesinden azadi bir biçimde zamansal ve mekânsal bazda yayılması, genişlemesi öngörülmüştür. Sovyetler Birliğı’nin yıkılması sonrası ise, başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası finans kuruluşlarının da önyak olması ile daha önce Latin Amerika’da uygulanan “şok terapi” neoliberal ajandanın başta Rusya olmak üzere tüm eski Sovyet coğrafyasında hayata geçirilmesi sonucunda yürürlüğe konulan deregülasyon ve özelleştirme politikaları ile hem ulusal bazda kapitalizmin inşası süreci hızlandırılmış hem de ulusötesi/uluslararası sermayenin Sovyetler’ den miras kalan imkânları daha rahat bir biçimde kullanmasının yolu açılmış oldu. Aynı zamanda Sovyetler döneminde hem siyasal alana hem de ekonomik alana hâkim olan devletin deregülasyon ve özelleştirme politikaları ile küçülmesinin, erimesinin yanı sıra siyasal ve ekonomik alanın da ayrışması sağlanmıştır. Buna binaen de devlet ekonomik ve sosyo-ekonomik alandan elini çekerken, Sovyet elitleri *nomenklatura* (номенклатура) da Sovyet-sonrası dönemde *oligarklaşmış* ve ekonomik alan da özelleştirmelerle tamamen bu “yeni-Rus” *oligarkların* (олигарх) eline geçmiştir. Hatta bazen *oligarkların* siyasal alana etkileri bile söz konusu olsa da yine ulusal ve uluslararası sermayenin çıkarına kararlar hususunda bir tesirden söz edilebilir. Zaten 1990’larda yaygın bir biçimde sosyo-ekonomik bir katastrof ile karşı karşıya kalan Rusya, 1998 Krizi’nin fatal etkileri sonucunda, milenyum ile birlikte, yeni yeni inşa edilmekte olan kapitalist sistemin bekası için minimal devlet modelinden düzenleyici devlet modeline doğru yönelmeye başlamıştır. 2000 yılında Vladimir Putin’in ülke yönetiminin başına gelmesi ile birlikte de “güçlü devlet” (сильное государство) nosyonu ile de adlandırılabilir bir şekilde, neo-otoriteryanizm, neo-patrimonyalizm ve hatta post-kolonyal yayılmacılık ile harmanlanmış yeni bir tür düzenleyici devlet modeli hayata geçirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada da, 1990’lardan 2000’lere kadar geçen sürede, Rus devletinin minimal devlet modelinden düzenleyici devlet (*regulative state*) modeline doğru geçişinin aşamaları ele alınmaya çalışılacaktır. Nitekim, bu çalışma ile de, bu kapsamda sorulacak sorular, verilecek cevaplar ve varılması hedeflenen sonuçlar da, Rusya’da devletin 1990’lardan 2000’lere aldığı değişim merhalesinin ekonomi-politik analizi üstünden elde edilmeye çalışılacaktır.

2. 1990’lardan 2000’lere Devletin Dönüşümü

1980’li yıllardan itibaren, üzerine en çok konuşulan, tartışılan hususlardan biri olan küreselleşme paradigması esas olarak günümüzde kapitalizmin aldığı yeni çehredir. Bu paradigmanın zeminini oluşturan ortam ise, ulusal sınırların ötesine geçerek para, mal ve hizmet hareketliliğinin dünya üstünde zamansal, uzamsal ve mekânsal bazda yayılımının had safhaya ulaşması ile zuhur etmiştir. Bir anlamda, küreselleşme paradigması, asıl üstünde yeni türden üretim biçimleri ve üretim ilişkilerine gerekli vurguyu yapmak amacıyla küresel kapitalizm olarak adlandırmanın daha yerinde olacağı açıktır (Robinson, 2002: 133). Sermaye ve metanın dünya sathındaki dolaşımı sürecinde ulus-devletlerin merkezi bir rol oynadığı dünya kapitalizminin küresel kapitalizme dönüşmesi ise üretim süreçleri ve üretim ilişkilerinin ulusöteleşmesi üzerinden ortaya çıkan ekonomi-politik değişimlerin neticesidir (Robinson, 2002: 133). Bunlardan bazıları ise: Ulusal sınırların saydamlaşması; üretim sürecinin merkezleşmesi; sermaye ve metanın küresel hareketliliğinin daha kolaylaşması; ulusal ekonomilerin birbiriyle daha da bütünleşmesi ve dünya üzerinde ortaya çıkan en ufak iktisadi krizin bile tüm dünyayı ciddi bir biçimde etkiler hale gelmesi; kitlesel üretim yerine parça-başı üretime geçilmesi; iletişim ve bilişim başta olmak üzere hem teknoloji yoğun üretimin hem de finansallaşmanın küreselleşmesi; kapitalist üretim sürecinin ve üretim ilişkilerinin zaman, uzam ve mekânda genişlemesi; ulusötesi bir sermaye sınıfının ortaya çıkmasıdır (Robinson, 2002: 133-134; Güzelsarı, 2008: 23-26). Mesela, Robert W. Cox, Antonio Gramsci’den ödünç aldığı bir terimi de kullanarak, ortaya çıkan bu yeni uluslararası sermaye sınıfını “ulusötesi tarihsel blok” olarak adlandırmaktadır (Gill & Law, 1988: 68; Cox, 1987). Böylece, Öztürk’ün (2006: 247) de belirttiği gibi, “üretimin yerel bağlarını kırmaya başlaması ve *disentegrasyon* (metanın farklı kısımlarının farklı mekânlarda üretilmesi) gibi yöntemler sayesinde daha ileri bir uluslararasılaşma yönelmesiyle, sermaye sınıfı açısından uluslararası ittifaklar kurma olanakları daha da genişlemiş” ve ulusötesi sermaye sınıfının kurduğu bu ittifaklar üzerinden ulusötesi tarihsel bloğun inşa edilmesinin potansiyeli gerçeğe dönüşebilmiştir.

1970’li yıllarla beraber, kitlesel üretime dayalı Fordist üretim modeli ile kitlesel tüketime dayalı sosyal refah devleti modelinin bir dizi ekonomik ve politik krizlere yol

açmaya başlamasıyla kapitalist sistem yeni bir üretim ve tüketim modeline doğru evrilmeye başlar. Böylece, yoğun birikim rejiminden esnek birikim rejimine ve Fordist üretim modelinden post-Fordist üretim modeline doğru bir dönüşüm yaşanmaya da başlanır (Dikmen, 2017: 216). Özellikle Soğuk Savaş’ın yarattığı rekabet ortamında beslenip, büyüyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler de bu dönüşümü hızlandırır. Bugün yalnızca teknolojik dönüşüme vurgu yapan ve aslen ideolojik bir tarafgirliğin güzellemelemleri olan “bilgi çağı”, “enformasyon toplumu”, “sanayi/endüstri-sonrası dönem” gibi isimlerle de adlandırılan bu dönemin esas en önemli niteliği ise, hem üretim sürecinin hem de üretim ilişkilerinin değişmiş, dönüşmüş olmasıdır (Bell, 1999; Touraine, 1971). Bir yandan üretim süreci parçalara ayrılıp, tikelleştirilip, bireyselleştirilip, esnekleşip, güvencesizleştirilirken, diğer yandan ise ulusötesinden ulusala ve hatta yerele kadar uzanan yeni üretim ilişkileri ortaya çıkar. Ayrıca, küresel kapitalizm ile, sadece sermaye ve meta ulusöteleşmemekte, aynı zamanda kitlelerin küresel olarak göç etmesi üzerinden emek de ulusöteleşmektedir.

Bunun yanında, post-Fordizmin hem imalat sektörü hem de hizmet sektöründe yarattığı esnekleşme, tikelleştirme, hız ve rekabet olgularının yoğunluk kazanmasının yanı sıra, aynı zamanda maksimum kâr ve rant elde etme imkânları hem üretim hem de tüketim süreçlerini daha çok belirler bir hale gelir. 1970’li yıllarda ortaya çıkan ve basitçe “Petrol Krizi” olarak tanımlanan ama esasında çok daha ciddi organik sorunlara neden olan bu yapısal krizin üstesinden gelmeye çalışan kapitalist sistemin, her yapısal kriz döneminde olduğu gibi, kendini yeniden üretebileceği yeni bir evreye geçme gereksinimi vuku bulur. Çünkü “kapitalist üretimde belli aralıklarla ortaya çıkan periyodik ve çevrimsel krizler, üretim ile tüketim sektörleri arasındaki dengenin kurulmasında ve pazar mekanizmalarının yeniden biçimlenmesinde etkili olurken, yapısal krizler de, sınıf bileşimlerinin, sınıf pratiklerinin, tarihsel bloğun ve devletin sınıf iktidarına dönük rolünün yeniden tanımlanmasına yol açarak, sermayenin emek üzerindeki egemenliğini restore etmesini sağlamaktadır” (Öngen, 2004).

Bu bağlam dâhilinde de, o döneme kadar işleyen fakat artık daha fazla işler halde de ol(a)mayan fordist üretim modelinden ve onun siyasal/yönetimsel kurumsal modeli olan Keynesyen sosyal refah devletinden vazgeçilip yeni bir üretim modeline ve onun siyasal/yönetimsel kurumsal yapılanmasına dair bir ihtiyaç da doğar. Çünkü, temelde, kar

oranlarındaki hızlı ve kritik düşüşlerle birlikte, sosyal güvenlik ve kamu harcamaları sermaye sınıfı için artık yük haline gelmeye başlar. Buna binaen de, fordizmin artık işlemez hale gelmesiyle ve yapısal krizlerin ortaya çıkmasıyla, üretim modelinin post-Fordist modele doğru evrilmesi artık kaçınılmaz bir hal alır.⁴ Bu minvalde, hem üretim-tüketim sürecinde hem de kamu maliyesi alanında krize giren sistemin yeniden yapılanması gerekmektedir. 1978 yılında ortaya konan Washington Konsensüsü⁵ ise, bu yeniden yapılanmanın yol haritasını veren bir adım olur. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Amerikan Hazinesi’nin dünyaya sunduğu bu program; Anglo-Sakson ülkelerin karar mekanizmalarının merkezinde olduğu ve neoliberal politikaların şekillendireceği bir dönüşümü öngörmektedir. Buna göre, yeni dönem politikaları ile; siyasal ve ekonomik alanların birbirinden ayrışması, üretim sürecinin yeniden yapılanması, siyasal/yönetimsel kurumsal yapıların mümkün olduğunca küçülmesiyle devletin korumacı ve müdahaleci rolünün minimuma indirilmesi, piyasanın işlerliğinin de olabildiğince maksimuma çıkarılması hedeflenir. Bunun için de, başta Fordist modelden ve Keynesyen politikalardan vazgeçilmesi ve devlet ile piyasanın hem kendi iç işleyişleri hem de karşılıklı işleyişleri anlamında dönüşümlere gidilmesi de kaçınılmazdır artık.

Bununla beraber, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretim süreçlerine egemen olan post-Fordist paradigmayı, “*esnek üretim ve birikim rejimi*” olarak nitelendirmek de yerinde olur (Şaylan, 2016: 148). Kitlesele üretim ve tüketim modeli olan Fordist paradigmadan farklı olarak, post-Fordist paradigma üretim ve tüketim süreçlerinin kendi içlerinde ve birbiriyle olan ilişkiselliği bağlamında parçalı ve çeşitlilikli bir yapıda işler hale gelmesine yol

⁴ Fordizmin işlerliğini kaybetmesinin bazı sebepleri olarak da (Belek, 1999: 169-170): “1) Üretkenlik artışındaki düşme. Araştırma geliştirme harcamalarının azalması. Hammadde fiyatlarının, sosyal harcamaların artışı, piyasaların doyması. 2) Üretkenlik düşerken ücret artışlarının sürmesi. [...] 3) Piyasanın genişlemesindeki sınırlılık. [...] 4) Üretimin uluslararasılaşması. [...] 5) Fordizm’in yapısal ortamından kaynaklanan aşırı kapasite ve stok birikimi. [...] 6) Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, yeni malların emek yoğun karakterinin gerilemesi ve sonuç olarak da bağımlı ülkelerde gerçekleştirilen ucuz emek gücü politikalarının ekonomik sistem boyutundaki öneminin giderek azalması. 7) Kalite kontrolünün yetersizliği ve iş yapısının kalitesizliğinin bu sorunu ağırlaştırması. 8) Üretimin dünyaya yayılması. Bu olgu transport, koordinasyon, yönetim maliyetlerini arttırmıştır. 9) Bürokratizasyon artmış bu da karar alma süreçlerinin yavaşlatmıştır. 10) Kamu hizmetlerinin, sosyal politika uygulamalarının getirdiği yüksek maliyet” idir.

⁵ Williamson’un (2000: 252-253) ele aldığı açıdan Washington Konsensüsü’nün tekabül ettiği çerçeve şu türden politikaları öngörmektedir: “Mali disiplin; temel sağlık hizmeti, temel/zorunlu eğitim ve altyapı gibi öncelikli kamu harcamalarının hem yüksek ekonomik gelir hem de gelir dağılımını geliştirecek potansiyeli sağlayacak alanlara doğru yeniden yöneltilmesi; vergi reformu (marjinal oranı düşürmek ve vergi tabanını genişletmek için); faiz oranları serbestisi; rekabetçi bir kur politikası; ticaret serbestisi; doğrudan yabancı yatırım serbestisi; özelleştirme; deregülasyon (giriş-çıkıştaki engellerin kaldırılması için); ve güvenli mülkiyet hakları” gibi.

açmaktadır. Ayrıca, post-Fordist paradigma; (esnek üretim, esnek uzmanlaşma, esnek örgütlenme, esnek yönetim gibi kavramlar aracılığıyla yapılmaya çalışılan) esnekleşme ve (başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere) teknolojik gelişme olguları üzerinden tanımlanan da bir birikim rejimidir. Belek'in de belirttiği gibi; "teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının "esnekleşmesi" ile karakterize bir süreçtir bu [birikim rejimi] ve [...bunlar bir biçimde] sermaye mobilizasyonunda hızlanmaya yol açmaktadır" (Belek, 1999: 169). Başka bir deyişle, post-Fordist paradigma ile, hem birikim rejiminde⁶ hem de düzenleme modunda bütünlüklü bir yeniden-yapılanmaya gidilmektedir (Belek, 1999: 255-256):

Yeni birikim rejiminde hayata geçirilen yeniden-yapılanma sürecinin sonucunda ortaya çıkan bazı önemli dönüşümler şunlardır:

1) *Yeni enformasyon teknolojileri temelinde, üretim ve emeğin post-Taylorist organizasyonuna geçiş. Bu kütleli üretimin tamamen yok olması demek değilse de, yeni bir yapılanma ve emek gücüne gereksinimin azaltılması anlamına gelmektedir.*

2) *Hizmet sektörünün, yine yeni teknolojiler temelinde, artan biçimde endüstrileşmesi. Böylece yeni kentsel hizmet-endüstri merkezlerinin gelişmesi.*

3) *Tarımın endüstrileşmesi. Öte yandan tarımın ulusal gelire katkı, gerekse istihdam ettiği emek gücü hacmi bakımından önem yitirmesi.*

4) *Üretkenlik ile kitlelerin gelirinin birbirinden ayrılması. Gelir ve tüketim farklılıklarının bu nedenle artması. Düşük büyüme düzeyli bir birikim rejimine geçiş.*

5) *Ücretlerle iş arasındaki ilişkinin parçalanması, sosyalizasyonun enformasyon temelinde gerçekleşmesi ve tüketim eğilimlerinin farklılaşması sonucunda bireyselleşme ve bu temelde çoğulculuşma eğilimleri.*

Ve yeni düzenleme modundaki bazı önemli dönüşümler ise şunlardır:

⁶ Düzenleme Okulu'na (*Regulation School*) göre, tarihsel gelişimi için de kendi de bir birikim sistemi (*system of accumulation*) olan kapitalizm bir dizi birikim rejiminden (*regime of accumulation*) ve onun kendine has düzenleme modlarından (*mode of regulation*) geçmiştir. Üretim ve tüketim arasında ilişkiselliğin uzun dönemli olarak dengede kalma hali ise birikim rejimidir. Düzenleme modu ise, birikim rejiminin kendine has siyasal, yönetsel, sosyal ve kültürel yapılanmalarıdır. Birikim rejimi ile düzenleme modu arasındaki uyumsuzluklar yapısal krizlere sebep olurken; ortaya çıkan yeni bir birikim rejiminin kendine has bir düzenleme modu da ortaya çıkar çünkü bir birikim rejiminin sürekliliği sahip olduğu düzenleme moduyla uygunluğuna bağlıdır. Ayrıca, bu ikisinin uyumu birikim sisteminin gelişmesini ve yayılmasını sağlar. Başka bir deyişle, "Düzenleme Okulu'na göre kapitalizm birikim sistemi, birikim rejimi ve düzenleme modu olarak adlandırılan üç kompartmanın karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimsel değişimlere uğrayabilmektedir. Aslında bu değişimler kapitalizmin, yine kendi iç dinamikleriyle içine düştüğü bunalım ortamlarından kurtulma çabalarıdır." (Belek, 1997: 38)

- 1) Küçük işletmelerin yaygınlaşması.
- 2) Sosyal güvenlik sistemlerinin parçalanması.
- 3) Sendikaların zayıflaması, işsizlikte artış, istihdam biçimlerinde düzensizleşme ve işçi sınıfı içindeki heterojenitenin artması.
- 4) “Desantralize korporatizm” denilen ve ulusal düzeyli toplu pazarlık sisteminin parçalanması anlamına gelen yeni emek/sermaye ilişkilerinin gelişmesi.

Hatta, bunlara ek olarak, temelde ekonomik alanda işleyen bir olgu olmasının yanında, aynı zamanda siyasal, sosyal ve hatta kültürel alanlarda da ortaya çıkan çeşitli dönüşümlere zemin hazırlayan bütünlüklü ve çok boyutlu bir paradigma olduğunu da söylemek mümkündür. Aynı zamanda, sermayenin uluslararasılaşması (*internationalization of capital*) ve burjuvazinin ulusöteleşmesinin (*transnationalization of the bourgeoisie / transnational capitalist class / global bourgeoisie*) yanı sıra, üretim, tüketim, istihdam, emek⁷ ve meta da uluslararasılaşmıştır (Robinson 2011). Küresel kapitalizmin bu son evresinde; bir yanda dünyanın farklı coğrafyalarında ucuz işgücüne yatırım yapan çok-uluslu şirketler (*multinational corporations / MNC*) ve ulusötesi kapitalist sınıf (*transnational capitalist class / TCC*) (Robinson, 2001; Sklair, 2000 & i.a. 2001; Embong, 2000), diğer yanda Fordist kitlesel üretimin yerini alan esnek ve yalın üretim yapan atölye tarzı üretim modeli ve/veya ileri düzeyde uzmanlık ile bilgi ve iletişim teknolojileri kullanan hizmet sektörünün oluşturduğu post-Fordist üretim modeli vardır.

Bu bağlamda, kapitalizmin gereksindiği dönüşüm, tüm bu değişiklikleri hedefleyen bir program dâhilinde uygulanan neoliberal politikaların bir bir hayata geçirilmeye başlanması ile geri dönüşü olmayacak biçimde start alır. 1980’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher’in vitrin süsü olduğu ve esasen uluslararası finans kuruluşlarının kurguladığı neoliberal ajanda vasıtasıyla, dünyanın çeşitli coğrafyalarında uygulanmasına geçilir. En bariz örnekleri ise, başta Şili olmak üzere Latin Amerika coğrafyası ve başta Rusya Federasyonu olmak üzere eski sosyalist ülkeleridir. David Harvey’in (2012: 72) belirttiği gibi, “bir kez daha yaratıcı yıkımın acımasız bir deneyi, merkezdeki politikaların formülasyonuna model oluşturabilmesi için periferide uygulanmıştır.” Bunun yanında, bu programın çerçevesini oluşturan fikriyat ise, Pierre

⁷ Emegın uluslararasılaşması (*internationalization of labor*) için ayrıca bkz. Embong 2000 ve Kuptsch 2010.

Bourdieu’nun (1998) da dile getirdiği gibidir: “Neoliberal kusursuz ve eksiksiz bir piyasa ütopyasına doğru meyleden hareket, finansal deregülasyon politikaları sayesinde mümkün olacaktır. Ve bu da, kusursuz piyasa mantığına engel oluşturabilecek kolektif yapıların tümünü sorgulamayı amaçlayan bütün siyasi tedbirlerin dönüştürücü ve [...] yıkıcı etkisi vasıtasıyla başarılacaktır.”

Fakat siyaset ve ekonomi alanlarının birbirini dışlayacak kadar ayrıştırılmasının ve toplumsal yaşam içinde bu alanların kurumlarının birbirinden izole bir biçimde işlemeye çalışması ister istemez devlet ve piyasa arasındaki dengenin kaybolmasına yol açtı (Clarke, 2004: 69). Devletin içinin boşaltılıp, gece bekçisine dönmesi ile yaşamın her alanında, üretim ve tüketim sürecinin her anında serbestleşmesinin bir neticesi olarak krizler de kaçınılmaz bir hale geldi. Tüm bu neoliberal politikaların hayata geçirilmesi sonucunda ise, dünya üzerinde belli bir azınlık grubun çok zenginleşmesi ve elbette halkların çoğunluğunun yoksullaşması, piyasanın herhangi bir kontrol mekanizması olmaksızın hüküm sürdüğü bir düzenin sonuçlarının en belirgin görüngüleri oldu. Kapitalizm, neoliberal politikalar ile daha da vahşilemişti. Ortaya çıkan yaygın yoksulluk ve yoksunluk olgusunun yanı sıra bir yandan sosyal devletin yok olması ile halk yığınları temel hizmetlerden mahrum kalırken, bir yandan mafyatik şebekeler, suç ve yolsuzluklar yaygınlaşmışken, diğer yandan yapılan özelleştirmeler ve deregülasyon hamleleri ile özel sektörün eline geçen üretim sürecinde de çalışma koşulları değişmeye başlamıştı. Özellikle, yapılagelen tüm özelleştirmeler ve deregülatif uygulamaların yanı sıra, hâkim toplumsal formasyon haline gelen post-Fordist üretim modelinin getirdiği bireysel, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları işçi sınıfı için ayrı bir sorun haline de gelmiştir.

Hatta “yeni dönemde eski dönemden farklı olarak büyük işletmeler yerine küçük atölyeler, iş güvenliği ve tam istihdam yerine, ihtiyaca dayalı istihdam, taşeron/sözleşmeli işçilik, sendikal örgütler ve toplu sözleşmeler yerine insan kaynakları yönetimi gibi olgular gündeme gelmiş ve önem kazanmaya başlamıştır” (Fırıncıoğlu, 2015: 42). Tüm bu değişikliklerle üretim süreci parçalı bir hale gelmiş ve bunun sonucu olarak da emek piyasası çözülmeye yüz tutmuştur. Böylelikle, eski tarz kitlesel bazda örgütlenen hem sendikal mücadele hem de sınıf mücadelesi bu parçalı yapıdan nasibini alarak zayıflamaya ve

güdükleşmeye başlamıştır. Üretim sürecinin küçük-ölçeklere taşınması sonucu sendikal mücadelenin eriyip gitmesi ile, sendikaların sigortası olduğu çalışma hayatı içindeki dayanışmanın, güvencelerin ve hakların da yok olması emekçi halk kitlelerini oldukça olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Netice itibariyle, post-Fordizm, insanların yaşamlarının her alanına esnek, yalın, parçalı, küçük-ölçekli, çeşitliliğe sahip, desantralize bir yönetim ve örgütlenme modeli olarak yayılmıştır.

Tüm bunların yanında, Fordist birikim rejimi ve Keynesyen sosyal refah devleti için önemli bir uğrak olan Bretton Woods sisteminin yerini Washington Konsensüsü’nün ana hatlarını çizdiği post-Fordist birikim rejimine bırakması ile devletin yeri, konumu, rolü, görev ve sorumlulukları da değişmeye başlamıştır. İlk olarak, Washington Konsensüsü’nün etkili olduğu 1980’li ve 1990’lı yıllar itibariyle “küçük devlet ve güçlü piyasa” (Güzelsarı, 2004: 2) anlayışının hayata geçirilmesinin damgasını vurduğu bir dönem olmuştur. Özelleştirmeler ve deregülasyon gibi çeşitli neoliberal politikalar aracılığıyla hem meta, emek ve sermayenin küresel serbestisi mümkün kılınmaya çalışılmış; hem de özel sektörün, piyasa mekanizmasına açılan kamuya ait alanlara nüfuz etmeye başlamasıyla devletin küçülmesi hedefi de hayata geçirilmiş olur. Sosyal refah devlet modelinin yerini, yeri ve rolü neoliberal politikalar tarafından şekillendirilmiş minimal devlet modeli alır. 1980’li yıllar itibariyle devlet dönüşüyordur artık. Bahsi geçen minimal devlet modelinin altında yatan asıl yaklaşım ise, Sönmez’in (2016: 61) belirttiği gibidir:

Neoliberal paradigmanın esası piyasanın büyümeyi, istikrarı, etkinliği ve refah artışı sağlayan, işsizliği yoksulluğu önleyen, ekonomiyle birlikte toplumu da düzenleyen tek mekanizma olarak kabulü, her tür devlet müdahalesinin siyasetin ekonomiye karışımı olarak değerlendirilerek reddedilmesidir. Sermaye birikimi sürecinde artık devletin rolünün geçmiş dönemlerden farklıdır; devlet müdahalesinin giderek tasfiyesi ve devlet düzenleyiciliğinin büyük sermaye gruplarını gözetecek nitelikte olması, kamu hizmeti ve sosyal hizmet alanının ticarileştirilmesi neoliberal politikaların öncelikleridir. Devletin tasfiye edilmesi söz konusu değildir; devlet aracılığıyla büyük ve küresel sermaye lehinde ekonomik ve finansal faaliyetler düzenlenmekte, bunun hukuksal ve kurumsal altyapı ve çerçevesi siyasal erk tarafından hazırlanmaktadır.

1980’lerin sonu ve 1990’lı yıllar itibariyle de artık dünya başından sonuna kadar ekonomik ve siyasal bir dönüşüm fırtınası altındadır. Doğu Avrupa’da başlayıp Sovyetler Birliği’nin dağılması ile neticelenen sosyalist rejimlerin yıkılıp bu ülkelerin kapitalizme geçiş sürecine girmeleri süreci neoliberal dönüşümün dünya sathında daha da genişlemesine sebep olur. Ayrıca, sosyalizmin yıkılması ile kapitalizmin mutlak zaferi ilan edilmiş iken, uygulamaya konan neoliberal politikaların doğruluğundan ve gerekliliğinden kimsenin şüphesi de olmaz. Fordist üretim modelinin yarattığı krizlerin sosyal refah devleti sistemine yüklenen kısmı, bir nevi devletin küçültülmesini amaçlayan post-Fordist birikim rejimi için gerekli olan zemini de sağlamıştır. Ayrıca, siyasi alanda muhafazakâr bir söylemin yanında ekonomik alanda neoliberal politikaları destekleyen ve uygulayan yeni-sağ (*new right*) ve/veya yeni-muhafazakâr (*neo-conservative*) olarak adlandırılan hükümetlerin başa gelmesi ise bu süreci hızlandıran bir faktör de olmuştur. 1980’lerden 1990’ların sonuna kadarki dönemde, bu hükümetlerin hayata geçirdiği neoliberal politikaların neticesi olarak, post-Fordist birikim rejimi, gelişmiş ülkelere kadar dünya sathına sirayet etmiştir. Bununla beraber, artık ulus-devletin meşruiyeti, ulusal sınırların geçirgenliği, devletin egemenlik alanı, devletin ekonomik alandaki etkinliği, kamunun piyasa karşısındaki yeri ve önemi de sorgulanır hale gelmiştir (Jessop, 2002). Sermaye genel olarak bir uluslararasılaşma süreci içindedir ve bu süreç “para, meta ve üretken sermayenin” dünya üzerinde zamansal, uzamsal ve mekânsal olarak yayılımı üzerinden uluslararasılaşması ile mümkün olur (Oğuz, 2006: 156). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile de hız ve ivme kazanan sermayenin bu uluslararası çevriminin zamanda da genişlemesi mümkündür artık. Jessop’un Perrin’e referans ile kullandığı *cross-territorial*⁸ kavramının belirttiği biçimde, yerelden küresele ve küreselden yerel doğru olan uzamsal bir genişleme ve ilişkilene hattı kurulur (Jessop, 1994: 277). Küresel, ulusal, bölgesel ve yerel dinamikler arasında kurulan ilişkiselliklerin dayandığı zemin ise yine ağırlıklı olarak piyasa mekanizmasının işlerliğine dairdir (Jessop, 1994: 271-272). Ulusötesi kapitalist sınıfın ulusal, bölgesel ve yerel müttefikleri ise bu alanlarda varolan piyasa mekanizmalarının ana aktörleri olan sermayedar

⁸ Kavramın Türkçeye tam birebir çevirisi kavramın anlamını daraltacağı için “yerleşik/ulusal mekânların, uzamların ötesi” gibi çeviri önerisi ile esas anlam verilebilir belki. Fakat bu aynı zamanda metin içinde okumayı zorlaştıracığı için kavram orijinal haliyle bırakılmıştır. Ayrıca, bkz. Jessop 2006 ve 1994. Bunun yanısıra, yine Jessop’a göre (2006: 158), “iktidarın kapitalist mantığının temel özelliği ekonomik iktidarın mütemadi zaman ve mekân boyunca ağ tabanlı, moleküler bir biçim içinde akış halinde olmasıdır. *Cross-territorial* entegrasyon, monopolistik uzamsal stratejilerden doğmaktadır. Akışlar ve mekânsal-zamansal sabitler sınırları yok sayar.”

sınıf ve onlarla irtibat içinde olan sivil toplum kuruluşları (*non-governmental organizations / NGOs*) ile kamu yöneticileridir (Sklair, 2000: 99; Carroll, 2007).

Bu bağlamda, 1990’ların sonunda Doğu Asya’yı, Latin Amerika’yı ve Rusya’yı ciddi biçimde sarsan periyodik krizin ortaya çıkması ile devletin bu kadar minimize edilmesinin doğru olmadığı da anlaşılmıştır. Devletin gece bekçisi rolünde faaliyet yürütmesi; piyasayı kontrol edecek, gerektiğinde sınırlandıracak, yaptırımlar uygulayacak bir merciinin de ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Devletin minimal olduğu yerde piyasa tüm fütursuzluğu ve vahşiliği ile büyüüp, gelişip, zaman, mekân ve uzamın imkânları dâhilinde dünya sathına yayılmıştır. Bu da ister istemez; bir yandan yoksulluğun ve suçun hızla ve yoğunluklu olarak artmasına yol açarken, diğer yandan finansallaşmanın ivedi yükselişi ile ortaya çıkan balonların patlaması sonucunda ekonomik krizleri doğurmuştur (Foster, 2017: 50-51). Bunun neticesinde, devletin işleyişinde yeniden bir yapılanma ihtiyacı doğmuştur. Böylece, post-Fordist birikim rejiminden vazgeçilmeden, devletin piyasa ile kurduğu ilişkinin yeniden revize edilmesi gerekliliği ileri sürülmüştür. Diğer bir deyişle, Ataay ve Acar’ın (2008) ele aldığı gibi:

Neoliberalizmin yenilenme çabalarını iki temel başlıkta ele almak mümkün görünmektedir. Ekonomi ve devletin rolü konusundaki değişim “düzenleyici devlet” modelinin ortaya konmasıyla [...] ortaya çıkmaktadır. Ekonomi ve devletin işlevleri konusundaki değişimin temelinde, minimal devlet modelinin serbest piyasa modeline, deregülasyona, devletin ekonomiye müdahalelerinin sınırlandırılmasına odaklanan yaklaşımının, piyasa mekanizmasının etkinliğinin ve serbest rekabetin sağlanması için yeterli olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Buna göre, rekabetçi piyasa yapılarına ulaşılabilmesi için devletin kartelleşmeyi önleyici, rekabeti güvenceye alan, yolsuzlukları önleyen, şeffaflığı sağlayan, girişim özgürlüğünü genişleten ve tüketici haklarını koruyan etkin önlemler alması gerektiği kabul edilmektedir. Piyasa mekanizmasının etkin işleyişi için gerekli görülen bu adımların atılabilmesi için yeni yönetim düzeneklerine gereksinim duyulmaktadır. Bu çerçevede, serbest piyasa ekonomisini güçlendirecek kurumların oluşturulması, devletin düzenleyici işlevlerinin [...] geliştirilmesi [...] gerçekleştirilmelidir.

Buna göre, minimal devlet anlayışından vazgeçilip devletin ekonomik alanda destekleyici bir pozisyon alması öngörülmektedir (Sarısoy, 2010: 279). Ne Keynesyen sosyal

refah devleti modeli kadar korumacı ve müdahaleci olan, ne de minimal devlet modeli kadar piyasayı denetimsiz ve kontrolsüz bırakan bir halde olmayan ve neredeyse ikisinin ortasını bulmaya çalışan bir model yaratılmaya çalışılır. Hatta, 1990’ların ortalarında bazı Avrupa’nın köklü sol partileri, sosyal demokrasi ile neoliberalizmin “iyi” yanlarını alıp adeta “ideal” bir birleşimlerini ortaya çıkarma ülküsüyle   nc  Yol (*Third Way*) yaklaşımını  ne sürerler ve bu da oldukça ilgi görür (Arestis & Sawyer, 2007: 293-294).

Tüm bunların sonucunda, 1970’lerde ortaya çıkan küresel ekonomik krizler sonrası kapitalizmi bataktan kurtarmak saiki ile 1978’deki Washington Konsensüsü ardından başta ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher olmak üzere 1980’ler itibariyle hayata geçirilen politikalar sonucunda Anglo-Sakson ülkelerde başlayıp tüm dünyaya yayılan küresel kapitalizmin yeni ideolojisi olan neoliberalizm ile dünya çapında devletin dönüşümünün  n  de açılmış oldu. Sosyal refah devleti modelinden minimal devlet modeline geçilmesi amacıyla uygulanagelen özelleştirmeler ve deregülasyon politikaları neticesinde gerek devletin işleyişinde gerekse de toplumsal yaşamda belli bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda sermayenin zamansal, uzamsal ve mekânsal olarak yayılımına koşut bir biçimde devletin k r getiren alanlardan çekilerek bu alanları piyasanın eline bırakması ve gece bekçisi görevini üstlenmesi hedefleniyordu. Fakat 1997-98 yıllarında geniş bir etki alanı ile ortaya çıkan Asya Krizi sonrası anlaşıldı ki devletin müdahalesi olmaksızın piyasanın tek başına dengeli bir biçimde işlemesi pek de mümkün değil. Bunu izleyen süreç ise; post-Washington Konsensüsü çerçevesinde, devletin daha müdahaleci bir rol üstlenmesi olmuştur. Böylece de piyasa odaklı rereg lasyon politikalarını odağına alan düzenleyici devlet modeli ortaya çıkmıştır.

Bu bağlam içinde, düzenleyici devlet modeline göre; devlet, bir yandan piyasayı denetleyip, kontrol ederken, diğer yandan piyasanın kuralına göre işlemesi için gerekli olan siyasi, yönetsel ve yasal/hukuki alt-yapının inşası için lüzumlu koşulları sağlamakla yükümlüdür (Bayramoğlu, 2009: 145-146). Artık devletin ekonomik alandan tümüyle elini çekmesini öngören minimal devlet modelinden sıyrılıp, onun yerine devletin ekonomik alanda faaliyet yürüten birçok aktörden biri olacağı yeni bir model inşa edilecektir. Böylece, küresel kapitalizmin son fazı olan post-Fordist birikim rejimi altında ikinci bir dönüşüm süreci

yaşayan devlet de artık düzenleyici bir kurum olarak ulusöteleşen sistemin içinde piyasa kurumları ve sivil toplum kurumları arasındaki yerini almıştır. Dolayısıyla, kapitalizmin hızla küreselleştiği, sermayenin sınır tanımadan uluslararasılaştığı günümüzde devletin de üstlendiği yeni görevleri, yeni yükümlülükleri vardır artık. Üretim süreçlerinin de bu sürecin getirisi olarak dönüşmeye başlaması ile, Fordist birikim rejimi ve ona uygun olarak ortaya çıkan düzenleme modu olan Keynesyen sosyal refah devleti modeli de dönüşüme uğramaktan kaçamaz. Post-Fordist birikim rejimi ise elbette kendine uygun düzenleme moduna ve devlet modeline ihtiyacı ortaya çıkarır.

Artık devlet düzenleme rolünün yanı sıra, “girişimci devlet”, “esnek devlet”, “piyasa-dostu devlet” ve/veya “devlet-piyasa ortaklığı” gibi kavramlarla tanımlanır hale gelmiştir. Ayriyeten, sivil toplumla devletin karşıtlık üzerinden değil de birlik üzerinden kurduğu ilişkiselliğin yarattığı “çoğulculuk”, “katılımcılık” ve “güçlü sivil toplum” gibi söylemlerinin yarattığı demokratikleşme ülküsü de yönetim olgusunun sık tekrarlanan niteliklerinden biri haline gelmiştir. Çünkü, sosyal refah devleti gibi kamucu bir uygulama yok edilip, yerine “neoliberalizm ile demokrasi özdeşleştirilerek, neoliberalizme toplumsal meşruiyet kazandırılmaya çalışılmaktadır” (Ataay, 2006: 23). Bunun sonucu olarak, insanların temel yurttaşlık hakkı olan kamu hizmetlerini bedelsiz sunma yükümlülüğünü yerine getiren sosyal devlet modelinin yok edilip, sadece piyasa mekanizmalarının hüküm sürdüğü koşullar altında yaşamalarının ideolojik zemini olarak demokrasi ve özgürlükler söylemlerinden yararlanılmışlardır. Oysaki, günümüzde, devlet/kamu sektörü, sermaye/özel sektör ve sivil toplumun/üçüncü sektörün yerel, bölgesel, ulusal ve küresel bazda kurdukları çok-boyutlu ilişkiselliklerinin eşgüdümünün sağlanması gerekmektedir (Sørensen, 2006: 194). Diğer taraftan da üretim ve tüketim süreçlerinin zamansal, mekânsal ve uzamsal bazda düzenleyicisi olma rolünü üstlenen devletin, tüm bu koordinasyonu sağlaması için gerekli olan mekanizmalar çeşitli kurumlarının işlerliği ile hayata geçirilmeye çalışılmaktadır (Demirci, 2013: 44). Çünkü “[...] ‘piyasa, her zaman siyasi ve toplumsal bir inşa sürecini içerir’ ve gerçekte yönetim yaklaşımının yeni dönemdeki bu cazibesini, ‘hiçbir ekonomik projenin siyasi meşruiyet, toplumsal düzen ve kurumsal etkinlikle tamamlanmaksızın başaramayacağını’ 1990’lı yıllarla birlikte iyiden iyiye açığa çıkmasının bir sonucu olarak görmek mümkündür” (Bayraktar, 2015: 73). Küresel bazda, mümkün olabildiğince her an her

yere ulaşmaya çalışan sistem, teknolojinin gelişmesinin bir getirisi olarak insanların yaşamlarındaki tüm uzamlara sirayet etmektedir. Misalen, “kamu hizmetleri kâr amaçlı faaliyetler haline getirilip, [...] sermaye açısından, sosyal harcamaların kısılması, emek maliyetlerinin düşürülmesi ve böylece hem sermayenin vergi yükünün hafifletilmesini hem de kamusal fonların sosyal harcamalar yerine sermayenin kullanımına sunulması sağlayarak, sermayenin kar” artışı sağlanmaktadır (Ataay, 2006: 22). Üstüne üstlük, artık kapitalizm için kamu hizmetlerinden insan ilişkilerine hatta suya, havaya, tabiata, doğaya kadar hemen hemen her şeyin metalaştırılması, satılabilir ve tüketilir hale getirilmesi de artık bir zorunluluk halini almıştır. Başka bir deyişle, Stiglitz’in (2016: 256-257) de belirttiği gibi:

Güçlüler, bir demokraside, kendi kurallarını basit bir şekilde diğerlerine dayatamayacaklarını fark ettiklerinden, tartışmaları kendi çıkarlar doğrultusunda çerçevelenmeye çalışırlar. Bir şekilde toplumun geri kalanını kendi amaçları doğrultusunda “kendi saflarına katarlar.” Zenginlerin burada da bir avantajı vardır. Algılar ve inançlar değişkendir. [...Z]enginlerin inançları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirecek araçları, kaynakları ve motivasyonları olduğu [...aşıkârdır]. Her zaman galip gelmezler ancak bu savaş adil olmaktan çok uzaktır. Güçlülerin, asıl sonuçlar sadece kendilerine yararken, adalet ve verimliliğe atıfta bulunarak toplumsal algıları nasıl manipüle ettiği [...de ortadadır].

3. 1990’lardan 2000’lere Rusya’da Devletin Dönüşümü

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının, eski Sovyet ülkelerinde yaşayan insanlar için yarattığı -belki de- en önemli durum bu ruhun yeri doldurulamayacak biçimde onları terk etmesi idi. Tam da, -1979-1990 arasında görev yapan Birleşik Krallık başbakanı- Margaret Thatcher’ın da dediği gibi, “toplum diye bir şey yok, sadece bireyler vardı” artık (Harvey, 2015: 90). Bundan böyle, kolektifin yerini bireysellik, dayanışmanın yerini çıkar çatışmaları, ortak paydanın yerini her bir bireyin bencilce arzuladığı maddi servet hırsı almış oldu. Yıkılan Sovyetler Birliği ile birlikte yıkılan sosyalizmin yerini alan kapitalizm ile birlikte yeni bir Rusya ortaya çıktı böylece. Siyasi iktidarın başında Boris Yeltsin ve ekonomik iktidarı ise

elinde tutan *oligarkların (олигархи)*⁹ çizdiği yolda ilerleyen bir Rusya’dır. Kapitalizmin gelmesi ile eşzamanlı olarak vaat edilen demokrasi ve özgürlük yerine; Rus toplumunda, derin bir yoksullukla birlikte baş gösteren toplumsal, ekonomik ve siyasal krizlerin vücuda getirdiği travmatik bir sosyal katastrof olarak zuhur etmiştir.

Gorbaçov yönetimi altında bir yandan reform programları ile sistemin yeniden yapılandırılması amaçlanırken diğer taraftan Sovyet devleti varolan borçlarını ve ülkenin giderlerini karşılayacak gelire sahip olmadığı için borçlanmaya devam ediyordu. Bu süreç en sonunda 1990-1991 yıllarında iflas etti. Döviz rezervleri tükenmiş, içeride tüketici piyasasında arz krizi baş göstermiş, hammadde ihracatından elde edilen gelir ise çok düşük düzeylerde idi ve tüm bu sorunlar dışarıdan alınan yeni borçlar ile telafi edilmeye çalışılıyordu (Kagarlitskiy, 2007: 464; Glazyev, 1994: 207-208). Bu durum aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin küresel kapitalizmle daha fazla haşır neşir olmasına ve Batılı ülkelerle uluslararası sermayeye daha fazla bağımlılık geliştirmesine de sebep olmaktaydı. Bunların yanı sıra, 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılmasının ardından 1991’in Mart ayında Varşova Paktı’nın da dağılması ile politik ve ekonomik hegemonik alanını da kaybetmesi ayrıyeten mevcut olan organik krizi daha da harlamıştır. Bu durum karşısında, yine benzer durumlara da müdahil olan ve bu yolla küresel kapitalizmin yeni fazı olan neoliberalizme dair politikaların tüm dünya üzerinde uygulanmasını da sağlayan kurum olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Rusya’nın içine girdiği, bir türlü çıkmadığı hatta çırpındıkça daha çok battığı bu kriz için de müdahale etme gereği duymuştur. Zaten bir süredir varolan Gorbaçov ve Yeltsin arasındaki iktidar mücadelesinde ibrenin 1991 yılındaki Ağustos Darbesi sonrasında Yeltsin’i göstermeye başlaması ile Sovyetler Birliği’nin sonunun geldiği de anlaşılmıştır.

Bu nedenle de mevcut borç yükünden kurtulmak için bir çıkış yolu olarak 1988 yılında tartışılmaya başlanan IMF’ye üye olma hususunun yanı sıra, 1991 yılına kadar IMF, bir türlü yoluna sokulamayan ve hatta gittikçe içinden çıkılmaz bir hale gelen mevcut iktisadi bunalıma cevap olacağı düşünülen öneriler de bulunmuştur (Gould-Davies & Woods, 1999:

⁹ Bu terim; özellikle Yeltsin döneminde, ağırlıklı olarak enerji ve finans sektöründe faaliyet gösteren büyük şirketlere ve 1990’ların siyasal atmosferi içinde ciddi bir etkiye sahip zengin işadamları tanımlamak için kullanılmaktadır (Goldman, 2003). Bilhassa, 1990’larda Rus toplumu, en güçlü ve etkili yedi *oligarkı*, “Büyük Yedi” (Семибанкирщина) olarak adlandırılmıştır. Bu isimler: Boris Berezovski, Peter Aven, Mihail Fridman, Vladimir Gusinski, Mihail Hodorkovski, Vladimir Potanin, ve Aleksandr Smolenskiy idir.

5). 1991’in Ekim ayında kısmi üyelik, 1992’nin Haziran ayında tam üyelik ile son bulmuştur bu tartışmalar da (Gould-Davies & Woods, 1999: 5). 28 Ekim 1991 tarihindeki 5. Rusya Halk Temsilcileri Meclisi’nde Yeltsin’in yaptığı konuşmada dile getirdiği ve özelleştirme, liberalizasyon, stabilizasyon ve hızlı bir biçimde serbest piyasa ekonomisine geçişi öngören ekonomik paket ise esas olarak uluslararası finans kurumları ve liberal ekonomistlerin çizdiği bir hat izlemektedir (Gould-Davies & Woods, 1999: 6). Ve bir türlü kontrol altına alınamayan ekonomik krizin yarattığı siyasal ve toplumsal krizlerin neticesi olarak çöküşe giden Sovyetler Birliği’nin ardından Sovyetler Birliği’nin esas varisi olan Rusya Federasyonu kendine kalan sorunlar yumağına çözüm getirmek adına IMF’nin izlenmesini istediği ekonomik dönüşüm politikalarını adım adım hayata geçirmeye başlar. Bu politikaların oluşturduğu “şok terapi” programı ise daha önce Latin Amerika’da ve yine yakın bir zaman önce Polonya’da uygulamaya konmuş olup Rusya Federasyonu’nun kapitalizme geçiş süreci için gerekli olan çare olarak lanse edilir. Sovyetler Birliği döneminde hem ekonomik hem de siyasal gücü elinde tutan *nomenklatura* ise 1980’li yılların sonlarına doğru Gorbaçov karşıtlığı üzerinden kurduğu muhafazakâr tavrını tümenden değiştirip Yeltsin’i destekler bir pozisyon olarak artık serbest piyasayı ve liberal ekonomiyi savunan bir hat oluşturur.

Tüm bunların bağlamında, rahatlıkla farkedilebilir ki Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve Rusya’ya kapitalist dönüşüm sürecine girmesi “duru gökte çakan bir şimşek gibi”¹⁰ ortaya çıkmadığı açıktır. İnsanlık tarihi boyunca, uygun ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullarının ortaya çıkması ve olgunlaşması sürecinin tarihi olayların meydana gelmesi için olmazsa olmaz şart olduğu yadsınamaz. Benzer biçimde de, bu sürecin ilk tohumlarının çok daha erken zamanlarda atıldığı ise aşikârdır. Lakin, hem ekonomik sorunların önlenemez bir hal alması ve bir süredir toplumsal rahatsızlıklara yol açmaya başlaması hem de karar mekanizmalarını elinde tutan *nomenklaturanın* ve entelijansiyanın kendi çıkarları gereği adımlar atması sistemin yıkılışını için gerekli olan son hamleler de olmuştur. Özellikle de, hem *nomenklaturanın* hem de entelijansiyanın mevcut düzenin “[...] çöküşünü ve hatta krizini çarpıcı bir şekilde kendi kazanımlarına çevirdiler. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve bununla

¹⁰ Friedrich Engels bu cümleyi Karl Marx’ın *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i* eserinin üçüncü Almanca baskısı için yazdığı önsözde kullanmaktadır (Marx, 2007: 10).

birlikte ortaya çıkan karmaşa bürokratik seçkinlere, gücü mülke dönüştürmek ve küresel yönetici sınıfa dâhil olmak için ideal koşullar yaratmıştı” (Kagarlitskiy, 2007: 465).

Her biri iyi birer müteşebbise dönen bürokratik elitlerin zamanın ruhunu iyi okuyup da Sovyet döneminde kontrolleri altındaki ekonomik ve siyasi gücü, serbest piyasanın ya da esasında kapitalizmin inşası anlamına gelen bu yeni düzene geçiş sırasında kendi lehlerine çevirmeyi de başardılar. Bu bağlam dâhilinde, aynı zamanda, “Yeltsin güçleri, geçmiş ile radikal bir kopuşu tercih ettiler. Medyada oldukça faal olan yabancı yatırımcıların yanı sıra yeni girişimciler, tüccarlar ve entelektüeller ile ittifak yaparak, Yeltsin, neoliberal doktrinleri memnuniyetle benimsedi ve diğer ülkelerdeki mevkidaşları gibi mücadele alanını tümünden değiştirmek için bütün-birlik yapılarının revizyonunu teşvik etti” (van der Pijl, 1993: 257). Sovyet döneminde kısıtlı koşullarda yaşayan halk kitleleri ise ellerindeki mevcut imkânları da kaybedip yoksulluk ve yoksunluk ile karşı karşıya kaldılar. Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrası, yapılandırılmaya çalışılan kapitalizmin inşası sürecinde, IMF’nin hayata geçirilmesi için önerdiği “şok terapi” programı ile bir yandan devlet mülkiyeti *nomenklatura* ve uluslararası sermaye tarafından paylaşılırken diğer yandan da Rusya sınırları içindeki tüm kamu yararı güden yatırımlara ve hizmetlere son verilmiştir.

Bunun yanında, 1990’ların başlarında uygulamaya geçen neoliberal politikaların yine de *nomenklaturadan* veya içindeki çeşitli fraksiyonlardan gelen bir karşı duruşla karşılaşmadan Yeltsin ve çevresi tarafından kolayca hayata geçirildiğini söylemek de hata olur. IMF ve Dünya Bankası gibi iki uluslararası ekonomik kurum tarafından temelde Washington Konsensüsü model alınarak önerilen bu politikaların detayları Yeltsin iktidarı ile önemli sektörleri kontrollerinde tutan -eski *nomenklatura*- yeni Rusya sermaye sınıfı arasında pazarlıklar ve anlaşmalar ile belirlenmiştir. Fakat *nomenklaturanın* lehine görünen bu politikaların uygulanması sonucunda bu kesim içinde de kazananlar ve kaybedenler olmuştur: Kazananlar sistem ile bütünlüklü bir entegrasyon yaşarken; kaybedenler de sistemin kenarına itilip yoksunlaşıp, yoksullaşmış ve halkın arasına karışmıştır. Diğer bir ifadeyle, Kees van der Pijl’in (2014: 340) de belirttiği gibi, “Parti [başka bir deyişle *nomenklatura*] siyasi denetimi kaybetmedi; ortada kendilerini ve toplumu dönüştürmek isteyen iki farklı kesim vardı.” Filhakika, tüm bu gelişmelerin sonucu olarak da; bir yandan ekonomik ve siyasal olarak etkili,

güçlü olan kesimlerin muhalefetini parçalayarak Yeltsin iktidarına yönelik muhalefeti zayıflatırken, diğer yandan da gelecekte Yeltsin iktidarına ve uygulamalarına yönelecek/yönelebilecek herhangi bir muhalefet ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Yeltsin dönemi süresince, eski Sovyet yapılanmasını ivedi bir biçimde yok etmek ve piyasa ekonomisine dayalı yeni bir sistemi inşa etmek için gerekli olan zemin, yeni sistemin demokrasi, ifade özgürlüğü, insan hakları, ekonomik ve siyasal yapının liberalizasyonu ile Rus sivil toplum mekanizmalarının yaratacağı iddiaları üzerinden rıza üretebilmiştir. Kapitalizme geçiş sürecinin başlarında, bu sebeple de, uygulamaya konması gereken “şok terapi” politikaları sonucunda ortaya çıkabilecek biçimde, ancak daha zayıf bir devlet modelinin yanında güçlü bir piyasa modelinin yer almasının Rusya’yı Batılı manada gelişmiş ve “uygar” bir refah devleti haline getirebileceği de iddialar arasındadır. Mesela, neoliberal reform programının danışmanlarından biri olan Anders Aslund (1995; 2001; 2002), kapitalizme geçiş sürecinin siyasal bir dönüşüme de yol açacağını ve bu sırada piyasayı destekleyici kurumlarında bu şartlar altında ortaya çıkacağını ileri sürer. Aslund’a göre, devletin ekonomik alanda fazlasıyla müdahil olması ekonomik çöküşün bir sebebi olarak pek ala da görülebilir. Bu yüzden de, uygulanacak olan ekonomik reform paketi hem yerli hem de yabancı özel şirketler tarafından kontrol altında tutulması gerektiğini savunur. Ayrıca, sadece Aslund değil, reform programına danışmanlık yapan diğer ekonomistler de özellikle liberalizasyon ve özelleştirme politikalarının gerekli ve etkili kurumsal yapılanmaya sebebiyet vereceğine dair bir inanca sahiplerdir ve piyasanın işlemeye başlaması ile de bu kurumların oluşmasına yol açacağını iddia ederler (Hellman, 2002: 94).

Fakat diğer bir yandan da, reform programının başarısız olmasındaki pek çok etkenden önemli bir tanesi de; inşa edilmeye çalışılan yeni devlet sisteminin ekonomik ve siyasal tasarımlarına dair bir kavrayış hatasıdır. Yeterli zemin gelişmeden uygulamaya konan politikaların yapısal bir dönüşüme yol açacağı ve devlet ile piyasanın uyumlu bir biçimde çalışacağı varsayılarak büyük bir yanlışına düşülmüştür (Herrera, 2001: 137). Bunun yanında, ayrıca, yüzyıllardır otoriter bir devlet modeli ile yönetilen Rusya’nın piyasa ekonomisinin kuruluşu ile kısa bir zaman içinde Batılı değerlere sahip bir liberal demokrasiye de geçiş yapacağı iddia edilen savlardan biridir. Oysaki, kapitalizme geçiş süreci, halkın aktif katılımı

yerine Rus toplumunun üst sınıfları tarafından empoze edilen,  er evesi çizilen ve uygulamaya geçirilen bir süreç olagelmifltir (McFaul, 2001: 21). Yeltsin de yönetimi boyunca, siyasi elitlerin ve *oligark*ların çıkarlarını gözetecek biçimde ve IMF ile diğer uluslararası kurumların  nerileri doğrultusunda esasında küresel kapitalizmin yararına olacak şekilde politikalarına yön vermiştir (Rutland, 2004). Bu nedenle de, bu sürecin toplumsal ve siyasal nitelikleri sayılırken demokrasiden bahsetmek mümkün olmamıştır.

Tüm bu atmosferin içinde, 1980’lerden beri büyük bir sorun olarak devletin önünde duran dış borç açığı için bu dönemde IMF ve Dünya Bankası ile yapılan görüşmelerin sonucunda ilk önce dışarıdan gelecek  z mler aranırken, zaman içinde bu reform paketinin de hayata geçirilmesi ile aranan  z mler içeriden bulunmaya çalışılır. Bu reform paketi sayesinde, üretim, tüketim ve finans alanı toptan bir serbestleşmeye bırakılır ve devletin bu alanlardaki etkinliği de minimuma çekilmeye çalışılır. Çünkü program oluşturulurken yapılan öngörülere göre zaten bu serbestleşme sonrası ortaya çıkacak olan serbest piyasa ekonomisi işlemeye başlayarak tüm ekonomik faaliyetlerin dengeye oturmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda da, 27 şubat 1992’de başını Yegor Gaydar’ın çektiği ve içinde hem Rus hem de Batılı neoliberal uzmanların olduğu bir ekibin hazırladığı ekonomik reform paketinin açıklanması ile Rusya’da inşa edilmesi amaçlanan kapitalizme geçiş için gerekli ilk adımlar da atılmış olur. Gaydar’ın açıkladığı reform programı temelde ekonomi üzerindeki devlet denetiminin gevşemesini hedeflemektedir. Bu saikle, esas olarak hayata geçirmek için hedeflenen politikalarından birkaçı ise; devlet m klерinin özelleştirilmesi, fiyat kontrolü, ekonomideki devlet idaresinin desantralizasyonu, piyasa kurumlarının ve altyapısının gelişimi için gerekli koşulların yaratılmasıdır (Tikhomirov, 2000: 227). Fakat, bu süreç içinde, kritik olan noktalardan biri de “değişimin hızı” dır (Volkov, 2002: 43). 1992 yılının başında açıklanan reform paketinin 1992’nin sonunda tamamlanacağını iddia eden Yeltsin ve Gaydar yönetimi, aynı zamanda hem ekonomik hem siyasal hem de toplumsal  k ş n hızla gerçekleşmesinin de yolunu açmışlardır (Yanowitch, 2000: 42; Clarke, 1998: 81).

şok terapi reform programına danışmanlık yapan yabancı ekonomistlerden biri olan Jeffrey Sachs’a göre, neoliberalizmden beslenerek yapılan geniş çaplı ve hızlı bir  zelleştirme ile hem devletin tüm müdahaleci rolünü yok edecek hem de gereksinilen serbest piyasanın

kurulmasına yol açacaktır. Bütün bu bağlam dâhilinde de, hızlı bir biçimde Rusya’da kapitalizmin inşasını hedefleyen bu ekonomik programın ilk momenti fiyatların ivedi liberalizasyonu iken ardından özelleştirmeler, finans sektörünün liberalizasyonu ve son olarak da emek piyasasının liberalizasyonu momentlerini kat etmesi planlanmış ve uygulamaya konulmuştur (Bedirhanoglu, 2004: 276). Stiglitz (2003: 155)’e göre, mali/finansal düzenlemeler, bütçe açıkları ve özelleştirmeler birincil öneme sahipken, bunlar dışında her şey istisnasız ikincil bir konumdaydı. Serbest piyasanın kendi akışı içinde dengeye oturacağı ve sorunsuzca işleyeceği düşüncesiyle uygulamaya konulan bu politikaların uygulamaya sonucunda ortaya çıkan ise oligopolistik bir piyasa mekanizması ve toplumun sosyo-ekonomik yapısında derin bir eşitsizlik ve yaygın bir yoksulluğun yanında otoriter ve otokratik bir devlet mekanizmasının vuku bulması olmuştur (Bedirhanoglu, 2004: 276-277). Bir anlamda, *nomenklatura* ve küresel sermaye güçleri arasında kalan Yeltsin’in bu duruma bulduğu bir çözüm olarak devlet “servet transferinin bir aracına” dönüşmüştür. “Zira Yeltsin, küresel dinamiklerin de etkin rol oynadığı sert bir sermaye paylaşım savaşı içinde şekillenen kapitalistleşme sürecini neoliberal bir çizgide tutabilmek için, başkanlığı süresince devlet mekanizmasını yoğun, keyfi ve usulsüz bir biçimde kullanmıştır” (Bedirhanoglu, 2004: 277).

1991-1994 arasında yürürlüğe konan reform politikaları sonucu Sovyetler Birliği’nden kalan ulusal varlıkların haraç mezat satılıp, ulusal ve uluslararası sermaye grupları tarafından paylaşılmıştır. Buna bağlı olarak da, ortaya çıkan ve “yeni Ruslar” ya da -daha bilenen haliyle- *oligarklar* olarak adlandırılan yeni dönem Rus sermaye sınıfı çok ucuza elde ettikleri kârlı işletmelerden elde ettikleri serveti ağırlıklı olarak ya yurtiçinde lüks tüketime harcadılar ya da yurtdışında mülk, rant veya finansal alanda değerlendirme yoluna gittiler. Bunun sonucu olarak, bir yandan üretim alanına yapılmayan yatırımlar sonucunda üretimde hızlı bir daralma ve verimlilikte ciddi bir düşüş ortaya çıkmaya başladı. Kârını maksimize etmeye çalışan oligarklar ise çalışanların maaşlarından ve sosyal hizmet/sosyal güvenlik alanına yapılan ödemelerden kesintiye gitmeyi seçtiler. Böylece, Sovyetler Birliği döneminin en önemli kazanımlarından biri olan sosyal güvenlik hizmetleri özelleştirildi; hem neoliberal politikaların gereği olarak deregülasyonla devletin minimalize edilmesi ve devletin çekildiği alanlara piyasanın girip de işlerliğini arttırması için, hem de burjuvazinin işçi sınıfı için ödediği/ödemek zorunda olduğu sosyal güvenlik hizmetleri çalışanların omuzlarına yüklenmiş

olmuştur. Bunun neticesinde de, zaten yoksulluğun hayli yaygın olduğu Rus toplumunda yoksulluk ve güvencesizlik daha çok artmış, orta sınıf yok olmuş, zengin ile yoksul arasındaki uçurum ise daha da derinleşmiştir. Hatta, Stiglitz (2016: 188), Rusya’nın 1990’larını kapsayan bu dönemi “Vahşi Doğu” olarak nitelemektedir; ne hukukun ne planlamanın ne piyasanın ne de siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarın olmadığı bu ülkeyi adeta bir cangıl gibi tarif edercesine.

1989’dan itibaren her yıl bir önceki yıla göre hem üretim oranlarında hem de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’da (GSYH) ciddi bir düşüş ivmesi kaydedilmiştir. Mesela, 1990-1999 döneminde Rusya’da toplamda endüstriyel üretim neredeyse %60 azalmış ve GSYH’da ise %54 oranında bir düşüş olmuştur (Stiglitz, 2003: 143). Hem yeraltı hem de yerüstü kaynakları açısından bu kadar zengin, sanayisi gelişmiş bir ülke olmasının yanı sıra IMF ve Dünya Bankası’ndan aldığı milyonlarca dolar borca rağmen Rus devleti 1990’ların ortalarından itibaren ne emeklisinin maaşını ödeyebilir ne çalışanların haklarını verebilir ne de yoksulların yaşam standartlarını yükseltebilir bir hale gelir. 1997’de ödenmeyen maaşlara ve yaygın yoksulluğa karşı yürüyüşler, açlık grevleri ve kitlesel protesto eylemleri ülkenin siyasal atmosferinin bir parçası haline gelir (Bobrov, 1998). Hâlbuki, ülkenin tüm zenginliğini kontrolleri altına alan *oligarklar* ise ellerindeki tüm kazançlarını yurtdışına çıkarma uğraşındadır. 1997’de Doğu Asya Krizi’nin patlak vermesi ise zaten borç içinde olan Rusya için de bardağı taşıran son damla olur ve 1998’de moratoryum ilan etmek zorunda kalır. Ağustos 1998’de Rusya hükümeti rublenin devalüasyonunu, kısa dönem hazine bonosunun (GKO) satışını askıya alındığını ve uluslararası borç ödemeleri için de 90 günlük bir moratoryum ilan eder (Beams, 1998). Çünkü Rusya’nın borçlarını ödemesi için gerekli olan başta gaz ve petrol sektörü gibi gelir kaynağı temel sektörler özelleştirmeler ile *oligarklara* devredilmiş ama gerekli yapısal, yasal ve/veya kurumsal düzenlemeler yapılmadığı için ülkenin zenginlikleri halk kitlelerinin refahı için değil birkaç *oligarkın* çıkarına olacak şekilde kullanılmıştır. Rusya halkı ise bir yandan yüksek enflasyon altında gelirlerinin, birikimlerinin günden güne değersizleşmesini deneyimlerken diğer taraftan da devletin sosyal güvenlik sistemini fes etmesinin sonuncunda yaşam koşullarının hızla kötüleşmesiyle ağır bir yoksunluk ve yoksullukla karşı karşıya kalmıştır. 1989’da %2 olan yoksulluk oranı 1998’e gelindiğinde %23 oranındaydı ve bu oranın temsil ettiği kesimin günlük geliri \$2 iken,

%40’tan fazla insan da günlük \$4’den daha az kazanıyor ve çocuklu ailelerin %50’den fazlası yoksulluk içinde yaşıyordu (Stiglitz, 2003: 153). Aynı zamanda, devletin yaptığı borçlanmalar ise ağırlıklı olarak devletin bütününe sirayet etmiş olan yaygın yolsuzluk mekanizması tarafından paylaşılmıştır.

Bunun neticesinde de, bu döneme damgasını vuran durum: Bir taraftan “sanayinin yıkımı ve yaşama standartlarındaki düşüş sürerken mülkiyetin dağılımı yenileniyor ve ekonomi radikal biçimde yeniden yapılıyor”; diğer taraftan da, yoksulluğun ve üretimdeki kaynak sorunlarının artması iç piyasaların daralmasına, dış piyasaların rağbet görmesine neden oluyor ve bu da zaten varolan dış borcun hızla ve büyük miktarlarda artışına sebep oluyordu (Kagarlitskiy, 2007: 471). Bunların yanında, tüm bu problemleri çözebilecek kurumsal yapılar ise yalnızca nominal olarak mevcuttular. Batı’daki örnekleri ile aynı adlara sahip olmalarına rağmen *de facto* işleyişleri böyle değildi. Sovyetler Birliği’nin baş varisi olan Rusya yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından hayli zengin bir ülkeydi ve piyasa ekonomisine geçiş süreci esas olarak bu zenginliklerinin belli başlı kesimler tarafından paylaşımına yol açmıştır. Bununla birlikte, sosyal güvenlik hizmetlerini verecek kurumların Sovyet sonrası dönemde ya işlevsizleştirilmesi ya da devre dışı bırakılması sonucunda da tüm problemleri ile hortlayan geçiş süreci Rus toplumunun gündelik hayatını kökünden değiştirmiş ve onulmaz bir yoksunluğa, yoksulluğa sürüklemiştir. 1990’larda kelimenin tam anlamıyla Rusya halkının her bir bireyi kendi başının çaresine bakmaya çalışmış ve kapitalizmin getirdiği sorunlarla kendi kendine başa çıkmaya çalışmıştır.

Uluslararası finans kuruluşlarının rehberliğinde hayata geçirilen neoliberal “şok terapi” ajandası neticesinde Rus toplumu için katastrofik bir dönem haline gelen 1990’lı yılların sonu itibariyle, Yeltsin’in halefi olacak isim, Yeltsin döneminin son başbakanı da olan Vladimir Putin olur. 2000’ler ile de, Rusya’yı Putin iktidarı altında bir dizi değişiklik ve dönüşüm beklemektedir artık. Bunlar arasında, 1990’lardan 2000’lere geçiş sürecinde yaşanan en önemli dönüşümlerden biri ise, Rus sermaye sınıfı açısından hâkim sınıfların önderliğini yapan egemen sınıf el değiştirmesidir. Yeltsin döneminde ekonomik ve zaman zaman da siyasal iktidar üzerinden söz sahibi olan *oligarkların* yerini Putin döneminde çoğunlukla devletin üst kadrolarında görev yapmış ve/veya yapan isimler alır. 2000’ler Rusya’sının

siyasal ve ekonomik atmosferine, özellikle devlet vurgusunu daha çok yapan yeni simalar hâkim olmaya başlar. Devleti saran iktidar bloğunun değişmesinin yanı sıra, mevcut devlet modelinde de değişikliğe gidildiği açıktır. Yeltsin döneminde hayata geçirilmeye çalışılan minimal devlet modelinin, dünyanın diğer yerlerindeki deneyimlerde de görüldüğü üzere, dönüşen üretim süreçlerine uygun bir devlet modeli olmadığı ortaya çıkar. Bunun üzerine, Putin’in iktidara gelmesine müteakip, devlet yapılanması daha müdahaleci, daha rekabetçi, daha düzenleyici bir rol üstlenmeye başlar. Bir yandan ekonomik alanın düzenlenmesinde artık etkin bir göreve sahip yeni devlet yapılanması açısından, siyasal alanda devlet bürokrasisinin yeniden kontrolü ele almasıyla otoriterleşmenin pekiştirilmesi de sağlar. Bunun en bariz örnekleri ise, 1990’larda özelleştirilen enerji ve ağır sanayi sektörlerinin 2000’lerin başlarında yeniden devletleştirilmesi ile sadece ulusal bazda değil aynı zamanda uluslararası bazda da oldukça önemli bir konuma sahip şirketlerin yönetimine -Putin’in güven duyduğu- bürokrat ve teknokratlar gelir. Bu adım, Rus devletinin dönüşümü için mühim bir girizgâh da olur.

Açıktır ki devletin birbiri ile ilişkili başlıca iki işlevinden biri birikim sürecini gözetmek iken diğeri de toplumsal meşruiyeti sağlamaktır. Bu nedenle de, Rus toplumu, 2000’ler ile, yükselişe geçen muhafazakârlık ve milliyetçilik üzerinden geçmişe ve geleneklere verilen referansların imlediği patrimonyal otorite ile ulusun ve devletin beden bulduğu otokrat bir liderliğin imlediği karizmatik otoritenin yeni/modern bir bileşimini deneyimlemektedir. Buna verilebilecek en iyi örnek ise, Vladimir Putin’in “sahne arkası” lideri olduğu ve merkez sağda yer alan Birleşik Rusya Partisi’nin (*Единая Россия*) sadece Rusya’da egemen bir kitle partisi haline gelmesi değil aynı zamanda devlet partisine de dönüşmesi halidir. Diğer bir örnek ise, Putin’in seçimlerde aldığı yüksek oy oranlarıdır: İlk seçildiği 2000’deki başkanlık seçimlerinde aldığı oy oranı %52.94, 2004’teki ikinci başkanlık seçimlerinde % 70,31 ve 2012’deki son başkanlık seçimlerinde ise % 63,6 dır. 2008 ve 2012 arasındaki dönemde de Dimitriy Medvedev Rusya Federasyonu devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, Putin ve Medvedev arasındaki ilişki de Rus siyasal kültürünün patrimonyal yönünün günümüze bir yansımasıdır adeta. “Bugün Moskova’da satılan Putin ve Medvedev’in ikili portreleri, [...] Stalin’i Lenin’in yanında gösteren ünlü ‘kutsayıcı’ fotoğrafları, II. Nikolay’ın, oğlu Aleksey’le birlikte fotoğraflarını çağırıştırır ve [...] Rus tarihi

boyunca veraset hakkının çardan oğluna geçmesini meşrulaştıran o simgeleşmiş şecere temsillerini hatırlatır” (Getty, 2016: 28 & 153). Aynı zamanda, Julia Adams’a göre: “Patrimonyal siyasette krallar, prensler ve daha küçük çaplı hükümdarlar, babasoyu vizyonu – geçmişe olduğu kadar, geleceğe de uzanan, atalardan ve istenen torunlardan oluşan bir çizgi-dile getiriyorlardı. [...] Hükümdarın kendi bedeni ile temsil ettiği bedenler dizisini, bütün siyasi gövdede zirvesine varacak şekilde birbirine bağlayan, babasoyunun göstereniydi; bu ise tekrarlanan baba-oğul ilişkisi, kalıtım, erkeklik ve ölümsüzlüğe dair aşkınlık taahhüdü idi” (Getty, 2016: 28 & 153). Bunlara ek olarak, Vladimir Slepak’ın 2012’de -başkanlık seçimleri hemen öncesi- yaptığı “Davay vpered, Vladimir Putin!”¹¹ (*Давай вперед, Владимир Путин!*) şarkısı da, ulusun, toplumun, devletin ve geçmişin liderde hep birlikte vücuda gelmesini anlatan iyi bir örnektir (Getty, 2016: 72):

Ey Rusya sen asla kaçmadın
En korkunç düşmanla bile kavgadan
Ey askerler, ey generaller
Katılın hepiniz anavatan saflarına!
Dönüm noktasında, ulus, durma yürü,
Gel artık sabah, kavgamız var!
İleri, ey Vladimir Putin!
Saldırında yanındayız...
Ve Rusya, yeniden ayağa kalkıyor,
Ülkemiz topyekûn yenileniyor...
Huşu veren güç, büyük kudret
Herkes gösterilecek
Ey Vatan, gerçeği özlüyorsun
Her yerde akli temsil ediyorsun
İleri, ey Vladimir Putin!
Seninle Rus ulusu şahlanıyor.

¹¹ Şarkı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=RNFaHppNrXc>.

Tablo 1:

	Eski Otoriterizm	Neo-Otoriterizm	Liberal Demokrasi
Ekonomik temel	Doğal ekonomi	Yarı-piyasa ekonomisi	Piyasa ekonomisi
Meşruiyetin zemini	Tanrı'nın, geleneklerin, fatihin emri	Seçim ya da seçimsiz	Seçim
Siyasi parti sayısı	Bir ya da sıfır	Bir ya da çok	İkiden fazla
Birey özgürlüğü	Yok	Ekonomik özgürlük, siyasal özgürlük de kısmi	Birey özgürlüğü hukukun üstünlüğü ile korunmakta
En yüksek otorite	Monarşi	Meşrutiyet/anayasal monarşi veya devlet başkanı	Anayasa
Güçler ayrılığı	Yok	Yarı-bağımsız parlamento	Üç gücün ayrılığı

Kaynak: Li, H. 2015. *Political Thought and China's Transformation: Ideas Shaping Reform in Post-Mao China*. London: Palgrave Macmillan, 32.

1991'de tankların üzerine çıkararak demokrasi ve özgürlük nutukları atan Yeltsin, çok değil iki sene sonra, 1993'te tankların parlamentoyu ateşe tutması için emir verir. Sebep ise, anayasanın değişmesi ile devlet başkanının daha geniş yetkilere sahip olacak olması üzerine parlamentonun bu anayasaya karşı çıkması olur. Neticesinde ise, anayasa halkoylamasından geçer ve Rus toplumunu bekleyen sonuç da siyasal iktidarın tamamen devlet başkanının eline geçmesi, demokratik kanalların kapanması ve otoriterleşmenin artışıdır. Lakin, 2000 sonrasında, Putin'in hayata geçirdiği bir dizi politikanın sonucu ise otoriterleşmenin daha da artması olur. Filhakika, Putin yönetiminin, He Li'nin (2015: 32) Tablo 1'de göstermekte olduğu neo-otoriter hattı izlediği açıktır: Yönetimlerinde bürokrat/teknokratların olduğu devletleştirilmiş büyük şirketlerin yarattığı yarı-piyasa ekonomisi; yüksek oy oranlarıyla kazanılacak zaferlerin başından belli olduğu seçimler; birçok partinin mevcudiyetine rağmen iktidar partisinin hem egemen parti hem de devlet partisi haline gelmesi; kısmi siyasal ve toplumsal özgürlükler; ulusun ve devletin cismanileştiği bir devlet başkanı profili; egemen iktidar partisinin hâkim olduğu bir parlamento; ve son olarak da, küresel kapitalizm ile barışık neo-patrimonyal ve neo-otoriter bir düzenleyici devlet modeli.

Başka bir deyişle, sermayenin -ticari, finansal ve üretken sermaye- tüm formlarının uluslararasılaşması farklı sermaye kesimleri arasındaki rekabeti ve devletten talep ettikleri politikalar arasındaki çelişkiyi arttırmıştır. Ve bu nedenle, uluslararası birikim süreciyle farklı biçimlerde eklenen sermayelerin çelişkili taleplerini idare etme işlevi yeniden devletin üstünde kalır. Bu süreçte, siyasal alanın daralması, devlet aygıtının güçlenmesi ve devlet içinde yürütmenin özerkleşmesi ön plana çıkar. Böylelikle, re-regülasyon hayata geçirilerek devletin daha müdahaleci olacağı düzenleyici rolü pratiğe akseder. Putin yönetimi altında ise bu durum "güçlü devlet" şiarı ile ete kemiğe bürünmüştür. Geç kapitalistleşen Rusya'ya uygun devlet modeli olarak otoriter bir düzenleyici devlet modeli; devletin çok çeşitli piyasa dinamikleri ile doğrudan etkileşim mekanizmalarını geliştirerek hem ulusal ve uluslararası rekabetin sert etkilerine maruz kalan sermayenin ayakta kalmasını sağlar hem de sermaye ve piyasa dinamiklerinin birkaç isim çevresinde monopollerleşmesini engeller.

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında hayata geçirilen şok terapi programının başat iki adımı olan deregülasyon ve özelleştirme politikaları; bir yandan kamusal hizmetlerin lağvedilmesiyle derin sosyo-ekonomik problemlerin baş gösterdiği bir toplumsal travmaya, diğer yandan ulusal ve uluslararası sermaye güçlerinin kamusal kaynakları büyük bir açgözlülükte talan etmesine neden olur. En sonunda 1998'te yaşanan ekonomik kriz ve devletin iflası bir anlamda Rusya'nın dibi gördüğü an olur ve ivedi bir biçimde özellikle de devlet alanında bir dönüşüme gerek duyulur. 2000'lere bu ihtiyaç ile giren Rusya, Putin'in iktidara gelmesiyle gereksinen değişimin yolu da açılmış olur. Bu değişimin harekete geçmesi için yelkenlerini şişiren ilk rüzgâr elbette ki petrol fiyatlarının dünya çapında yükselişe geçmesidir: 1998'de \$11 olan petrolün varili 2000'de \$35'e çıkar, 2000-2003 döneminde de \$30 olarak sabitlenir ve böylece ülkedeki yabancı para rezervleri üçe katlanır böylece (Sakwa, 2004: 184). Ayrıca, 1999-2004 yılları arasında çıkarılan petrol miktarı da %48 oranında artmıştır (Millar, 2001: 336). Başkanlığının ilk döneminde daha çok ekonomik ve siyasal alanlarda yasal düzenlemeler ile ilgilenen Putin, ikinci başkanlık döneminde artık ekonomik ve siyasal alanın fiili durumu ile ilgili yeniden düzenlemelere gider. Bu minvalde, Putin tarafından neo-otoriter düzenleyici bir devlet modeline doğru atılan bir ikinci adım ise, 2004-2005 yılında yapılan devletleştirme atılımıdır. 1990'larda özelleştirilen özellikle enerji sektöründen büyük şirketlerde devletin hisse payı artırılarak

şirketlerin kontrolü devlet eline geçer ve yönetimlerine de bürokrat/teknokratlar geçer. Ekonomi alanında devletin müdahaleci bir pozisyon almasının bir sonucu olarak, Putin döneminde *oligarkların* yerini *siloviklerin* (*силовик*) yani başta KGB/FSB olmak üzere devlet kadrolarından gelen ya da hala çalışmakta olanların aldığı da söylenebilir (Puffer & McCarthy, 2007). Böylelikle, neo-otoriter ve neo-patrimonyal bir düzenleyici devlet yapılanmasının inşasında ve işleyişinde gerekli olan mekanizmalar Rus devlet geleneğinden gelen, Putin’in çevresindeki *silovikler* tarafından oluşturulur.

Bunun yanında, “devleti güçlendirme stratejisini hem oligarklar hem de bölgesel liderler ile mücadele üzerine oturtan ve devletin ekonomik bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan Putin, [...] Rusya’da ekonomik atılımı gerçekleştirmek için hem liberal bir ekonomi politikası izlemeye çalışmış, hem de hukukun üstünlüğü söylemini kullanarak güçlü bir devlet yaratma çabasına içine girmiştir” (Yapıcı, 2010: 83). Mesela, Putin’in 2000 devlet başkanlığı seçimlerindeki sloganı: “Demokrasi, hukukun diktatörlüğüdür.”¹² Fakat diğer bir taraftan bakıldığında, Putin döneminde vuku bulan güçlü devlet başkanlığı olgusu nedeniyle yürütmenin hem yasamanın hem de yargının üzerinde ciddi bir etkisi olduğu da açıktır. Ayrıca, ekonomik olarak liberal siyasal olarak otoriter bir yapı kurma hedefini gerçekleştirmek için de Putin’in attığı üçüncü bir adım ise, siyasal iktidarın merkezileşmesi, karar ve yetki gücünün merkezde tek bir elde toplanmasını sağlamak olur. Hatta, Putin, ilk başkanlık döneminden şu anki son başkanlık dönemine kadar, “bölgeselden federalesel, yasamadan yürütmeye doğru [...] siyasi otoritesini yeniden konumlandırmaya ve güçlendirmeye yönelik çabalara odaklanır” (Berglöf vd., 2016: 62). Bu minvalde, bölgesel yönetimlerin özerkliklerini budayarak merkezin yasama ve yürütme alanında bölgeye göre daha da güçlendirilmiş olduğu federal bir sistemi uygulamaya geçirir. Buna göre de, Rusya Federasyonu’nu oluşturan 89 otonom *oblastı* ve cumhuriyeti 8 *okruga* yani federal bölgeye ayrılır ve federal her bir bölgenin başkanı da devlet başkanı tarafından o federal bölge dâhilinde hem en yetkili kişi hem de tam yetki ve karar gücü ile atanır (Berglöf vd., 2016: 62; Huskey, 2001: 118).

¹² Tam hali: “Demokrasi, hukukun/yasamanın diktatörlüğüdür; o hukuku/yasayı uygulamaya yetkili olanların değil” («Демократия - это диктатура закона, а не тех, кто по должности обязан этот закон отстаивать.»).

Velhasıl, Putin’in iktidarı döneminde hayata geçirdiği temel dört politika: Vergilendirme, gayrimenkul ve sosyal güvenlik yasaları; bölgesel ve federal yönetimlerin yapısında değişiklikler; yasama ve yürütmeye dair değişiklikler; ve 1990’larda yapılan özelleştirilen işletmelerin bir kısmının yeniden devletleştirilmesidir. Tüm bunların üstünden de okunabileceği gibi, Putin hem siyasal alanda hem de ekonomik alanda merkezin birincil öncelikte olduğu dikey bir sistem uygulamaya çalışmaktadır (Gaddy, 2002: 143). Lakin bu kurmaya çalıştığı sistemin ne küresel kapitalizmin dinamikleri ile çelişen bir karaktere sahip olmadığı da açıktır. Ekonomik olarak liberal politikaların uygulamaya konması süreci yalnızca artık daha müdahaleci, daha rekabetçi bir hale gelen düzenleyici devlet yapılanmasının gözetiminde yapılmaktadır. Bu çerçevede dâhilinde de, gerekli olanın, hem siyasal alanın hem ekonomik alanın neo-otoriter ve neo-patrimonyal düzenleyici bir devlet aygıtı tarafından nizama sokulması hali olduğu artık aşîkârdır. Putin ve ekibi tarafından 18 yıldır yönetilmekte olan ve daha da yönetileceğe benzeyen Rusya’da işleyen bu düzenin, özellikle de son dönemdeki başarıları göz önüne alınırsa, dünyanın çeşitli yerlerine de aktarılması ve tatbik edilmesi kuşkusuz ki küresel kapitalizmin bugününe ve yakın geleceğine dair bir gerçekliğe işaret etmektedir de.

Sonuç

Sonuçta, yaşadığımız şu çağda, başında çeşitli sıfatlar eklenerek sıklıkla kullanılır haline gelen ilerleme, gelişme, kalkınma ve büyüme kavramlarının esasında ne türden dönüşümler için ne sebeplerle kullanıldığını anlamak önemlidir. Savaşın, suçun ve her nevi şiddetin kol gezdiği yerküre üstündeki nüfusun büyük bir yekûnunun her geçen gün daha da yoksullaştığı, daha kötü şartlarda yaşamak zorunda kaldığı bir zamanda kapitalizm küreselleşmekte, sermaye uluslararasılaşmakta ve emek süreçleri de ulusöteleşmekte. Bu süreçte ortaya çıkan post-Fordist birikim rejiminin yarattığı yeniden-yapılanan devlet mekanizmasının daha da önemli bir hale gelen yeni rolü ise artık, emek-sermaye çelişkesinin de uluslararasılaşması sonucu ortaya çıkan sorunları, -hegemonik- krizleri çözmektir. Diğer yandan da, uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel bazda işleyen piyasaların istikrarını sağlamaktır. Çünkü, Nicos Poulantzas’ın (1975: 101) da belirttiği gibi, “tekelci kapitalizm, kapitalist üretim tarzında başatlığın ekonomiden politikaya, diğer bir deyişle devlete doğru

yer değiştirmesiyle karakterize edilir.” Filhakika, post-Fordist üretim sürecinin gereksindiği yeni devlet modeli ise; bir taraftan esnekleşen ve yalınlaşan, diğer taraftan küçük-ölçekli, parçalı ve bireysel bir yapıya bürünen üretim ve tüketim süreçlerinin siyasal, yasal, yönetsel, toplumsal ve kültürel alana yansımalarını da kontrol altında tutmakla yükümlüdür. Bu bağlamda, küresel kapitalizmin dünya sathına yayılma hızına koşut bir biçimde önemini artıran devletin son 25 yıldır yeniden-yapılanmaya gitme gereği daha fazlasıyla ortaya çıkmıştır. Her ne kadar 1980’ler ve 1990’larla kapitalizmin dünya çapında içine girdiği derin krizleri atlatmak için sistemin bir yeniden-inşa sürecine ihtiyaç duyduğu açık hale gelmesi sonucunda ortaya çıkan neoliberal politikaların önerdiği minimal devlet modeli hayata geçirilmeye çalışılsa da; sonrasında, uygulamaya konan neoliberal politikaların hem ekonomik hem de siyasal alanda yarattığı krizlerin gösterdiği gibi, devletin belirli bir rol, konum ve yükümlülük üstlenme zorunluluğu kapitalist sistem için kaçınılmazdır. Artık bugünün koşullarına uygun bir biçimde yeniden-yapılandırılmaya çalışılan düzenleyici devlet modelinin kavramsallaştırılmaya, kuramsallaştırılmaya ve pratiğe aksettirilmeye çalışıldığı ise artık aşikâr bir durumdur. Çünkü küresel kapitalizm ve post-Fordist paradigmanın bugün geldiği aşama, esasında bütünlüklü ve çok-boyutlu bir ilişkiler ağının mevcudiyetine gereksinim duymaktadır. Başka bir deyişle, “neoliberal kapitalizm dünyanın her yerinde o ya da bu şekilde siyasal alanın daraltılmasını, siyasal demokrasi imkânlarının kısıtlanmasını ve buna uygun devlet biçimlerinin kurumsallaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, devletin siyasal ve kurumsal pratiklerini sosyal ve siyasal mücadelelerden izole etmek üzere devlet aygıtları arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenir.” (Akça & Özden, 2014: 14-15). Bu nedenle de, devlet organının artık temel misyonu da; kendi görelî özerkliği içinde, sermayenin, metanın, finans-kapitalin ve elbette emeğin ulusötesileşmesi sürecini büyütecek, genişletecek, yaygınlaştıracak biçimde, her bir bireyi bu sürecin içine dâhil etmektir. Bunun içinde, gerektiğinde hem piyasaya hem sivil topluma hem de bireylere yönelik olarak düzenleyici ve patrimonial bir rolü ifa etmenin yanında, üretim süreçlerinden her türden emeğin sömürsününün katmerlenmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek herhangi siyasal ve/veya toplumsal hareketlenmelerin önünü almak için gün geçtikçe otoriterleşen bir devlet mekanizması yükselişe geçmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri de elbette ki Putin tarafından 17 yıldır bilfiil yönetilen Rusya Federasyonu’dur. Günümüz Rusya’sı, yüzyılların deneyimlerinden örülmüş Rus siyasal kültürünün önemli niteliklerinden ikisi olan

otoriterizmin ve patrimonyalizmin yeni bir çehresini yaşamaktadır. “Güçlü devlet” nosyonun başlıca iki özelliği olarak ortaya çıkan neo-otoriterizm ve neo-patrimonyalizm olgularının bir tezahürü olarak Rus devleti Putin’de vücuda gelmektedir. Diğer bir taraftan, 1990’lardaki neoliberal politikalar aracılığıyla minimize edilmeye çalışılan devlet, aynı zamanda, 2000’ler ile bir dönüşüm sürecine girip daha müdahaleci, rekabetçi, düzenleyici bir biçim almaya da başlar. Bu dönüşüm sürecinin ana figürü ise yeni bir Leviathan imgesine de dönüşen yine Putin idir. Oysa Vladimir Vladimiroviç Putin, Rus siyasal kültürünün aşına olduğu bir olgu olarak otoriter baba figürüne sahip lider, başını çektiği egemen sınıf klanları ve bu klanların kontrolü altında ama lider ile cismanileşen bir devlet mekanizmasının salt bir görünüşü idir. Tüm bunların sonucu olarak, post-Fordist üretim biçiminin gereksinim duyduğu düzenleyici devlet modelinin dünya sathında hâkimiyeti ve işlerliği bir yandan artarken, diğer yandan da devlet mekanizmalarının neo-otoriter ve neo-patrimonyal bir hal alması da küresel kapitalizmin günümüz şartları altında geçirmek zorunda olduğu bir değişim, almak zorunda olduğu yeni özellikleri niteliğindedir. Ve bu özelliklere yakın gelecekte dünyanın dört bir yanında yükselişe geçen fundamentalizm, milliyetçilik/ırkçılık ve zenofobi gibi özelliklerin de katılacağı apaçık bir gerçektir artık. Mamafih, kuşkusuz ki insanlığın tarihinin şu anında yaşanan bu dönüşümün daha iyiye doğru değil de, tam tersi istikamete doğru hızla yol alınmasını sağlayacağı da aşikârdır.

Kaynakça

- Akça, İ. & Özden, B. A., 2014. AKP ve Türkiye’de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri. *Başlangıç*, 2, 13-37.
- Arestis, P. & Sawyer, M. 2007. Neoliberalizm ve Üçüncü Yol. In: A. Saad-Filho & D. Johnston, ed., Ş. Başlı & T. Öncel, çev. *Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki*. İstanbul: Yordam Kitap, 293-302
- Argın, Ş., 1992. Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün Kaderi: Post-Fordizm. *Birikim*, 41. Available from: <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4560/kapitalist-toplumda-isin-ve-ismucunun-kaderi-post-fordizm#.WVV8LiLTiW>

- Aslund, A., 1995. The Russian Road to the Market. *Current History*, 94 (594), 311-316.
- Ataay, F., 2006. *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Ataay, F. & Acar, E., 2008. Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerelleşme. *İktisat Dergisi*, 500. Available from: <http://www.yayed.org/id15-gorusler/faruk-ataay-ergul-acar-devletin-yeniden-yapilandirilmesi-ve-yerellesme.php>
- Bayraktar, F., 2015. 'Yönetişim' Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi? *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 71-94.
- Bayramoğlu, S., 2009. Düzenleyici Devlet Düzenlenirken: OECD Türkiye Raporu Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme. *Praksis*, 9, 143-162.
- Beams, N., 1998. Russian Crisis Shakes Global Markets, *World Socialist Web Site*, 25 August. Available from: <http://www.wsws.org/news/1998/aug1998/rus-a25.shtml>.
- Bedirhanoğlu, P., 2004. Gorbaçov'dan Yeltsin'e Rusya'da Farklı Reform Pratikleri ve Neoliberalizm. In: S. Dedeoğlu & T. Subaşat, ed. *Kalkınma ve Küreselleşme*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 275-313.
- Belek, İ., 1999. *Postkapitalist Paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Belek, İ., 1997. Yeni Kapitalist Paradigma ve 'Kaliteli' Yönetim. *Toplum ve Hekim*, 12 (77), 34-39.
- Bell, D., 1999. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Berglöf, E., et al., 2016. *The New Political Economy of Russia*. Cambridge, MA: MIT Press.

-
- Bourdieu, P., 1998. The Essence of Neoliberalism. *Le Monde Diplomatique*. Available from: <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>
- Carroll, W., 2007. Tracking the Transnational Capitalist Class: The View from on High. 27th *International Sunbelt Social Network Conference*. 1-6 May, Corfu (Greece).
- Clarke, S., 2004. Devlet Tartışmaları. In: S. Clarke, ed., İ. Yıldız, çev. *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 7-88.
- Clarke, S., 1998. Structural Adjustment without Mass Unemployment? Lessons from Russia. In: S. Clarke, ed. *Structural Adjustment without Mass Unemployment? Lessons from Russia*. Cheltenham; Northampton, MA: Edward Elgar.
- Cox, R., 1987. *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press.
- Demirci, M., 2013. Yönetişim, Otorite ve Meşruiyet. In: F. N. Genç, ed. *Yönetişim: Türk Kamu Yönetimine Yansımaları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1-62.
- Dikmen, A. A., 2017. *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*. İstanbul: NotaBene.
- Embong, A. R., 2000. Globalisation and Transnational Class Relations: Some Problems of Conceptualization. *Third World Quarterly*, 21 (6), 989-1000.
- Foster, J. B., 2017. Küreselleşmiş Tekelci-Finans Kapitalin Yeni Emperyalizmi. E. Ekici, çev. *Monthly Review Türkiye*, 1, 35-57.
- Fıncıoğlu, S., 2015. Post Fordizm, Küreselleşme ve Endüstrideki Dönüşüm. *Kriz ve Kritik*, 2, 41-44.
- Gaddy, C. G., 2002. Has Russia Entered A Period of Sustainable Economic Growth? In: A. C. Kuchins, ed. *Russia After the Fall*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace; Brookings Institution Press, 125-144.

- Getty, J. A., 2016. *Stalinizm Hükmederken: Bolşevikler, Boyarlar ve Geleneğin Ayak Direyişi*. G. Ç. Güven, çev. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gill, S. & Law, D., 1988. *The Global Political Economy*. Hertfordshire: Harvester-Wheatsheaf.
- Glazyev, S., 1994. *Ekonomika i Politika: Epizody Bor'by*, Moskova: Gnozis.
- Goldman, M. I., 2003. *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry*. London; New York: Routledge.
- Gould-Davies, N. & Woods, N., 1999. Russia and the IMF. *International Affairs*, 75 (1), 1-22.
- Güzelsarı, S., 2008. *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü*. İstanbul: SAV.
- Güzelsarı, S., 2004. Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları. *A.Ü.SBF-GETA Tartışma Metinleri*, 66, 1-25. Available from: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2004/selime-guzelsari.pdf>
- Harvey, D., 2015. *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. A. Onacak, çev. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D., 2012. Yaratıcı Yıkım Olarak. Neoliberalizm. E. Çamuroğlu-Çığ & Ünsal Çığ, çev. *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 67-88.
- Hellman, J., 2002. Russia's Transition to A Market Economy: A Permanent Redistribution? In: A. C. Kuchins, ed. *Russia After the Fall*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Herrera, Y. M., 2001. Russian Economic Reform, 1991-1999. In: Z. Barany & R. G. Moser, ed. *Russian Politics: Challenges of Democratization*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Huskey, E., 2001. Political Leadership and the Center-Periphery Struggle: Putin's Administrative Reforms. In: A. Brown & L. Shevtsova, ed. *Gorbachev, Yeltsin, and*

-
- Putin: Political Leadership in Russia's Transition*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 113-142.
- Jessop, B., 2006. Spatial Fixes, Temporal Fixes and Spatio-Temporal Fixes. In: N. Castree & D. Gregory, ed. *David Harvey: A Critical Reader* (s. 142-166). Oxford: Blackwell Publishing.
- Jessop, B., 2002. Globalization and the National State. In: S. Aronowitz & P. Bratsis, ed. *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*. London: University of Minnesota Press. Available from: <https://bobjessop.org/2014/01/05/globalization-and-the-national-state/>
- Jessop, B., 1994. Post-Fordism and the State. In: A. Amin, ed. *Post-Fordism: A Reader*. Oxford: Blackwell, 251-279.
- Kagarlitskiy, B., 2007. *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi*. E. Soğancılar, çev. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kuyps, C., (ed.). 2010. *The Internationalization of Labour Markets*. Geneva: International Labour Organization International Institute for Labour Studies. Available from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_193683.pdf
- Li, H., 2015. *Political Thought and China's Transformation: Ideas Shaping Reform in Post-Mao China*. London: Palgrave Macmillan.
- Marx, K. 2007. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. Ankara: Sol Yayınları.
- McFaul, M., 2001. *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Millar, J. R., 2001. The Russian Economy: Putin's Pause. *Current History: A Journal of Contemporary World Affairs*, 100 (648), 336-342.

- Oğuz, Ş., 2006. Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü. In: D. Yılmaz vd., ed. *Kapitalizmi Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları, 147-212.
- Öngen, T., 2004. Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri. *Petrol-İş Yıllığı 2000-2003*. Available from:
http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/01_sermaye/
- Öztürk, Ö., 2006. Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması. In: D. Yılmaz vd., ed. *Kapitalizmi Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları, 213-276.
- Van der Pijl, K., 2014. *Küresel Rekabetler*. K. Kurtul, çev. Ankara: İmge Kitabevi.
- Van der Pijl, K., 1993. State Socialism and Passive Revolution. In: S. Gill, ed. *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Poulantzas, N., 1975. *Classes in Contemporary Capitalism*. London: New Left Books.
- Puffer, S. M. & McCarthy, D. J., 2007. Can Russia's State-Managed, Network Capitalism Be Competitive?: Institutional Pull Versus Institutional Push. *Journal of World Business*, 42 (1), 1-13.
- Robinson, W., 2011. Global Capitalism and 21st Century Fascism. *Al-Jazeera*, 8 May. Available from:
<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/04/201142612714539672.html>
- Robinson, W., 2002. Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller. E. Türközü, çev. *Praksis*, 8, 125-168. Available from:
<http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/008-05.pdf>
- Robinson, W., 2001. Social Theory and Globalisation: The Rise of a Transnational State. *Theory and Society*, 30 (2), 157-200.

- Rutland, P., 2004. What Comes After Socialism? In: Y. Brudny, J. Frankel & S. Hoffman, ed. *Restructuring Post-Communist Russia*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Sakwa, R., 2004. *Putin Russia's Choice*. London: Routledge.
- Sarısoy, S., 2010. Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar. *Maliye Dergisi*, 159, 278-298. Available from: https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/SinanSARISOY.pdf
- Sklair, L., 2001. *The Transnational Capitalist Class*. Oxford: Blackwell.
- Sklair, L., 2000. The Transnational Capitalist Class and the Discourse of Globalization. *Cambridge Review of International Affairs*, 14 (1). Available from: <https://www.globalpolicy.org/globalization/defining-globalization/27656-the-transnational-capitalist-class-and-the-discourse-of-globalization.html>
- Sørensen, G., 2006. The Transformation of the State. In: C. Hay, M. Lister & D. Marsh, ed. *The State: Theories and Issues*. Houndsmill: Palgrave Macmillan, 190-208.
- Sönmez, S., 2016. Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 43-62. Available from: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/297834>.
- Stiglitz, J. E., 2016. *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* O. İşler, çev. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stiglitz, J. E., 2003. *Globalization and Its Discontents*, New York: W. W. Norton & Company.
- Şaylan, G., 2016. *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

-
- Tikhomirov, V., 2000. *The Political Economy of Post-Soviet Russia*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: St. Martin's Press.
- Touraine, A., 1971. *The Post-Industrial Society Tomorrow's Social History: Classes. Conflicts and Culture in Programmed Society*. New York: Random House.
- Volkov, V., 2002. *Violent Entrepreneurs: The Use of Force in the Making of Russian Capitalism*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Williamson, J., 2000. What Should the World Bank Think About the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*, 15 (2). Available from: http://www.kleinteilige-loesungen.de/globalisierte_finanzmaerkte/texte_abc/w/williamson.pdf
- Yanowitch, M., 2000. *New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism*. Armonk, New York: M.E. Sharpe.
- Yapıcı, İ. M., 2010. *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Ankara: USAK Yayınları.

Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve

Koray R. YILMAZ¹, Demet ÖZMEN YILMAZ²

The Late Capitalist Development in the Context of Internationalization of Capital: A Theoretical Framework

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 18.01.2018

Date Accepted: 20.02.2018

JEL Classification:

P10,

P40,

F54.

Keywords:

Late Capitalist

Development,

Marxism,

Curcuit of Capital,

Internationalization of

Capital,

Development Strategy.

ABSTRACT

In this study we aim to present a theoretical framework which focuses on the development of capitalism in the late-developed capitalist countries. Therefore, in the first part we shortly but critically dwell on the concept of lateness which is widely used in the development literature. In the second part, we express the internationalization of capital as a “terminus a quo” of the late capitalist development. For this, firstly, the concept of internationalization of capital is discussed basing on Marx’s labour theory of value. We especially dwell on the circuits of capital which is developed in the second volume of Capital. And then some important Marxist scholars’ subsequent approaches are examined. These scholars especially focus on the internationalization of capital and its relation with the late capitalist development. In the last part, the internationalization process of capital is addressed in two complementary periods: “early stage” and “advance stage”. In addition to the detailed analysis of the principal forms of internationalizing capital, we determine the principal capital accumulation forms for late capitalist countries in line with these periods. We depict these forms through capital circuits analysis which was developed by Marx.

¹ Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, koray.yilmaz@omu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, demetozy@omu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada geç kapitalistleşen ülkelerde kapitalizmin gelişme sürecine odaklanan kuramsal bir çerçeve sunmayı amaçlıyoruz. Bunun için ilk bölümde kısaca ama eleştirel bir gözle kalkınma literatüründe yaygın bir kullanıma sahip olan geçlik olgusunu ele alıyoruz. İkinci bölümde sermayenin uluslararasılaşmasını geç kapitalistleşme olgusunun başlangıç noktası olarak tanımlıyoruz. Bunun için öncelikle sermayenin uluslararasılaşması kavramı Marx’ın emek değer teorisine dayalı olarak tartışılıyor. Özellikle Kapital’in ikinci cildinde geliştirilmiş olan sermaye döngüleri analizi bize bu konuda yardımcı oluyor. Daha sonra kimi Marksist yazarların takip eden yaklaşımları ele alınıyor. Bu yazarlar özellikle sermayenin uluslararasılaşması ve bu sürecin geç kapitalist gelişme ile ilişkisi üzerinde duruyorlar. Son bölümde sermayenin uluslararasılaşması iki birbirini tamamlayan dönemde ele alınıyor: erken aşama ve ileri aşama. Uluslararasılaşan sermayenin başat biçimleri bağlamında, bu aşamaların detaylı bir analizi ile birlikte bu aşamalarla uyumlu olarak geç kapitalistleşen ülkeler için başat sermaye birikim biçimleri tanımlıyoruz. Bu sermaye birikim biçimlerini Marx’ın geliştirdiği sermaye döngüleri analizi aracılığıyla serimliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Geç Kapitalistleşme, Marksizm, Sermaye Döngüsü, Sermayenin Uluslararasılaşması, Gelişme Stratejisi.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanan dünya ekonomisi siyaseti açısından en dikkat çekici noktalardan biri, eskiden sömürge olan ancak zaman içerisinde bağımsızlığını elde etmiş yeni ulus devletlerin, rakip iki sistemin dünya ekonomik ve siyasi coğrafyasını yeniden belirlediği süreçte nasıl bir yol izleyecekleriydi. Azgelişmiş olarak nitelenen bu ülkelerin gelişme süreçlerine yönelik analiz ve yaklaşımlar kimi zaman birbirlerinden ayrılması hayli güç olan ideolojik-politik-kuramsal çok boyutlu bir sorun olarak belirmişti. Henüz 1943 yılında daha savaş bitmemişken “çöküntü alanları” olarak işaret ettiği bu coğrafyaların gelişme sorununa odaklanan Rodan (1943), temel meseleyi sanayileşme etrafında tanımlamış ve bu ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine çıkabilmesi için sanayileşmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Rodan çalışmasında Rusya modeline karşı, açıkça yine devletin işin içinde olduğu ama

kapitalist dünya ile bütünleşmiş, dışa açık bir sanayileşme sürecinin bu ülkelerde gelişmeyi hızlandıracağını vurgulamıştır. S. Huntington ve W. Rostow (1971) gibi politik-ideolojik içeriği çok daha belirgin olan “Modernleşmeci” okul perspektifinden yazarlar, gelişme sürecinin nihai hedefini açıkça ABD gibi olmak olarak tanımlıyorlardı. Avrupa merkezci bir bakış açısından gelişme, batılı kapitalist ülkelerin geçtiği ilerleme çizgisinden geçerek ulaşılabilecek bir hedef olarak değerlendiriliyordu. Sorun yalnızca bazı ülkelerin bu çizginin daha başlangıcında olmalarıydı, eğer doğru politikalar izlenirse bu “azgelişmiş” ülkeler de batılı ülkeler gibi gelişmişlik seviyesi yüksek ülkeler haline gelebilirdi. Rusya modeli ya da komünizm bu yoldan açık bir sapmaydı. Bu komünizm karşıtlığı çarpıcı bir biçimde Rostow’un ünlü kitabının isminde de karşımıza çıkmaktadır: “İktisadi Gelişmenin Aşamaları: Anti Komünist Manifesto”. Dolayısıyla sorun azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerin, kapitalist ülkelerin geçtiği yoldan geçerek nihai olarak onlar gibi olabilecekleri noktasında çözüme bağlandı. Önerilen büyüme ve sanayileşme politikaları bu politikaların kapitalist bir gelişme sürecinin bileşenleri olduğu gerçeğini örtecek derecede yansızlaştırılarak kuramsallaştırıldı ve tartışıldı. Dolayısıyla süreç kapitalistleşmeden ya da kapitalist gelişmeden ziyade herkes için iyi olanı sağlayacak olan “doğal” bir sanayileşme ve gelişme süreci olarak ortaya kondu. Nihayetinde tarihsel bir olgu olarak “azgelişmiş” ülkelerin kendi kültürel, politik, ekonomik içyapılarının bir sonucu olarak görülen “azgelişmişlik” olgusu (Hoselitz:1970, Nurkse:1971) bu doğallaştırılan-yansızlaştırılan sanayileşme-gelişme yoluyla aşılabilirdi.

Azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerde 19.yy’dan bu yana görülen kapitalizmin gelişme dinamiklerinin üstünün örtülmesinde, 3.Enternasyonel’in ve onun fikri mirasının bu ülkeleri feodal olarak nitelemesinin de önemli bir payı vardır. Sol içindeki bu algılayış 1960’larla birlikte yerini aslında bu ülkelerin çok uzun zamandan beri kapitalist olduğu değerlendirmesine bıraktı (Dore, 2003). Bu ülkeler çok uzun zamandan beri kapitalistti ancak bu ülkelerdeki kapitalizm tahrif edilmiş, çarpık bir kapitalizmdi (Amin:1976). Çarpık kapitalizm vurgusu ister istemez ideal bir kapitalizm kavrayışının bir ürünüydü ve bu anlamda kapitalist gelişmenin zaman-mekân bağlamında tarihsel olarak sahip olabileceği özgüllükleri bir çarpıklık olarak tanımlama hatasına düşmekteydi. Ancak üretim tarzlarının eklenmesi ve sermayenin uluslararasılaşması yazınlarının tartışmaya katkıları, azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerdeki kapitalist gelişme sürecinin hiç de çarpık olmadığını, zaman ve mekân bağlamında kapitalizmin

uluslararasılaşmasının diğer ülkelerdeki mevcut üretim tarzı ve toplumsal formasyonla ilişkisinin açığa çıkardığı özgüllükleri içeren bir kapitalizm olduğunu ortaya koydu. Böylelikle bir yandan “azgelişmiş” ülkelerdeki, az gelişme sorununun sadece bu ülkelere özgü içsel dinamiklerle açıklanamayacağına altı koyu bir kalemle çizilmiş oldu, diğer taraftan da bu açıklamaları mümkün kılan doğrusal bir gelişme kavramının Avrupa merkezci ve değer yüklü içeriği sorgulanmaya açıldı.

Geç kapitalist gelişme ya da geç kapitalistleşme kavramı tam da böylesi bir zemin üzerinden “geç kapitalistleşen” coğrafyalardaki gelişme sürecinin kavramlaştırılması çabası olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz:2011). Ercan (2002:43) bu kavramı, gelişmiş-azgelişmiş vb. değer yüklü kavramlardan uzak durabilmek amacıyla kullanır ve kapitalizmin tarihsel gelişme sürecine eklenme açısından yapılan bir ayırım olarak ortaya koyar. Kavramın bir diğer önemi ise bu ülkelerde yaşanan “gelişme” sürecinin kapitalizmin gelişme süreci olduğuna açıkça vurgu yapmasıdır.

Diğer yandan “geçlik” kavramı gelişme literatürü açısından yeni bir kavram da değildir. Kavram genellikle sanayileşme sürecine geç girme ve bunun getirdiği farklılıklar üzerinden bir kullanıma sahiptir. İlgili yazında vurgulanan en önemli farklılık ise “geç kalan” ülkelerin sanayileşme süreçlerine başlama dinamiklerinin çeşitliliğidir. Örneğin A. Gershenkron (1962) geçlik olgusunu sanayileşme sorunsalı bağlamında “latecomer-geç kalan” kavramı ile öne çıkarmıştır. İngiltere, Almanya ve Rusya örneklerine odaklanan Gershenkron sanayileşme sürecine geç giren ülkelerde sürecin aktörleri olarak kurumların daha çok öne çıktığını savlar ki bu sav daha sonraki kalkınmacı devlet analizlerine de zemin oluşturmuştur. Gershenkron’un analizinde örneğin “ilk sanayileşen ülke” olarak İngiltere’de kişilerin zenginlikleri ve girişimleri sanayinin gelişmesinin yolunu açmışken, “kısmen geri kalmış” ülke olarak Almanya’da bu rolü bankalar oynamıştır. Rusya gibi “oldukça geri kalmış” ülkelerde ise bu rolü üstlenen devlet olmuştur. Amsden (1989) ise “geçlik” olgusunu “late industrialization-geç sanayileşme” kavramlaştırması bağlamında kullanmaktadır. Amsden (1989:3,4) sanayileşme süreçlerini ilk sanayileşen ülke olarak İngiltere’de “invention-keşif”e, Almanya ve ABD’de “innovation-yenilik”e, G.Kore vb. geç sanayileşen ülkelerde ise “learning-öğrenme”ye dayalı olarak açıklamakta ve Gershenkron gibi geç sanayileşme olgusunda özellikle devletin rolü ve

önemine vurgu yapmaktadır. Başlıca Gerschenkron (1962) ve Amsden (1989)’da karşımıza çıkan geçlik olgusu, birçok başka çalışmanın yanı sıra Shin ve Chang (2003)’in çalışmalarında da “late development-geç kalkınma” olarak görülür. Shin ve Chang (2003), Gershnekron’un “geçlik” koşullarında sanayileşme-kalkınma sürecinde kurumsal yapıların önemi vurgusunu G.Kore örneğinde geliştirir ve bu bağlamda devletin yerini devlet, bankalar ve chaebols’ların işbirliği alır. Geçlik olgusu üzerine odaklanan bu çalışmalar önemli katkılar içerse de sermayeyi bir sosyal/sınıfsal ilişki ve süreç olarak kavramadıkları oranda devleti sermayeden bağımsız bir entite olarak değerlendirmektedir. Böylesi bir zeminden hareketle ortaya konan analizlerde ise geç kapitalistleşen ülkelerdeki (GKÜ) kapitalist gelişme sürecinin büyük oranda söz konusu devlet ya da kurumların iradeleriyle açıklanma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın geri kalan bölümünde GKÜ’lerin kapitalist gelişme süreçlerindeki ortaklıklarına işaret edecek sermayeye içkin bir eğilim olarak sermayenin uluslararasılaşması perspektifli bir çerçeve ortaya konacaktır. Çalışmanın amacı GKÜ’lerin gelişme süreçlerindeki ortaklıklara dikkat çekecek bir teorik çerçeve ortaya koymakla sınırlı olduğu için GKÜ’lerdeki devlet ve toplumsal yapıya dair içsel farklılıklar bu çalışmanın kapsamının dışında bırakılmıştır.

2. Geç Kapitalistleşmenin “Terminus a quo” su Olarak Sermayenin Uluslararasılaşması

Clarke (1974:27)’in da ifade ettiği gibi kapitalizmin bir ülkede ortaya çıkması küresel ölçekte bütün bir durumu değiştirdi. Diğer bir deyişle “burjuvazi kendi suretinde bir dünya yarattı” (Marx, 2008:25). Gerek Marx, gerekse de Lenin, Trotsky, Luksemburg, Hilferding gibi klasik Marksistler bu süreci mümkün kılan dinamikleri ortaya koymaya odaklandılar. Analizlerinde daha ziyade kendi dönemlerindeki sermayenin başat biçimlerini öne çıkarmakla birlikte klasik Marksistler sermayenin diğer coğrafyalara yayılmak suretiyle genişleme eğiliminde olduğunu ortaya koydular. Bu çalışmanın savı da bu yöndedir. Sermayenin³ uluslararasılaşması Clarke’ın ifade ettiği ya da Marx’da özlü bir biçimde ifade edilen bu değişim sürecinin “terminus a quo” sı yani “başlangıç noktası”dır. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri prekapitalist, azgelişmiş ya da gelişmekte olan olarak adlandırılan, ancak

³ Burada sermaye, sanayi sermayesi anlamındadır. Sanayi ise Marx’ın da ifade ettiği gibi kapitalistçe işletilen tüm üretim dallarını kapsamaktadır (Marx, 2012:57).

bizim bu çalışmada belirli bir hata payını göze alarak geç kapitalistleşen olarak adlandırdığımız ülkelere dair ortaya çıkmıştır. Daha açık bir şekilde ifade edersek, kapitalizmin dünya ölçeğine yayılması ve kapitalist olmayan toplumlarla ilişkilenebilmesi ve dolayısıyla geç kapitalistleşme olarak adlandırılan sürecin ortaya çıkması ancak sermayenin uluslararasılaşması süreci ile mümkün olmuştur. Ancak sermayenin uluslararasılaşmasının hâkim yazında karşımıza çıkan kavranışı ile eleştirel Marksist bir bakışla kavranışı arasında radikal bir farklılık vardır. Oğuz (2005:4), ana akım yaklaşımların bu kavramı ele alırken zaman ve mekân boyutunu ihmal ettiğini, örneğin neoklasik yaklaşımda sermayenin uluslararasılaşmasının piyasaların soyut bir bütünleşmesi olarak kavrandığını vurgular. Palloix (1977b:17) ise bu farkı ayrıntılı bir şekilde formüle eder: Sermayenin uluslararasılaşmasında iki farklı yaklaşım söz konusu olabilir: fonksiyonel yaklaşım ya da yapısal yaklaşım. Bu yaklaşımlardan yalnızca ikincisi uluslararasılaşma sürecinin çelişkilerinin esasını içeren teorik bir çerçeve sunar. Fonksiyonel yaklaşım sermayenin uluslararasılaşmasını, sermayenin ulusal sınırların ötesine doğru hareket etmesinden başka bir şey olarak görmez. Bu yaklaşım klasik Smithci ya da Ricardocu dış ticaret düşüncesinde merkezidir ve neoklasik düşünce tarafından da yansıtılır. Yapısal yaklaşım ise sermayenin uluslararasılaşması sürecini sermayenin kendi hareketinde, içsel ve özsel olarak içerilmiş olarak görür. Palloix sermayenin uluslararasılaşmasını sermaye döngüleri üzerinden ele alır. Ancak döngülerden önce sermaye kavramının içeriğinin anlaşılması, özellikle de uluslararasılaşma-genişleme eğiliminin sermayeye içsel ve özsel olduğu vurgusunun ne anlama geldiğinin açık kılınması için elzemdir. Bunun için kısaca Marx’ın değer teorisine değinmek gerekir.

Marx’ın yaklaşımını Smith-Ricardo çizgisindeki değer teorisinden ayıran nokta, değeri metanın içerdiği somut emek miktarı ile ilişkilendirmenin zayıflıklarını görebilmiş olmasında yatar. Marx’a göre değer belirli bir somut emek üzerinden ya da somut emeğin belirli bir veçhesinden hareketle oluşturulamaz (Heinrich, 2017:55). Marx’ta değeri yaratan soyut emektir. Marx’ın değer teorisinde somut ve soyut emek ayrımı temel önemdedir. Kendisi de bu önemin altını özellikle çizer: “Metaların içerdiği emeğin bu iki yönlü doğasını eleştirel olarak ilk ortaya koyan bendim. Ekonomi politiği anlamının çıkış noktasını oluşturduğundan, bu noktayı biraz daha aydınlığa kavuşturmak gerekiyor” (Marx,2011:55).

Değer tözü olarak soyut emek, meta biçiminde karşımıza çıkar. Dolayısıyla meta, değerın tözü olan soyut emeğin aldığı bir değer biçimi olarak görülür. Ancak Marx’ın diyalektik serimlemesi açısından burası henüz başlangıç noktasıdır. Bir değer biçimi olarak meta genelleşmiş mübadele ilişkisi içerisinde başka metalarla değişimini mümkün kılan bir başka değer biçimine ihtiyaç duyar. Bu değer biçimi de Marx’ın kavramsal çerçevesinde paraya işaret eder. Diğer bir deyişle para burada genel eşdeğer biçim olarak, değerın bir diğer biçimi olarak karşımıza çıkar. Ancak bu da yeterli değildir. Para, kapitalist üretim tarzı içerisinde üretim sürecini başlatabilmek için sermayeye dönüşür. Dolayısıyla Marx’ın diyalektiği içerisinde sermaye de bir değer biçimi olarak karşımıza çıkar. Ama öncekilerden küçük bir farkla, sermaye “kendini değerleyen değer biçimi”dir. Bu değerlendirme süreci sermayenin, Palloix’nın sermaye döngüleri olarak ortaya koyduğu süreçte aldığı çeşitli biçimler aracılığıyla gerçekleşir ki bunlar para sermaye, meta sermaye ve üretken sermaye biçimleridir. Dolayısıyla başlangıçta üretime yatırılan para, sermayeye dönüşür ve sermaye kendi döngüsel hareketleri ile birlikte farklı biçimler aracılığıyla değerlendirme sürecini gerçekleştirir. Böylelikle başlangıcı ve sonucu sermaye olan bir ilişki karşımıza çıkar. Amaç başlangıçtaki sermayeden daha fazla miktarda bir sermayedir. Nihai olarak ifade etmek gerekirse sermayenin genişlemesi ya da uluslararasılaşması özü itibariyle kendini değerlendirme zorunluluğu içerisinde hareket eden sermayeye içsel ve özsel bir devinimdir.

Aşağıda kendini değerleyen değer biçimi olarak sermayenin, aldığı farklı biçimler aracılığıyla geçirmiş olduğu değerlendirme sürecini yansıtan sermaye döngüleri modeli ifade edilmiştir. Bu model üretim süreci ile kesintiye uğrayan iki dolaşım sürecinin birlikteliğini ifade eden sanayi sermayesine dayanmaktadır. Marx’ın ifadeleriyle (2012:57) “kendi dolaşım aşamaları içinde sermaye değerının büründüğü iki biçim *para-sermaye* ve *meta-sermaye* biçimleridir; üretim aşamasında aldığı biçim *üretken-sermaye* biçimidir. Kendi toplam devresinde bu biçimleri alan ve yeniden bırakan ve her birinde ona uygun düşen işlevi yerine getiren sermaye, *sanayi sermayesidir* – burada sanayi sözcüğü kapitalistçe işletilen tüm üretim dallarının kapsandığını anlatmaktadır”.

Sermaye Döngüleri

$$\begin{array}{r}
 A^{**} - \\
 A^*(P + a + a_2) - M \dots (\ddot{U}R)^{**} \dots M^{***} - P^{***} \\
 \uparrow \\
 A(P+a) - M(EG, \ddot{U}A) \dots (\ddot{U}R)^* \dots M^{**} - P^{**} \\
 \uparrow \\
 P-M(EG, \ddot{U}A) \dots (\ddot{U}R) \dots M^* - P^*
 \end{array}
 \tag{I}$$

Para Sermaye Döngüsü (P – P*)

$$\ddot{U}R \dots M^* - P^*(a+bt) - M(EG, \ddot{U}A) \dots \ddot{U}R^*
 \tag{II}$$

Üretken Sermaye Döngüsü (ÜR – ÜR*)

$$\frac{M^* - P^*(a+bt) - M(EG, \ddot{U}A) \dots \ddot{U}R^* \dots M^{**}}{M^* - M^{**}}
 \tag{III}$$

Not: Burada a, birikime ayrılan payı işaret etmektedir.

Bu modelde emek gücü satın alarak üretime giren para, sermayeye dönüşür(P). Ancak sermayenin başkalaşımı döngüsel süreçte, sermayenin önce üretken sermayeye(ÜR) daha sonra meta sermayeye(M) en son olarak da tekrar para sermayeye(P*) ancak genişlemiş bir biçimde hem artı değeri hem de sermaye değeri içerir bir formda dönüşümünü beraberinde getirir. Genişleyen yeniden üretimde bu süreç sürekli olarak devam etmek eğilimindedir. Devam eden bu süreç kendi içinde para sermayeden hareketle başlayan ve biten para sermaye döngüsü, üretken sermaye ile başlayan ve biten üretken sermaye döngüsü, meta sermaye ile başlayan ve biten meta sermaye döngüsünü oluşturur. Döngünün her bitiş noktası başlangıçtakinden daha fazla değer içermektedir. Bu nedenle "*" ilavesi ile gösterilir. Barr (1981), buraya bir dördüncü döngü daha eklemiştir. Bu da birikmiş sermaye döngüsüdür (A). Birikmiş sermaye, bir para sermaye döngüsü neticesinde elde edilen artı değerden yeniden üretime yatırılan kısmın, başlangıçtaki para sermayeye ilavesi ile elde edilen ve yeniden üretime yatırılan para sermaye olarak anlaşılmalıdır. Döngülerin ardı ardına sıralanması bu sürecin pürüzsüz bir süreç olduğunu düşündürmemelidir. Aksine sermayenin her biçim değiştirme süreci potansiyel bir krizi içinde barındırmaktadır. "Sermaye devresi, ancak farklı evreleri herhangi bir kesinti olmadan birbirlerine geçtiği sürece normal bir şekilde gerçekleşir. Sermaye birinci P-M evresinde durursa para-sermaye gömü biçiminde donup kalır; üretim evresinde durursa bir yanda üretim araçları işlevsiz kalırken, öte yanda da emek gücü işsiz kalır, sonuncu M*-P* evresinde duruşa, satılamayan meta stokları dolaşım akımını tıkar" (Marx:2012:57-58).

Sermaye döngüleri yukarıdaki figürde sırasıyla şu notasyonlara karşılık gelmektedir.

Para Sermaye Döngüsü:	P-M (EG,ÜA)...(ÜR)... M* - P*
Üretken Sermaye Döngüsü:	(ÜR)...M*-P*...M(EG,ÜA)...(ÜR)*
Meta Sermaye Döngüsü:	M*-P*-M(EG,ÜA)...(ÜR)...M**
Birikmiş Sermaye Döngüsü:	A...P- M(EG, ÜA).....(ÜR)....M* - P* ...A*

Tüm döngüleri bu bağlamda birleştirirsek, "sürecin bütün önkoşulları, kendi sonucu, kendisi tarafından ortaya konan bir önkoşul olarak ortaya çıkar. Her öge, bir çıkış, bir geçiş ve dönüş noktası olarak görülür. Toplam süreç kendisini üretim ve dolaşım süreçlerinin bir birliği

biçiminde ortaya koyar. Üretim süreci dolaşım sürecinin, dolaşım süreci üretim sürecinin aracısı olur. Her devrede ortak olan şey, değerin kendisini genişletmesinin belirleyici amaç, itici güç olmasıdır” (Marx, 2012: 95)

Palloix'nın da vurguladığı gibi (1977a:7) “meta sermaye kapitalist üretim tarzının yükselişi ile birlikte ilk uluslararasılaşan döngüdür”, ancak “sermayenin içkin genişlemesi yalnızca meta sermayenin uluslararasılaşması ile kalmaz, para sermaye ve üretken sermaye de uluslararasılaşır” (1977a:5). A. Shaik (1979:301) de benzer bir vurgu yapar: “ ülkeler arasında meta sermayelerin değiştirilmesi, finansal sermayede olduğu gibi finansal akımlar (dış borç/kredi) ve üretken sermaye (doğrudan yatırım) gibi uluslararası sermayenin diğer biçimlerinin tohumlarını da beraberinde taşır.

Palloix (1977a:11) sermayenin uluslararasılaşmasına dair bu sürecin tarihsel izdüşümünü aşağıdaki gibi yapmakta ve sermayenin uluslararasılaşma sürecini dönemlere ayırmaktadır.

- a) “Sözde” rekabetçi kapitalizm döneminde sermayenin içkin genişlemesi yani yeniden üretimi meta sermayenin uluslararasılaşması ile desteklenir.
- b) Lenin'in analiz ettiği emperyalizm aşamasında uluslararasılaşma, para sermaye döngüsü ile genişletilir.
- c) Bugün (1970'lerin sonu) uluslararasılaşma yalnızca meta sermaye ve para sermaye döngüleri aracılığıyla genişletilmez, son aşaması olan üretken sermayenin uluslararasılaşması ile bu gerçekleşir. Bu süreç genellikle üretimin uluslararasılaşması olarak adlandırılır.

Bryan (1995) ise sermayenin uluslararasılaşmasını Kapital'in her bir cildinde sermayenin farklılaşan anlamları ile ilişkilendirerek ele alma çabasıdır. Ona göre “Kapital'in üç cildinin kavramsal çerçevesi içinde sermayenin uluslararasılaşması üç ayrı teorik boyut almıştır”(1995:423). Bu üç uluslararasılaşma kavramının Marx tarafından farklı ölçülerde geliştirilmiş olduğunu vurgulayan Bryan, her bir kavramsal inşayı Kapital'in bir cildi ile ilişkilendirmiştir. Bryan bu çerçevedeki değerlendirmelerini aşağıdaki tabloda özetlemiştir.

	Sermaye Kavramı	Uluslararasılaşma Biçimleri
Kapital-I	Artık değere el koymanın sınıfsal ilişkisi	İlksel birikimin kapitalist olmayan toplumsal formasyonlara yayılması
Kapital-II	Hareket halindeki değer (üretken, meta ve para sermaye)	Para ve metaların uluslararası hareketi
Kapital-III	Üretim fiyatı olarak değer	Üretimin uluslararasılaşan fiyatları

Bryan'a göre (1995:423) Kapital'in birinci cildinde Marx kapitalizmin analizini artık değere el koyma ilişkisi olarak ortaya koyar. Bu bağlamda uluslararasılaşma, kapitalist üretim tarzının mekânsal olarak yayılması ve kapitalist sınıfsal ilişkilerin kapitalist olmayan toplumsal formasyonlarda genişlemesi ile ilişkilidir. Bryan bu sürecin Kapital I'de "sözde" ilksel birikim bağlamında ortaya konduğunu ve Sweezy ve Dobb arasındaki klasik feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarının da nesnesi olduğunu belirtir. Bryan (1995:426-427) Kapital'in ikinci cildinde uluslararasılaşmanın meta ve para biçiminde sermayenin uluslararasılaşması ile ilişkili olduğunu vurgular. Üretim sürecinin uluslararasılaşması ise ancak para ya da meta formunda olabilir. Bryan sermayenin tüm biçimlerinin uluslararasılaşmasına odaklanan bu ciltte, kapitalizm ve prekapitalizm arasındaki ilişkiden farklı olarak, kapitalist dünya ekonomisinde bir uluslararasılaşmadan bahseder ve sermayenin mekânsal hareketliliğinin altını çizer. Ancak rekabet olgusunun bu ciltte işin içine henüz soyut bir şekilde sokulmuş olması, ulusal sınırların etkin olması ve sermayenin serbest dolaşımının tam olarak inşa edilmemiş olması değer teorisinin işleyişinin uluslararasılaşmadığını göstermektedir. Bryan'a göre (1995:430) üçüncü ciltteki uluslararasılaşma bu noktadan hareket eder ve buradaki uluslararasılaşma değer yasasının işleyişinin uluslararasılaşmasına işaret eder. Bu da kendini metaların değerinin ulusal kriterlere göre değil, uluslararası kriterlere göre belirlendiği bir durumda gösterir. Bryan bu süreci, Marx'ın üçüncü ciltte geliştirdiği üretim fiyatları teorisi ile ilişkili olarak tartışır.

Sermayenin uluslararasılaşması olgusunu yetkin bir şekilde geç kapitalistleşen coğrafyalara uygulayan Weeks (1998) de sermayenin gelişim sürecini, onun tabiriyle hayat çevrimi, sermayenin farklı momentlerinin ve farklı ajanlarının öne çıktığı ve sermayenin uluslararasılaşmasının da bu momentler ve ajanlar üzerinden yaşandığı bir modelde inceler. Weeks aynı zamanda bu sürecin prekapitalist toplumlardaki toplumsal dönüşüm süreci

üzerindeki etkilerine odaklanarak "azgelişme" - kapitalist kalkınma olgularını da analize dâhil eder. Aşağıdaki tablo bu modelin ifadesidir (Weeks, 1998, p.15).

Weeks, aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, her bir evrenin uluslararasılaşmasının, kapitalizmle yeni tanışan coğrafyalar için farklı sonuçları olacağını vurgular. "... meta sermaye ihracatı prekapitalist üretim ilişkilerini güçlendirebilir çünkü mübadele edilen metanın kökeni yani nasıl üretildiği tüccar sermayesi için önemli değildir... Azgelişmiş ülkelerde para sermaye ihracı ticareti finanse eder ve aynı zamanda liman ve demiryolları inşası gibi kamusal işleri finanse etmek için hükümetlere kredi sağlar. Meta ticareti ve finansal kurumlar kapitalist ücretli emek kategorisi gelişmeksizin de kârlılıklarını sürdürülebilirler" (1998:15). Ancak Weeks (1998:16) yine de meta sermaye ve para sermayenin "azgelişmiş" bölgelerdeki etkisinin çelişkili bir eğilim taşıdığını belirtir: "Meta sermaye ve para sermaye ihracatı azgelişmiş bölgelerde çelişkili bir eğilime sahiptir. Azgelişmiş bölgelerdeki zenginliği ve yönetici sınıfın iktidarını güçlendirerek, kapitalist metaların azgelişmiş bölgelere ithalatı yerel zanaat tipi üretime zarar verir. Eş zamanlı olarak para sermaye ihracı ile finanse edilen altyapı projeleri de bir ücretli emekçi sınıfı oluşturur".

Sermayenin Hayat Çevrimi

1.Dolaşım Momenti (Para sermayenin üretken sermayeye dönüşümü)	2.Üretim Momenti (Üretken sermayenin meta sermayeye dönüşümü)	3.Dolaşım Momenti (Meta sermayenin para sermayeye dönüşümü)
P--M (ÜA& EG) [P=M, değerde bir değişim yoktur]	M (ÜA&EG)--M* [M*>M, değer genişler]	M*-- P* [M*=P*, değerde bir değişim yoktur]
<u>Aktör</u> Finansal Sermaye	Sanayi Sermaye	Ticari Sermaye
<u>Sermayenin Uluslararası Genişlemesi</u> Para sermaye ihracı [Varolan toplumsal üretim ilişkilerine dayalı sermaye hareketi]	Sanayi sermayesi ihracı [Prekapitalist toplumlarda toplumsal ilişkilerin dönüşümü]	Meta sermaye ihracı [Varolan toplumsal üretim ilişkilerine dayalı ticaret]

Weeks’e (1998, p.16) göre meta sermayenin ve para sermayenin uluslararasılaşması değil ancak sanayi sermayesinin uluslararasılaşması prekapitalist toplumların toplumsal ilişkilerinde bir dönüşüm meydana getirecektir. Bunun da en önemli göstergesi bu coğrafyalarda özgür ve ücretli işçilerin oluşmasıdır.

Behzad Yagmanian ve Cyrus Bina yukarıda çizilen bu genel çerçeve içerisinde, “Üçüncü Dünya” ülkelerindeki kapitalist gelişme süreçlerine odaklanmaktadır. (Yagmanian, 1990; Bina and Yagmanian, 1991) Bu süreç yukarıda ortaya konan çerçeve ile uyumlu olarak meta, para ve üretken sermayenin kapitalist gelişme süreci içerisindeki uluslararasılaşma evreleriyle bağlantılı olarak ortaya konmaktadır. Ancak bu uluslararasılaşma süreci daha genel bir çerçevenin içine yerleştirilmektedir. Onlara göre “küresel kapitalizmin gelişiminde iki önemli tarihsel aşama ayırt edilebilir. İlki “merkez” ülkelerde erken ilksel birikim aşamasıdır. Bu aşama kapitalist sosyal ilişkilerin merkez ülkelerde gelişimini sürdürdüğü ve meta sermayenin uluslararasılaşması ile uyumlu olarak kolonyal ticaretin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemi para sermayenin uluslararasılaşması izler. Dünya ekonomisinin gelişiminde ikinci aşama ise ilksel birikimin kolonyal ya da yarı kolonyal devletlerin varolan ulus ötesi ekonomiye entegre edildiği ileri aşamasının gelişmesidir. Burada, üretken sermayenin uluslararasılaşmasıyla sermayenin toplumsal döngülerinin hepsi ulusötesileşir (Bina and Yaghmaian, 1991, p.118). Bu döngülerin uluslararasılaşma süreci “üçüncü dünyada” kapitalizmin gelişme sürecinin de temel aksını oluşturmaktadır.

Yukarıda ortaya konan yaklaşımlar önemli farklılıklar içermekle birlikte GKÜ’lerin kapitalistleşme süreçlerinde sermayenin uluslararasılaşma dinamiğinin önemini vurgulamaktadır. Bu tartışmalardan hareketle aşağıda GKÜ’lerde kapitalizmin gelişme sürecinin “terminus a quo”’su olarak sermayenin uluslararasılaşmasının iki evresinden bahsedilecek ve GKÜ’lerde kapitalizmin gelişme sürecinin genel evreleri Marx tarafından ortaya konan notasyon yardımı ile serimlenecektir. Çalışmada, belirli bir hata payı göze alındığında bu evrelerin sanayileşme sürecinde bir miktar yol almış GKÜ’ler açısından temsil gücü olduğu savunulmaktadır.

3. Sermayenin Uluslararasılaşmasında Erken Aşama ve Geç Kapitalistleşmiş Ülkeler

Sanayi sermayesinin erken dönem uluslararasılaşması sürecinde başat form meta sermayedir. Meta sermayenin uluslararasılaşması bir yandan erken kapitalistleşen ülkelerin ürettikleri mamul malların pazar sorununa yönelik bir çözüm oluştururken, diğer yandan “azgelişmiş” ülke coğrafyalarından tarımsal ürün ve hammadde ithali yaparak üretim maliyetlerini aşağıya çekmelerine olanak sunar. Sanayi sermayesinin kapitalist ülkeler için başat hale gelmesini takip eden tarihsel süreçte, kabaca 19.yy boyunca hâkim bir ilişki haline gelmiş olan meta sermayenin uluslararasılaşması süreci “azgelişmiş” ülkelerin liberal ticaret politikaları uygulamalarını talep eder bir içerikte gelişmiştir. Gerçekten de yaşanan sürece bakıldığında Osmanlı Devleti’nden Çin’e, Latin Amerika’dan Asya’ya birçok “azgelişmiş” ülkede gerek rıza gerek zor mekanizmaları kullanılarak –Nanking Antlaşması gibi - ekonomi liberalize edilmiştir. Chang’ın (2014:68) da ifade ettiği gibi, “adaletsiz anlaşmalar 1810 ve 1820’lerde bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Latin Amerika ülkeleriyle başladı. 1820’ler ile 1850’ler arasında başka ülkeler de (Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Siyam – günümüz Tayland’ı- ve hatta Japonya) bu anlaşmaları imzalamaya zorlandılar. “Azgelişmiş” ülkeler 19.yy boyunca kaybettikleri tarife otonomisine ancak 19.yy’ın sonundan başlayarak kavuşabilmişlerdir. Türkiye ve Çin ise bunun için 1929 yılını beklemek zorunda kalmıştır. Bu süreç erken kapitalistleşen ülkelerde sermaye birikimini artırırken aynı zamanda eşitsiz bir dünya işbölümünü de inşa etmiştir. Tüm bu eşitsizliklerle birlikte süreç “azgelişmiş” ülkelere de tarım ve ticarete dayalı bir sermaye birikimini gündeme getirmiş, özellikle 19.yy’da meta sermayenin uluslararasılaşması sürecine artan entegrasyon, tarımda piyasa için üretimi, dolayısıyla değişim değeri için üretimi artırmış, metalaşma süreci bu toplumlarda da hızla gelişme göstermiştir. Bu sürecin tarımdaki üretim ilişkilerini çözücü etkisi mekânsal olarak farklılaşmıştır. Kimi yerde bu süreçle entegrasyon küçük köylü üretiminin artan bir şekilde pazar için üretime geçmesi ile gerçekleşmiş, kimi yerde tarımsal üretimde köle emeği kullanılmaya devam etmiş, kimi yerlerde ise işçileşme görülmeye başlanmıştır. Ancak sürecin genel gelişimi kapitalizmi tanımlayan dinamiklerin zaman içinde yaygınlık kazanması yönünde olmuştur.

Aşağıdaki notasyon⁴ erken kapitalistleşen ülkelerde sanayi sermayesinin meta sermaye biçiminin uluslararasılaşmasını ve GKÜ'lerin bu sürece eklenmesini ifade etmektedir.

Sanayi Sermayesinin Uluslararası Döngüsü

Burada kapitalist ülkeler tarafından üretilmiş olan endüstriyel meta kendi iç pazarlarında değil de başka ülke pazarlarında realize edilir. Dolayısıyla GKÜ'ler bu sürece üretilmiş olan bu meta sermayenin ithali üzerinden eklenir. Bu süreç GKÜ'lerde, erken kapitalistleşmiş ülkelerde üretilen artık değerden dolaşım alanında ve ticari kâr olarak pay alan bir ticari burjuvaziye sahneye çıkarır. Ticari burjuvazinin diğer bir faaliyet alanı üretim tarzı kapitalist olsun ya da olmasın erken kapitalistleşen ülkelere yönelik tarımsal ürün ve hammadde ihracıdır. Bu süreç de zaman içinde kapitalistleşme eğiliminde olacaktır. Meta sermayenin uluslararasılaşmasının tarım ve ticarete dayalı birikimi güdülemesi, bunun sonucunda ortaya çıkan liberal politikalar birçok yerde imalat sanayisinin de gelişmesini geciktirmiştir. GKÜ'lerde sanayileşme, genellikle hâkim birikim biçimi olan ticarete dayalı bu sermaye birikim süreci tıkandığında gündeme gelmiştir. 1876 krizi, Birinci Dünya Savaşı ve 1929 büyük buhranı, çoğu GKÜ'de korumacılık ve sanayileşme arayışlarını ortaya çıkarmıştır.

Sermayenin erken dönem uluslararasılaşma sürecinde başat biçim olan meta sermayenin uluslararasılaşmasına, başta demiryolları olmak üzere özellikle altyapı yatırımlarına odaklanmış üretken sermaye biçiminin uluslararasılaşma süreci de eşlik etmiştir. Ancak buradaki uluslararası doğrudan yatırımların imalat sanayiine değil de altyapı yatırımlarına odaklanması gerçekte üretken sermayenin bu tarz bir uluslararasılaşmasının, başat olan meta

⁴ Makalede kullanılan notasyonlar satır ve sütun olarak serimlenmiştir. Sütunlar sermayenin uluslararası döngülerine yönelik bir soyutlamayı, satırlar ise GKÜ'lerdeki birikim sürecine dair bir soyutlamayı işaret etmektedir.

sermayenin uluslararasılaşmasına tâbi ve onun dolayımında gerçekleştiğini göstermektedir. Gerçekten de bu dönemde yapılan altyapı yatırımları büyük oranda metallerin uluslararası hareketliliğini artırmaya yönelik olmuştur. Bu süreç “azgelişmiş” ülkelerde işçileşme üzerinde de etkili olmuştur. Üretken sermayenin ancak meta ya da para biçiminde uluslararasılaşabileceği düşünüldüğünde, bu süreçte her iki sermaye biçiminin de üretken sermayenin bu biçimiyle uluslararasılaşmasında söz konusu olduğunu belirtmek gerekir.

Bu dönemde öne çıkan bir diğer ilişki biçimi ise borçlanma ilişkisi biçiminde görülen faiz getiren sermayenin uluslararasılaşması sürecidir. Faiz getiren sermayenin bir prekapitalist bir de modern biçimlerinden bahsetmek gerekir. Modern biçimiyle faiz getiren sermaye temel olarak, kapitalistin üretim sürecine yatırmak için borç alıp karşılığını da üretim süreci sonucunda elde ettiği artık değerden faiz olarak ödediği, üretimin ölçeğini genişletme işlevine sahip bir sermaye ilişkisi iken, prekapitalist dönemde bu tarz bir faiz getiren sermaye istisnaidir, yaygın olan daha ziyade savaş ya da lüks tüketimin finansmanı için gerçekleşen borçlanma ilişkisidir. GKÜ’lerin erken döneminde bu ilişkinin prekapitalist biçimi ağırlıkta iken, kapitalistleşmenin ileri aşamalarında tersi durum geçerli olacaktır. Para kapitalisti tarafından sanayici kapitaliste üretimde kullanılmak amacıyla verilen faiz getiren sermaye, sanayi kapitalistinin para sermaye ihtiyacını gidermek için kullanılır. Faiz getiren sermayenin uluslararasılaşması, üretim sürecinde kullanıldığı ölçüde para sermayenin uluslararasılaşmasını beraberinde getirmektedir.

Meta sermayenin başat olduğu ancak diğer sermaye biçimlerinde de uluslararasılaşmanın bazı özellikleriyle gözlendiği sermayenin uluslararasılaşmasının bu erken aşamasında, GKÜ’lerde yaşanan büyük iktisadi krizler de bu eklemlenme biçimleriyle ilişkili olarak yaşanmıştır. En tipik iki örnek 1876 ve 1929 krizleridir. Bu gibi GKÜ’lerde meta sermayenin uluslararasılaşmasındaki daralma, dış ticaret hadlerinin gerilemesi dolayısıyla hâkim ticari birikim ilişkisinin sürdürülememesi ve bununla birlikte alınan borçların ödenememesine yol açmıştır. Bu durum 1876’yı takip eden dönemde Latin Amerika ve Ortadoğu’da yirmiden fazla ülkenin moratoryum ilan etmesi ile kendini göstermiştir. Bu sürecin hemen akabinde içlerinde Mısır ve Yunanistan gibi ülkelerin de bulunduğu bir dizi ülkede Osmanlı’daki Düyun-u Umumi’ye benzer kurumlar görülmektedir. Diğer yandan 1929

krizi ile birlikte dünya üretim ve ticaretindeki daralma, uluslararasılaşmanın zayıflaması ve ticaret hadlerinin olumsuz etkilenmesi sonucu, birçok “azgelişmiş” ülke kriz sürecine girmiş ve ithal ikameci politikalara yönelmiştir. Furtado (1976:107), Türkiye açısından aşına olunan bu durumun bazı Latin Amerika ülkeleri için de geçerli olduğunun altını çizer: “Bazı Latin Amerika ülkelerinde sanayileşme sürecinin başlaması 1929 krizinden derinden etkilenmiştir”. Diğer yandan Markovits (1985:41-42) aynı yılların Hindistan’daki sanayi sermayesi ve sanayi kapitalistleri açısından da oldukça kârlı geçtiğini vurgulamıştır. O halde kendi içlerinde farklılaşmalar yaşansa da meta sermayenin uluslararasılaşmasına eklenmiş Türkiye, Brezilya, Arjantin, Meksika, Hindistan ve daha bir dizi GKÜ’de 1929 krizi bu entegrasyonu ve ona dayalı birikimi zayıflatmış, buna bağlı olarak daha önce ithal edilen malların içeride üretimine yönelik sanayileşme sürecini ivmelemiştir.

Ancak geç kapitalistleşen coğrafyalarda sanayileşme sürecinin üretken sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte hızlı bir döneme girdiği söylenebilir. Örneğin Baer ve Kerstenetzky (1964:412-413) Brezilya’nın sistematik bir sanayileşme sürecine ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra girdiğini vurgulamaktadır. Bu da bizi sermayenin uluslararasılaşmasında ileri aşamaya taşımaktadır.

4. Sermayenin Uluslararasılaşmasında İleri Aşama ve GKÜ’ler

Meta sermayenin uluslararasılaşması, tarım ürünleri ihracı ve sanayi ürünleri ithaline dayalı klasik dünya işbölümünü oluştururken bu süreci para sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte gelişen erken dönem emperyalizm süreci ve altyapı yatırımları izlemiştir. Üretken sermayenin uluslararasılaşması ise, ilk etapta ithal ikameci sanayileşme-kalkınma (İİS) ve daha sonra ihracata yönelik sanayileşme-kalkınma (İYS) süreçleri ile birlikte GKÜ’lerde sanayi sermayesinin gelişimini gündeme getirmiştir. İhracata yönelik strateji özellikle 1990’larla birlikte uluslararası sıcak para hareketleriyle birlikte sürdürülmüş ve bu aşama üretken sermayenin uluslararasılaşmasının GKÜ’lerde açığa çıkardığı üçüncü evreyi oluşturmuştur. Kimi çalışmalar bu aşamayı sıcak para hareketlerine dayalı olmasından dolayı “spekülatif yönelimli kalkınma” olarak tanımlamıştır (Gabel:1995). Bu çalışmada ise PostKeynesyen esintili bu kavramlaştırma yerine Marksist finansallaşma tartışmalarından hareketle “finans merkezli (FM) büyüme” kavramını tercih ediyoruz, zira sanayileşme amacının bu dönemde

başat bir vurgu olmaktan çıktığı görülmektedir. Üretken sermayenin uluslararasılaşması, nihai olarak prekapitalist coğrafyalardaki üretim tarzının kapitalist bir forma evrilmesini de beraberinde getirmiş, bu anlamda kapitalizmin coğrafyasını genişleten en önemli süreçlerden biri olmuştur.

Sermayenin uluslararasılaşmasında ileri aşamayı temsil eden üretken sermayenin uluslararasılaşması olgusu temelde İkinci Dünya Savaşı sonrasında görünür olmuş ve GKÜ’lerde tarım ve ticaretten, sanayiye geçişin uluslararası zeminini oluşturmuştur. “Azgelişmiş ülkelerde kapitalist dönüşüm ve sanayileşme süreci İİS ile başlamıştır. İİS üretken sermayenin uluslararasılaşmasının erken aşaması ve küresel üretime dayalı uluslararası piyasaların oluşumu ile örtüşmektedir. Genel eğilim olarak birçok örneğinde İİS, üretim ve ticaretin daha genel ve daha yüksek bir aşaması olan İYS’nin yolunu açmıştır. İİS bir yandan ülke içinde kapitalist bir iç pazarın gelişmesine olanak sunarken, diğer yandan ihracata yönelik üretimin zeminini de inşa etmekte ve dış pazarlara yönelik üretimin de altyapısını kurmaktadır” (Bina and Yaghmaian, 1991:121).

İİS Türkiye’de olduğu gibi birçok ülkede de bağımsız, ulusalcı bir kalkınma stratejisi olarak algılanmıştır. Bu kalkınma stratejisi genellikle söz konusu ülkelerin bağımsız tercihlerinin bir sonucu olarak görülmesine rağmen Maxfield ve Nolt (1990:78), ithal ikameci stratejinin oluşumunda ABD’nin başat bir rolü olduğunu vurgulamaktadır: “Üçüncü dünyadaki İİS genellikle ulusalcı bir kalkınma stratejisi olarak düşünülür. Ancak bu geleneksel yaklaşım ABD’nin üçüncü dünya ülkelerinde ithal ikameciliği teşvik ettiği gerçeğini ihmal eder. İthal ikameci politikaların şekillenmesinde ABD’li uluslararasılaşan işletmeler ve hükümet görevlileri, sanayileşmenin yerel bileşenleri ile bu politikaların formülasyonu ve uygulamasını biçimlendirmişlerdir”. Gerçekten de uygulamanın öne çıkan özelliği, nihai tüketim malı ithalinin sınırlanması ile birlikte, içeride yerli ve yabancı sermaye ortaklıklarının ara ve yatırım malı ithali yoluyla rekabetten uzak korunaklı bir iç pazara yüksek kârlarla üretim yapmasıdır.

Üretken sermayenin uluslararasılaşması, Bryan’ın da belirttiği gibi üretken sermayenin para ya da meta formunda bir başka ülkede üretime yatırılmasıdır. Bunun ilk aşaması olan İİS, Marx’ın notasyonu ile aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Sanayi Sermayesinin Uluslararası Döngüsü

P

(EG) M (ÜA)

(ÜR)

İİS Sermayesi Döngüsü

$$P - \frac{M^* \dots (\text{ÜR}) \dots M^{**}}{\text{Ulusal}} - P^* \text{Ulusal}$$

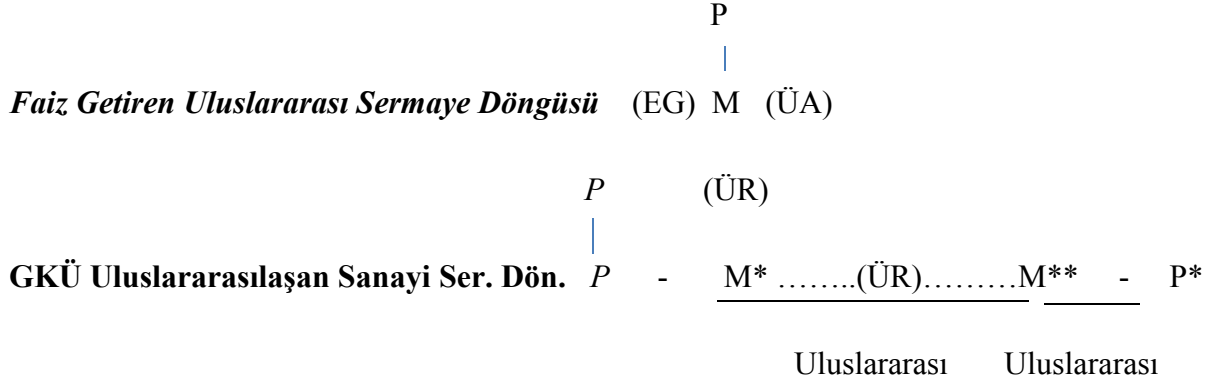
Geç kapitalistleşmiş bir ülkede daha önceden gelişmiş ülkelerde üretilen metanın ithaline dayalı olarak gerçekleştirilen sermaye birikim süreci –ilave olarak tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayalı-, yerini bu metanın GKÜ'nin kendi sınırları içerisinde –büyük ölçüde montaj biçiminde – üretilmesine ve yine bu ülkelerin kendi iç pazarına satılmasına dayalı sermaye birikim sürecine bırakmıştır. Bu süreç GKÜ'ler açısından sanayileşme süreci anlamına gelirken, bu ülkelerde kapitalist üretim tarzının başat bir karakter kazanmasını da beraberinde getirmiştir.

GKÜ'ler açısından bu sürecin ikinci ayağı Bina ve Yagmanian'ın da vurguladığı gibi İYS stratejisidir. Genellikle ithal ikameciliğin krizi sonrası gündeme gelen bu stratejinin temel farklılığı GKÜ'lerde endüstriyel üretimin iç pazardan ziyade dış pazarları hedeflemesidir. Temelde ticaret liberalizasyonuna eşlik eden bir dizi iktisat politikası değişikliği bu süreçle birlikte öne çıkmıştır. Böylece kapitalist nitelikli endüstriyel meta üretiminin ve realizasyonunun mekânı da küresel ölçekte genişlemiştir.

Bu aşama yukarıdaki notasyon bağlamında aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

son dönemlerde GKÜ sanayi sermayelerinin de üretken sermaye formunda uluslararasılaşma sürecine girdiği dikkat çekmektedir. Bu görelî yeni ilişki aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Sanayi Sermayesinin Uluslararası Döngüsü

Bu notasyonun bir öncekinden temel farkı GKÜ sanayi sermayesinin üretken sermaye biçiminde uluslararasılaşmasıdır. Diğer bir deyişle GKÜ sermayelerinin başka ülkelerde doğrudan yatırım süreçlerine başlamasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada sermayenin uluslararasılaşması süreci, geç kapitalistleşen coğrafyalardaki kapitalist gelişme sürecinin "terminus a quo"su yani "başlangıç noktası" olarak önerildi. GKÜ'lerde sermayenin uluslararasılaşmasının Marksçı bir analiz üzerinden ne anlama geldiğinin tartışıldığı bölüm, bunun prekapitalist ya da GKÜ'lerin kapitalist gelişme süreçleri üzerindeki etkisine odaklandı. Geçlik olgusunun literatürdeki yerinin de tartışıldığı bu bölümde, sermayenin uluslararasılaşmasıyla eklemleme sürecinin geç kapitalistleşme olgusunun arkasında yatan tarihsel dinamik olduğu savlandı. Böylesi bir çerçeveden hareketle Marks'ın özellikle Kapital II'de geliştirdiği sermaye devreleri analizi üzerinden sermayenin uluslararasılaşması ve GKÜ'lerin kapitalist gelişme süreçleri belirli bir genelleme hatası göze alınarak ortaya konmaya çalışıldı.

Sermayenin uluslararasılaşmasında temelde iki evre tespit edildi. Bunlardan birincisi Meta sermayenin uluslararasılaştığı erken aşamadır ve dünya klasik işbölümünü ortaya çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle, prekapitalist ülkelerde tarım ve ticarete dayalı bir birikim süreci

ile sermayenin uluslararasılaşma sürecine eklenme gündeme gelmiş, söz konusu ülkelerde değişim değeri için üretim hız kazanmıştır. Bu erken evrede başat olan meta sermayenin uluslararasılaşmasının yanı sıra, altyapıya yönelik üretken sermaye yatırımları ve faiz getiren sermayenin uluslararasılaşması sürecine premodern ve modern yöntemlerle eklenme ilişkisi de belirginleşmeye başlamıştır. Sermayenin uluslararasılaşmasının ileri evresi GKÜ'lerde sanayileşme sürecini gündeme getirmiştir. Üretken sermayenin uluslararasılaşmasının ivmelediği bu sürece GKÜ'ler öncelikle İİS ile ve daha sonra İYS ile eklendiler. Burada öncelikle iç pazara yönelik sanayi üretimi, daha sonra da dış pazarlara yönelik sanayi üretimi söz konusu oldu. 1990'lı yıllarla birlikte finansal liberalizasyon ya da uluslararası finansal serbestlik GKÜ'lerdeki sanayi sermayesi için borçlanma kanallarını genişletti aynı zamanda birçok krizi de beraberinde getirdi. Grabel'den alıntıyla bu dönemi "spekülatif yönelimli kalkınma" olarak ifade ettik. Çalışmamızın son vurgusu son dönemlerde GKÜ sanayi sermayesinin üretken sermaye biçiminde uluslararasılaşmaya, diğer bir deyişle doğrudan yabancı yatırımlara başlamış olmasıydı. Böylelikle GKÜ'ler için sınırlı da olsa üretim sürecinin uluslararasılaşması gündeme gelmiş oldu.

Sonuç olarak GKÜ'lerin sermayenin uluslararasılaşması süreci ile eklenmesinin bu ülkelerde kurumlarıyla ve ilişkileriyle kapitalizmin gelişmesine yol açtığı açıktır. Ancak bu gelişmenin dünya hiyerarşik sistemi koşullarında eşitsiz bir nitelikte olduğu aşikârdır. Diğer bir ifadeyle söz konusu gelişme sınıfsal ve uluslararası anlamda eşitsiz bir gelişme süreci olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Amin, S. 1976. *Unequal development: An essay on the social formations of peripheral capitalism*. Montly Review Press.
- Amsden, A. 1989. *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. Oxford University Press.
- Baer, W. and I.Kerstenetzky. 1964. Import Substitution and Industrialization of Brazil. *The American Economic Review*. Vol:54, no 3, p.411-425.

-
- Barr, K. 1981. On the Capitalist Enterprise. Reiew of Radical Political Economics. Vol:12, No.4.
- Bina, C. and B. Yaghmaian. 1991. Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital. *Capital and Class* 43, Spring 107-130.
- Bryan, D. 1995. The Internationalisation of Capital and Marxian Value Theory. Cambridge Journal of Economics. Vol. 19, No.3, 421-440.
- Chang, Ha-Joon. 2014. Ekonomi Rehberi, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları.
- Clarke, S. 1974. *The Development of Capitalism*. Perspectives on Work, Welfare and Society. Serial Editor: Ian Clegg, First Publ. Sheed and Ward Ltd.
- Dore, E. 2003. Understanding Capitalism in the Thirld World, p.164-175 In: Ed by Alfredo Saad Filho, *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction*, Pluto Press
- Ercan, F. 2002. Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi – I: Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri: Marksist Bir Çerçeve Denemesi. *Praksis*. Kış, 5,25-77.
- Furtado, C. 1976. *Economic Development of Latin America, Historical Background and Contemporary Problems*, Translated by Suzette Macedo, Cambridge University Press, Second Edition.
- Gerschenkron, A. 1962. *Economic backwardness in historical perspective, a book of essays*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- Gabel, Ilene. 1995. Speculation-Led Economic Development: A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programs In the Third World. *International Review of Applied Economics* 9 (2): 127–249.
- Heinrich, 2017. Kapital’e Giriş, Çev. Koray R. Yılmaz, Yordam Kitap, İstanbul.

-
- Hoselitz, B. F. 1970. Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri, Çev: E. T. Çelikkan, Ankara: Yarı Yayınları.
- Markovits, C. 1985. *Indian Business and Nationalist Politics 1931-1939, The Indigenous Capitalist Class and the Rise of the Congress Party*, Cambridge University Pres.
- Marx, K. 2011. Kapital I, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. 2012. Kapital II, Çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. ve F. Engels. 2008. Komünist Manifesto, Yordam Kitap, İstanbul.
- Maxfield, S. and J.Nolt. 1990. Protectionism and the Internationalisation of Capital: U.S Sponsorship of Import Substitution Industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina, *International Studies Quarterly*, Vol 34, no 1, p. 49-81.
- Nurkse, R. (1953) *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford: Basil Blackwell
- Oğuz, Ş. 2005. Reconsidering Globalization as the Internationalization of Capital: Implications for Understanding State Restructuring, Presentation for the panel "State Restructuring and Social Transformation: Confronting Noliberalism" at the Annual Meeting of the Canadian Political Science Association.
- Palloix, C. 1977a. The Self-Expansion of Capital on a World Scale. *Review of Radical Political Economics* 9:3.
- Palloix, C. 1977b. Conceptualizing the Internationalization of Capital. Translated by Margaret Bald and David Levey, *Review of Radical Political Economics* 9:17.
- Rosenstein-Rodan, P. N. 1943. Problems of Industrialisation of Eastern and South Eastern Europe *The Economic Journal*, 53 (210/211): 202-211.

- Rostow, W. W. 1979. *The Stages of Economic Growth*, Cambridge: Cambridge University Pres. Second Edition.
- Shaikh, A. 1979. Foreign Trade and the Law of Value: Part I, *Science and Society*, 43:3, Fall p.281.
- Shin J-S and H-J Chang. 2003. *Restructuring Korea Inc.* Routledge.
- Weeks, J. 1998. *The Law of Value and the Analysis of Underdevelopment*. CDPR Discussion Paper 0498.
- Yaghmaian, B. 1990. Development Theories and Development Strategies: An Alternative Theoretical Framework, *Review of Radical Political Economics*, vol. 22, (2-3), 174-188.
- Yılmaz, R. Koray. 2011. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Süreci ve Krizler: Tarihsel Bir Bakış, *İktisat Dergisi*, 49-63.

Subtleties in the Standoff

Amelia CORREA¹, Romar CORREA²

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 20.06.2017

Date Accepted: 17.01.2018

JEL Classification:

E12

E58

E61

Keywords:

A Quantity Trap.

ABSTRACT

We reflect on the issues raised by the recent faceoff between the Reserve Bank of India (RBI) and the Indian government over the short-term interest rate. Our conclusion is that the policy space must be enlarged and the set of outcomes specified in order for meaningful dialogue to be conducted between the two entities.

¹ Department of Economics, St Andrew's College, University of Mumbai, India
email: ameliacor@gmail.com

² retired Reserve Bank of India Professor, University of Mumbai, India
email: romarcorrea10@gmail.com

1. Introduction

Anywhere in the world but highlighted by the drama surrounding policy pronouncements in the US, the bone of contention between the central bank of the country and the central government is the short-term rate of interest. The latter would prefer a downward movement, particularly in a recession, so that firms can have access to cheap(er) credit. Even at this point in the transmission mechanism the possibility that firms might avail of credit so as to intervene in the financial circuit rather than employ workers and produce goods and services is not entertained. The task of central bankers is much easier in that they must only target an inflation rate using a formula like a Taylor rule. The more intransigent they are the greater their credibility and reputation, at least in financial markets.

In India, the stubbornness of the Governor(s) of the RBI has begun to incur the public disapproval of the government. We offer a general treatment of the issues raised. The target audience is students of introductory economics who are likely to be swayed by the rhetoric of one or the other. Accordingly, we have selected a book cheaply and easily accessed in (Indian) markets and one we have had repeated recourse to as teachers (Michl, 2009). Our notations and treatment will follow closely in the tracks of the book to facilitate easy education.

2. Macro 101

The discussion surrounding transparency and disclosure in the Indian policy context is muddied by the absence of an explicit model or models within which debate might be conducted. At best, there are reflex responses following from potted wisdom about central bank autonomy, balancing of budgets, allowing the private sector to flower fully, and so on. While the Governor of the RBI Urjit Patel (UP) remains relatively reticent, the Chief Economic Advisor to the Government of India Arvind Subramaniam (AS) has been vocal on themes concerning the connection between the short-term interest rate and activity, about what the optimal inflation rate must be, and so on. His speeches and interviews provide a convenient starting point. In order to provide flavor to the discussion, each policy maker will be identified by a superscript.

Plunging straight into the heart of the matter, we have the "central bank reaction function" (Michl, 156).

$$r = h_0 + h_1\pi - h_2u$$

Here r is the real interest rate, π is the inflation rate, u is the unemployment rate which is defined as $u = \frac{L-N}{L}$ where L is the labour force, assumed constant in the period under discussion, and N is labour units. The aggregate production function is $Y = N$.

In a 'personification' of the Theil-Tinbergen rule, a bureaucrat cannot join the Governor of a central bank in controlling the left-hand side. As already noted, the orientation of one will be upward with a higher weight on the inflation target, the other predisposed to lower the overnight rate in the interest of reducing unemployment. Thus even in an amalgam of the monetary and fiscal authorities, foregoing autonomy of the central bank, the problem is intractable. In order to present the dilemma sharply, we break up the policy reaction function to include a 'fiscal authorities' reaction function'. We separate the inflation and unemployment objectives, the former being under the care of the central bank and the latter under the supervision of the fiscal authorities.

$$r^{UP} = h_0 + h_1\pi$$

$$r^{AS} = h_0 - h_2u$$

In the picture below, the reaction function (RF) of the fiscal authorities is convex in inflation-unemployment space, that of the monetary authorities is concave.

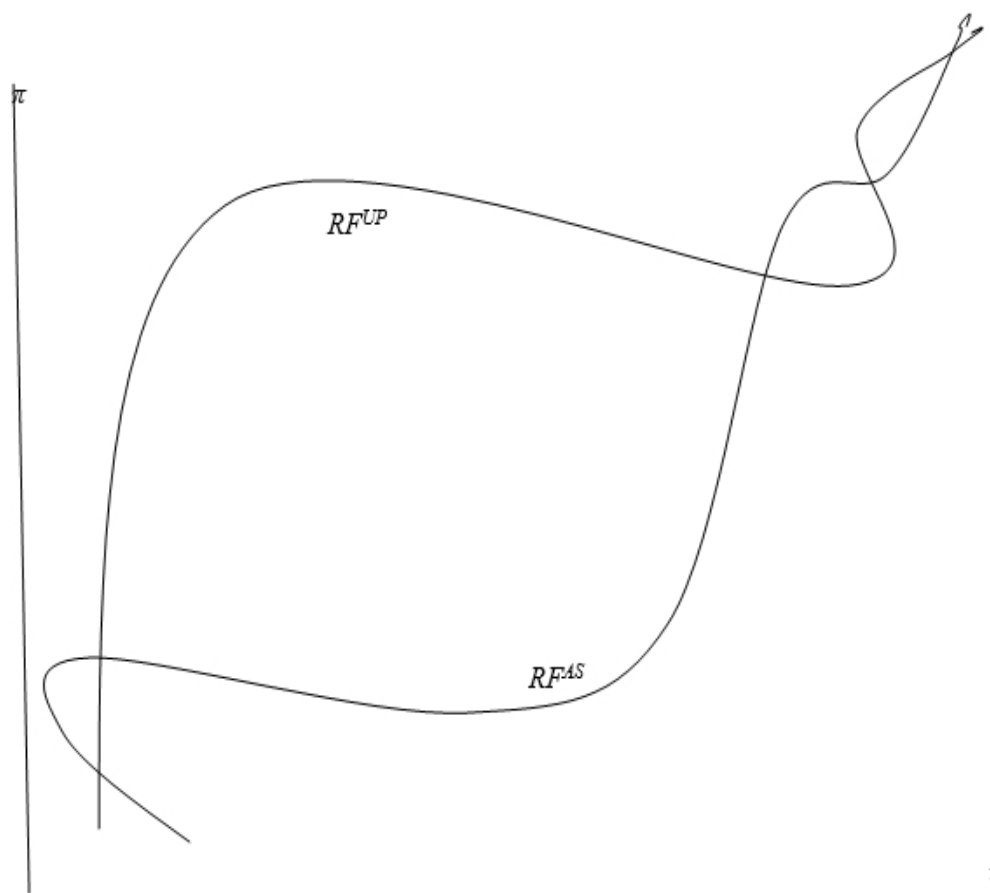

Diagram 1

The positive slopes of both curves at the higher and lower ends of the spectrum are meant to signify that near the origin, both parties would welcome some inflation in the interest of ‘greasing the wheels of commerce’. Similarly, at the other end both government and central bank would be concerned about an inflationary spiral and would settle for a lower level of activity. In other words, there are multiple equilibria at both tails. Furthermore, the economy is strictly worse off if coordination between the authorities takes place on the upper end of the graph. The essential point here is that for the vast body of policy space there is no détente. To repeat the Theil-Tinbergen formula: we are one instrument short. Our contribution is via IS-LM before being combined into an aggregate demand curve. “Deriving the IS curve” we reproduce the following (Michl, 52-53). All we add is an income tax rate θ . With T a

lump-sum tax on all households, $T = \theta Y$, and with i the nominal interest rate the linear consumption and investment functions are

$$C = c_0 + c_1(Y - T)$$

$$I = b_0 + b_1Y - b_2i$$

With Z standing for aggregate demand, equilibrium in the commodities market, $Z = Y$, gives

$$Y = \frac{c_0 + b_0}{1 - c_1 + \theta c_1 - b_1} + \frac{G}{1 - c_1 + \theta c_1 - b_1} - \frac{b_2}{1 - c_1 + \theta c_1 - b_1}i$$

Using the consolidating parameter advised,

$$Y = \gamma(c_0 + b_0) + \gamma G - \gamma b_2i$$

More simply,

$$Y = a_0 + a_1G - a_2i$$

Output and government expenditure (and fiscal policy more generally through the multiplier) are taken as endogenous. Intersection between the IS and the LM curve below will not be sought in the interest of distinguishing between monetary and fiscal policy. Instead, we opt for the steady-state values of the primary identities and the attendant "fiscal stance" (Godley & Cripps, 1983, 111). It is the case of budget balance, income tax revenues equal government expenditures. Thus, $G^* = T = \theta Y^*$. We drop this anchor on our curve G^{UP} in our first quadrant below.

The LM curve in the second quadrant is the familiar relationship. With real balances M/P we cut straight through to the curve with consolidating variables (Michl, 69):

$$i = -a_3 \left(\frac{M}{P} \right) + a_4 Y$$

In the third quadrant we have the Fisher relationship. With r standing for the real rate of interest and π^e the expected inflation rate, we have (Michl: 156)

$$i = r + \pi^e$$

Finally, the aggregate supply curve or the Phillips curve is depicted in the fourth quadrant. It is a 'translation' from the x -axis of the first quadrant abstracting from $C + I$. With a modification of consolidating parameters for the purpose of expressing the right-hand side in terms of output rather than the familiar unemployment and with μ standing for the degree of monopoly, the equation is (Michl: 132)

$$\pi = \mu + \beta Y$$

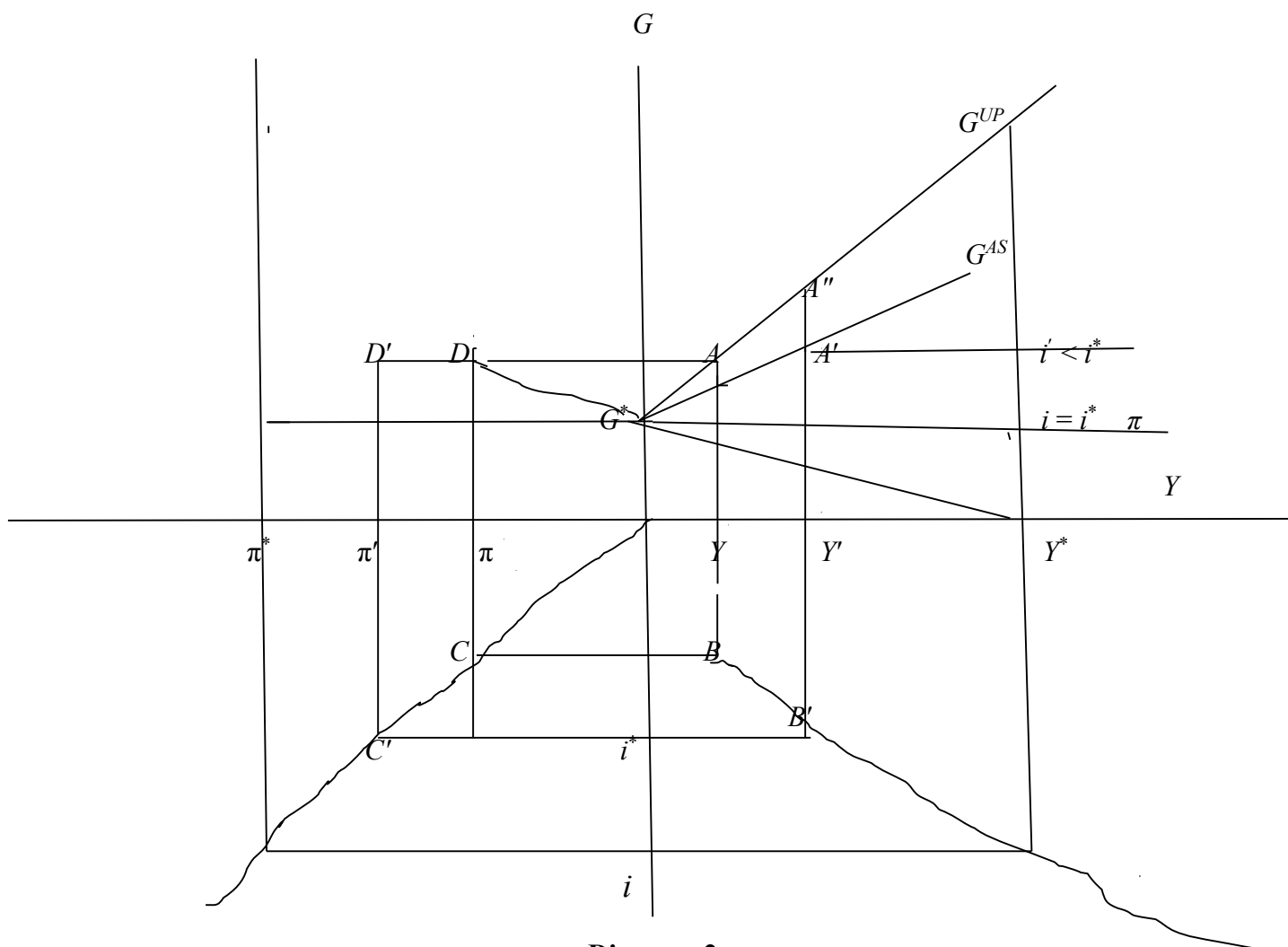

Diagram 2

The quadrants can be looked at two ways if desired. The two on the right are the aggregate demand curve, the two on the left the aggregate supply curve. The first and the fourth can be regarded as the real side of the economy, the second and the third the monetary aspects of the model.

3. The Positions

The benchmark starred values are only steady-state values not optimal or target values. Indeed, Y^* is not the 'maximal' level of output. The position reflects the current reality of the worldwide recession rather than logic. The fluctuations of Y and Y' about the steady state can take place at any position of the latter. The i^* can be called the steady-state value of the nominal interest rate emerging from the fiscal stance and the starred inflation rate can likewise be so characterized. Now consider the current state of the economy captured by $ABCD$. From the perch of A , the government might feel that the situation is unnecessarily confining with a liquidity crunch. A drop in the policy interest rate from i^* to i' would stimulate investment demand, the new overall equilibrium depicted by primes. The particular charge levied by the government against the RBI is that π , the inflation rate in the initial condition, is comfortably low and some latitude can be permitted in the move to π' which still remains far from the steady-state π^* . The bureaucrat can profess a commitment to fiscal rectitude insofar as government expenditure is concerned. The usual route to take is rightward along the G^{UP} curve to a point A'' directly above A' and Y' .

However, the central bank could as well advise a movement along the existing curve from A to the eventual end point G^* . The fiscal consolidation programme should be conducted in a credible fashion and following a timetable. Secondly, the reliance on the propensity to invest, b_2 , to see economies home to superior equilibria has usually met with disappointing results. In this epoch of near-zero and negative actual and policy rates and stagnant activity, to expect much from even large basis points reductions in the short-term interest rate must seem foolhardy. The weakness of the interest rate response could carry over to the demand for money. If it is insensitive to that number with a vertical LM curve, even an upward-sloping supply of money function will be of no avail for pushing the economy outward from Y .

Referring to the graph of the familiar taxonomy but now reverting to the other axis, in place of a liquidity trap we have an 'output trap'.

Price stickiness of a different sort applies to the general price level if the origin of our account is the fourth quadrant. The price level and the wage rate are the outcome of the markup and the bargaining strength of the working class. The inflation rate can be lowered by a coordinated climb-down on target price levels by capitalists and workers. Such an outcome would be the fruit of a "social democratic" model which applied to the golden age of capitalist development long past (Bastian & Setterfield, 2017). During the period 1948-1973, the general spread of universal health and education along with the commitment to full employment led to an implicit contract between the classes. At the heart of such arrangements is the adherence to the macroeconomic identity that wage increases must go hand-in-glove with productivity increases. Contrariwise, workers must be sensitive and proactive with reference to productivity slowdowns. The current dispensation is the widely discredited "neoliberal" model which is the product of the decimation of collective worker class interests worldwide. Long-term contracts have given way to piecework and outsourcing.

4. Conclusion

The rate of interest is increasingly being regarded as a slender limb on which to hang the weight of policy machinery. Theorists continue to grapple with the meaning of the natural, the neutral, and other representations of that variable. Current fashion runs in terms of the long rate in notions like forward guidance. Proxies are sought for the purpose of econometric applications. Senior statesmen of the science with feet firmly planted both in theory and empirics have urged an increase in the target inflation rate because the long-term real rate of interest has gone up. The implication is that the nominal rate of interest must go up as well.

In short, the only solution to our problem, given a desired Y' is an increase in current government expenditure to the point A'' . The 'multiplier' effects of such a move might be novel. Recent work on China has effectively illustrated the role of government intervention in facilitating the accumulation of capital in situations when institutions are unsophisticated and legal and property rights rudimentary (Fu, 2017). The answer is that governments enter into

strategic partnerships with banks and firms in devising investment strategies. Rigorous econometric testing in the work referred to has established the causal virtuous loop between government intervention, credit access, and profits. Underlying the relationship is, expectedly, the underwriting of unquantifiable risks.

References

Bastian, E.F., Setterfield, M. (2017). Nominal Exchange Rate Shocks and Inflation in an Open Economy: Towards a Structuralist Inflation Targeting Agenda, The New School for Social Research Working Paper 20/2017

Fu, T. (2017). What Determines Firm's Credit to Access in the Absence of Effective Economic Institutions: Evidence from China, Economics Discussion Paper 2017.35, Kiel Institute for the World Economy

Godley, W., and Cripps, F. (1983). Macroeconomics, Oxford: Oxford University Press

Michl, T. R. (2009). Macroeconomic Theory, New Delhi: PHI Learning